

Titel: Journalen NB12

Citation: "Journalen NB12", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K22*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2005 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb12-kom-root.pdf> (tilgået 12. juli 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K22

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.
[Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **den nye Pseudonym** : nemlig Anti-Climacus (149,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 1

◀ **p. 7** : se NB12:9.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 1

◀ **p. 14 øverst** : se NB12:17.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 2

◀ **p. 50 og 51** : se NB12:52 og 53.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 3

◀ **p. 74** : se NB12:72.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 4

◀ **den færdigt liggende Produktivitet p. 172** : se NB12:133 og kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 5

◀ **Mit Standpunkt cfr (...) p. 230** : jf. NB12:175.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 6

◀ **Noget mig selv betræffende (...) p. 262** : se NB12:191. – **betræffende:** angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 7

◀ **Om Aaret 1848 i Forhold til mig (...) p. 273** : se NB12:196 og kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 22 side 146 linje 8

◀ **Texter til 3 Fredags-Taler (...) p. 226** : se NB12:170 og 170.a og kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 22 side 147 linje 1

◀ **D^{to} til D^{to} (...) p. 242** : se NB12:180. – **D^{to}:** ditto.

I trykt udgave: Bind 22 side 147 linje 2

◀ **D^{to} til D^{to} (...) p. 244** : se NB12:181.

I trykt udgave: Bind 22 side 147 linje 3

◀ **D^{to} (...) p. 261** : se NB12:190.

I trykt udgave: Bind 22 side 147 linje 4

◀ **de tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger** : sigter til nr. 1, 2 og 4 fra *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*, der blev tilrettelagt i sommeren 1848, men skrevet i 1846-47, og som bestod af seks afhandlinger: nr. 1 »Noget om hvad man kunde kalde 'Præmisse-Forfattere'« (fra indledningen til *Bogen om Adler* (148,2), jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 5-16,31, lettere bearbejdet, se *Pap.* IX B 1, s. 297); nr. 2 »De dialektiske Forhold: det Almene, den Enkelte, den særlige Enkelte« (fra kap. I i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 33,19 - 53,34, lettere bearbejdet, se *Pap.* VIII 2 B 9,13-15, s. 50f., samt IX B 2, s. 298f., og 7-8, s. 305-307); nr. 3 »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaae for Sandheden?« (fra 1847, jf. *Pap.* VIII 2 B 136, s. 236, og 138-139, s. 238f.); nr. 4 »En Aabenbaring i Nutidens Situation« (fra kap. II i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 74-90,28, lettere be- arbejdet, se *Pap.* IX B 4, s. 300); nr. 5 »Psychologisk Opfattelse af Mag. Adler som Phænomen og som Satire over den hegelske Philosophie og Nutiden« (fra kap. IV i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 176-230, lettere bearbejdet, se *Pap.* VIII 2 B 7,12-18, s. 32-43, 8,1, s. 44, og 9,12, s. 49, samt IX B 5, s. 301-305); og nr. 6 »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel« (fra kap. III, § 2, i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 136,29 - 150,31, lettere bearbejdet og udvidet, se *Pap.* VIII 2 B 7,8-9, s. 28f., og 9,16-18, s. 51f., samt IX B 6, s. 305). Nr. 2 og nr. 6 var sammen blevet udgivet den 19. maj 1849 som *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger*, hhv. s. 7-59 og s. 61-85 (SV2 11, 67-107 og 109-127), under pseudonymet H.H. (se journalen NB11:8, i *SKS* 22, 12,18-20 og kommentarerne dertil i *SKS* K22). Nr. 5 havde SK tidligere besluttet at udelade (148,6).

I trykt udgave: Bind 22 side 148 linje 1

◀ **nævner jeg ikke Adler** : sigter til nr. 5 »Psychologisk Opfattelse af Mag. Adler som Phænomen og som Satire over den hegelske Philosophie og Nutiden« fra *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger* (se foregående kommentar). – **Adler**: Adolph Peter Adler (1812-69), da. teolog og præst; erhvervede i 1840 magistergraden på afhandlingen *Den isolerede Subjectivitet i dens vigtigste Skikkelser*, fra 1841 sognepræst i Hasle og Rutsker på Bornholm; udgav i 1842 *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (ktl. 383). Adler blev suspenderet i 1844 og afskediget i 1845 i nåde og med ventepenge, da hans påstand i forordet til *Nogle Prædikener*, Kbh. 1843 (ktl. U 9), om at have haft en åbenbaring blev opfattet som udtryk for begyndende sindssyge, ikke mindst af biskop J.P. Mynster (154,10). Efter afskedigelsen udgav Adler *Skrivelser min Suspension og Entledigelse vedkommende*, Kbh. 1845 (ktl. U 10). Herefter fulgte bl.a.: *Nogle Digte*, Kbh. 1846 (ktl. 1502); *Studier og Exempler*, Kbh. 1846 (ktl. U 11); *Forsøg til en kort systematisk Fremstilling af Christendommen i dens Logik*, Kbh. 1846 (ktl. U 13); og *Theologiske Studier* bd. 1-2, Kbh. 1846 (bd. 1, ktl. U 12). SK skrev fra midten af juni til slutningen af sept. 1846 den første version af en bog om Adler (*Pap.* VII 2 B 235, s. 5-230); i 1847 foretog han både en anden (*Pap.* VIII 2 B 7-8, s. 20-45) og en tredje (*Pap.* VIII 2 B 9-27, s. 46-79) nyordning og tilrettelæggelse af bogen (almindeligvis omtalt som *Bogen om Adler*).

I trykt udgave: Bind 22 side 148 linje 2

◀ **det fortvivlede Menneske** : sigter formentlig til, at Adler blev afskediget i 1845 pga. begyndende sindssyge (se foregående kommentar).

I trykt udgave: Bind 22 side 148 linje 5

◀ **opgav at udgive Afhandlingen om ham** : se journaloptegnelsen NB10:38, fra feb. el. marts 1849, hvor SK skriver: »det [om Adler] maa ubetinget udelades, thi at komme i Berøring med ham er altfor galt, og desuden er det dog maaskee ogsaa ubilligt [uforsvarligt, urimeligt] at behandle en Medlevende [samtidig] saaledes blot psykologisk«, *SKS* 21, 275,31-34.

I trykt udgave: Bind 22 side 148 linje 6

◀ **Den 3^{die} Afhandling** : dvs. nr. 4 »En Aabenbaring i Nutidens Situation« fra *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger* (148,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 148 linje 9

◀ **Det er en god Distinktion Luther gjør ... at Ondt skal forsvinde** : sigter til Martin Luthers epistelprædiken over Rom 12,6-16 til 2. søndag efter helligtrekonger i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283 (forkortet *En christelig Postille*); bd. 2, s. 104-115; s. 113, sp. 1-2: »her maa skjelnes imellem Forbandelse og Irettesættelse eller Straf (...). At forbande er egentligen, at ønske Ondt over Nogen. Men at irettesætte eller straffe, er at vredes over det Onde, som alt er til, at det kan ophæves. Med faa Ord: At forbande og at straffe ere to modsatte Ting – Den, som forbander, ønsker, at Ondt maa komme; Den, som straffer, vil, at Ondt skal forsvinde.« – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer samt en ty. oversættelse af Biblen. – **irrettesætte**: dvs. irettesætte.

I trykt udgave: Bind 22 side 148 linje 11

◀ **ikke kom til at udgive det om min Forfatter-Virksomhed** : I løbet af sommeren og efteråret 1848 udarbejdede SK manuskriptet til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed. En ligefrem Meddelelse, Rapport til Historien*, som først blev udgivet posthumt af P.C. Kierkegaard, Kbh. 1859 (forkortet *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*). Selv udgav SK i 1851 et mindre skrift *Om min Forfatter-Virksomhed*, som er dateret »Kbhavn i Marts 1849«, s. 5 (SV2 13, 527).

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 1

◀ **Sygdommen til Døden er nu trykket ... af Anti-Climacus** : *Sygdommen til Døden. En christelig psykologisk Udvikling til Opbyggelse og Opvækkelse*, af Anti-Climacus, udg. af S. Kierkegaard (SV2 11, 129-272), blev indleveret til kgl. hofbogtrykker Bianco Luno den 29. juni 1849 (Aller Press, arkiv for Bianco Lunos Bogtrykkeri. *Erindringsbog for Bianco Luno*, 1849, »Bestillinger«, s. 39) og var færdig trykt den 27. juli 1849 (se *Bl.art.*, s. 285). Den 30. juli 1849 blev den averteret som »udkommet« i *Adresseavisen*, nr. 176. – **Anti-Climacus**: 'Mod-Climacus', dvs. modsætning el. modpol til Climacus (154,5). Anticlimacus el. Anti-Climacus nævnes første gang som en mulig ny pseudonym i NB5:8, i *SKS* 20, 373. Om SKs forklaring i *Om min Forfatter-Virksomhed* af Anti-Climacus som 'standsningen', 154,16. Om modsætningen mellem Climacus og

Anti-Climacus, se opsatsen »Climacus og Anticlimacus. En dialektisk Opfindelse« (169,9), hvor Anti-Climacus skriver: »Jeg, Anticlimacus (...) er barnefødt i Kjøbenhavn, omtrent ja til Punkt og Prikke jævndrende med Johannes Climachus, med hvem jeg i een Forstand har Meget, har Alt tilfælles, men fra hvem jeg dog i en anden Forstand er uendelig forskellig. Han siger nemlig om sig selv, at han ikke er Christen; det er til at blive rasende over. Derover er jeg ogsaa blevet saa rasende, at jeg – hvis ellers Nogen kunde narre det ud af mig – siger lige det Modsatte, eller fordi jeg siger lige det Modsatte om mig, kunde jeg blive rasende over hvad han siger om mig. Jeg siger nemlig, at jeg er en saa overordentlig Christen som der aldrig nogensinde har været til, men vel at mærke jeg er det i skjult Inderlighed« (*Pap. X 6 B 48, s. 53f.*).

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 3

◀ **»Indøvelse i Christendom« bliver ogsaa pseudonym** : De tre skrifter »Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.« *Til Opvækkelse og Inderliggjørelse* og »Salig Den, som ikke forarges paa mig.« *En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse samt Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger*, hvoraf de to første er skrevet i 1848 og den tredje formentlig i 1849 (se NB12:133), begyndte SK den 4. juni 1849 at overveje at samle og udgive pseudonymt i ét bind som *Indøvelse i Christendom* (se journaloptegnelsen NB11:123, i SKS 22, 70,7-10). Bogen udkom dog først i sept. 1850 med Anti-Climacus som forfatter og SK som udgiver (SV2 12, 13-286).

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 4

◀ **afgjøre om han formaaer at bygge Taarnet saa høit** : hentyder til Luk 14,28-30, hvor Jesus siger: »Hvis en af jer vil bygge et tårn, sætter han sig så ikke først ned og beregner udgifterne for at se, om han har råd til at gøre det færdigt? – for at man ikke skal se ham lægge en sokkel uden at kunne fuldføre det, så alle giver sig til at håne ham og siger: Den mand begyndte at bygge, men kunne ikke fuldføre det!«

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 6

◀ **trodse derpaa** : beråber sig derpå, insisterer derpå.

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 9

◀ **høres om muligt som en Røst i Skyerne** : hentyder formentlig til beretningen i Matt 17,1-13 om Jesu forklarelse på bjerget, hvor det fortælles, at en lysende sky overskyggede dem, og der lød en røst fra skyen, v. 5.

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 11

◀ **»Synden« ... og »Forsoningen« (...) i opbyggelig Tale** : Disse to temaer bliver udfoldet i »Ypperstepræsten« – »Tolderen« – »Synderinden«, *tre Taler ved Altergangen om Fredagen*, som SK udgav i eget navn den 14. nov. 1849 (SV2 11, 273-311).

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 17

◀ **Pseudonymen havde skruet Prisen behørigt op** : jf. »Udgiverens Forord« til nr. I i *Indøvelse i Christendom*, hvor SK skriver: »I dette Skrift, hidrørende fra Aaret 1848, er Fordringen til det at være Christen af Pseudonymen [Anti-Climacus] tvunget op til et Idealitetens Høieste«, s. 5 (SV2 12, 17). Dette forord henvises der til både i nr. II og III (SV2 12, 95 og 171).

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 18

◀ **Denne Tanke ... før været mig nærværende ... vistnok i NB¹⁰** : se journaloptegnelsen NB11:123, i SKS 22, 70,13-16. – **NB¹⁰**: se SKS 21, 253-375.

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 20

◀ **uden nogen min Fortjeneste** : ganske og aldeles uden min fortjeneste.

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 26

◀ **Som den Flod Guadalquivir** : el. Guadalquivir (arabisk Wad-al-kebir, den store flod) er en af Spaniens største og vigtigste floder; med udspring i Sierra de Cazorla i Sydspanien snor den sig gennem landet, opsamler undervejs masser af vand fra en lang række bifloder og munder ud i Atlanterhavet i Cadizbugten, men løber på intet tidspunkt 'under jorden'. SK synes at forveksle Guadalquivir med en anden spansk flod Guadiana (arabisk Wadi-Ana, floden Anas), som også løber ud i Atlanterhavet i Cadizbugten. Begge floder omtales i afsnittet »Om Floderne i Spanien« i J. Hübner *Fuldstændige Geographie*, overs. fra ty., bd. 1-3, Kbh. 1743-49 [bd. 3, 1745], ktl. 2042-2044; bd. 1, s. 43f.: »3. Den Flod Anas, paa deres Sprog Guadiana (...). Man har vildet bilde Folk ind, at denne Flod ikke langt fra sit Udspring løb under Jorden, og lod sig derpaa ikke

see, førend 10 Miile derfra; hvorfor den og [også] var bleven kaldet *Anas*, det er en And, som dukker under: (...) Men da de Reysende nøyere have erkjendigt sig derom, er det befunden, at denne Strøm løber her imellem høye Klipper, saa at man ikke kand see den. (...) / 4. Den Flod *Bætis*, paa Spansk *Guadalquivir*, det er paa Arabisk saa meget som den store Strøm. (...) Man har ellers giort saadan en Sammenligning imellem disse Floder: (...) *Gudalquivir* fører den største Rigdom; men *Guadiana* har intet saadant at rose sig af, hvorfor den af Blufærdighed har puttet Hovedet, som meldt er, under Jorden.« Se også L. Moréri *Le Grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* bd. 1-6, Basel 1731-32, ktl. 1965-1969; bd. 4, 1732, s. 384.

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 29

◀ **dette Billede tiltaler mig saa meget** : dvs. billedet med floden, der et sted styrter sig under jorden for atter at komme frem, og som SK tre gange tidligere har omtalt, se journaloptegnelserne EE:128, i SKS 18, 46, *Om Begrebet Ironi*, i SKS 1, 244,8f., og NB11:123, i SKS 22, 70,1f.

I trykt udgave: Bind 22 side 149 linje 30

◀ **odium generis humani** : lat. 'had til menneskeheden'. Kilden til dette er muligvis kirkefaderen Tertullian *Apologeticus adversus gentes pro christianis* (lat. *Forsvar for de kristne mod hedningene*), 37, 8: »Sed hostes maluistis vocare generis humani« (lat. »Men I har foretrukket at kalde dem [de kristne] fjender af menneskeheden«), jf. *Qu. Sept. Flor. Tertulliani opera*, udg. af E.F. Leopold, bd. 1-4, Leipzig 1839-41, ktl. 147-150 (i *Bibliotheca patrum ecclesiasticorum latinorum selecta*, udg. af E.G. Gersdorf, bd. 4-7); bd. 1, s. 109. Se også den rom. historieskriver Tacitus' *Annales* (lat. *Årbøger*), 15. bog, kap. 44, 4, jf. *C. Cornelii Taciti opera ex recensione Ernestiana*, udg. af I. Bekker, Berlin 1825, ktl. 1282, s. 347. Her fortælles det, at de kristne, som var mistænkt for at have forårsaget Roms brand under kejser Nero, ikke så meget blev dømt for brandstiftelse som pga. 'odio humani generis'. I sin oversættelse gengiver J. Baden udtrykket med »Had til det menneskelige Kiøn«, *Cajus Cornelius Tacitus* bd. 1-3, Kbh. 1773-97, ktl. 1286-1288; bd. 2, 1775, s. 282.

I trykt udgave: Bind 22 side 150 linje 4

◀ **Den bestaaende Xsthed** : dvs. »det hele Samfund af Christne, alle af Christne beboede Lande«, C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 149, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 22 side 150 linje 6

◀ **i de stille Timer** : et ofte af J.P. Mynster (154,10) anvendt udtryk om andagt i såvel lønkammeret som i kirken. Se fx *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306; samt *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (178,10) bd. 1, s. 8 og s. 38; og *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47* (178,10), s. 63.

I trykt udgave: Bind 22 side 150m linje 3

◀ **der maatte bruges en Pseudonym** : dvs. pseudonymen Anti-Climacus (149,3 og 149,4)

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 1

◀ **Naar Idealitetens Fordringer stilles i Maximum** : 149,18.

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 2

◀ **de tidligere Pseudonymer** : dvs. de respektive forfattere og udgivere af SKs pseudonyme forfatterskab fra *Enten - Eller* (1843) til »Krisen og en Krise i en Skuespillerindes Liv« (1848).

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 5

◀ **at jeg ikke tager det Hele humoristisk tilbage** : hentyder til pseudonymen Johannes Climacus (154,5), der i sit afsluttende »Tillæg« til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) humoristisk erklærer, at hans bog er overflødig, og »at Alt skal forstaaes saaledes, at det er tilbagekaldt; at Bogen ikke blot har en Slutning, men ovenikjøbet en Tilbagekaldelse«, SKS 7, 562,15-17.

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 5

◀ **i Forordet til de tre Gudelige Taler ... »i Modsætning til Pseudonymen, der ... rækkes med Venstre«** : citat fra forordet til *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler*, der udkom 14. maj 1849 (samme dag som anden udg. af *Enten - Eller*, se følgende kommentar). Her udtrykker SK håbet om, at bogen vil erindre læseren »om Forordet til de to opbyggelige Taler 1844: 'den bydes med høire Haand' - i Modsætning til Pseudonymen, der ræktes og rækkes med Venstre«, s. 3 (SV2 11, 9). Jf. i øvrigt journaloptegnelsen JJ:86, fra marts el. april 1843, hvor SK skriver: »Theodorus Atheos har sagt: han gav sin Lære med den høire Haand, men hans Tilhørere modtog den med den venstre«, SKS 18, 166. Her anfører

SK som sin kilde W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 2, 1799, s. 124, note 39.

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 7

◀ **andet Oplag af Enten - Eller** : *Enten - Eller. Et Livs-Fragment, udgivet af Victor Eremita. Anden Udgave*, udkom den 14. maj 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 9

◀ **den ny Pseudonym** : dvs. Anti-Climacus (149,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 151 linje 10

◀ **Thomas a Kempis** : Thomas Hemerken fra Kempen (o. 1380-1471), ty. munk, mystiker og opbyggelig forfatter, præsteviet i 1414. Det er omstridt, hvorvidt Thomas a Kempis er forfatter af de fire bøger *De imitatione Christi (Om Kristi Efterfølgelse)*, der betragtes som et af de mest læste værker i verdenslitteraturen.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 2

◀ **Gjenvordigheder ... hvad Kraft han har. 1ste Bog cap. 16** : citat fra 1. bog, kap. 16 »Om Overbærelse med Andres Skrøbelighed«, i *Thomas a Kempis, om Christi Efterfølgelse, fire Bøger*, overs. og på ny udg. af J.A.L. Holm, 3. udg., Kbh. 1848 [1826], ktl. 273, s. 19-21; s. 20f. SK udelader det indledende 'Thi'.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 3

◀ **I Kirketidende ... anmeldes H: H:s lille Bog** : sigter til en meget kort anmeldelse af *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* af H. H., Kbh. 1849, under »Bog-Nyt. / (April - Juni)« i *Dansk Kirketidende*, udg. af R.Th. Fenger og C.J. Brandt, nr. 199, søndag den 22. juli 1849, bd. 4, nr. 43, sp. 718f. (bd. 1-8, 1845-53, ktl. 321-325). If. indholdsfortegnelsen, der er upagineret, er anmelderen Helweg, dvs. den da. teolog og grundtvigianske præst og forfatter Hans Friedrich Helweg (1816-1901). – **Løverdagen d. 21 Juli: Dansk Kirketidende** udkom officielt om søndagen, men er formentlig blevet udsendt til abonnenterne lørdagen forinden.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 7

◀ **en ganske ung Forf., som har læst Mag. K:** : sigter til indledningen af anmeldelsen: »*Tvende ethisk-religieuse Afhandlinger af H. H.*, skyldte Læsningen af *Mag. S. Kierkegaards Skrifter* deres Tilblivelse, saavel hvad Tankerne som hvad disses Indklædning angaaer. Overvældet af den Rigdom, der her har opladt sig for ham, har den uden tvivl meget unge Forfatter tiltroet sig selv productiv Evne, uden dog ved sit Arbejde at bevise andet end at han har forstaaet at opfatte det andetstedsfra givne«, sp. 718.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 8

◀ **Critici** : lat. flertal af criticus, dommer, kritiker (boganmelder).

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 9

◀ **den anden Afhandling** : dvs. »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel. 1847«. Foruden denne afhandling indeholder *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* også »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaae for Sandheden? Et eenligt Menneskes Efterladenskab. / Digterisk Forsøg af H. H.«

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 11

◀ **det vigtigste af alle ethisk-religieuse Begreber** : nemlig myndighed (152,27).

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 11

◀ **etsteds tidligere har udtrykt ... at jeg vil svinge af** : sigter til journaloptegnelsen NB11:53, i SKS 22, 36f. – **point de vüe**: fr. synspunkt, synsvinkel.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 15

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 19

◀ **hiint »unge Msk«** : dvs. den påståede unge forfatter (152,8).

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 20

◀ **han** : dvs. anmelderen i *Dansk Kirketidende* (152,8).

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 20

◀ **Recensents** : kritiker, anmelder.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 22

◀ **Point** : fr. punkt; pointe.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 25

◀ **den sympathetiske Collision** : sigter til den tvivl, som den digtede forfatter i første del af »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjeslaae for Sandheden?« tager sit afsæt i, jf. *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger*, s. 15: »dette kan jeg vel begribe, at Han, den Kjerlige [dvs. Jesus Kristus], af *Kjerlighed* kunde ville offre sit Liv; men dette kan jeg ikke begribe, at Han, den Kjerlige, kunde lade Menneskene blive skyldige i at slaae Ham ihjel, kunde tillade, at dette skete, mig synes, at Han af *Kjerlighed* maatte have forhindret dem deri« (SV2 11, 74). Og videre s. 24f.: »Der er som en Collision, det maa vel have hørt til Hans [Jesu Kristi] Sjelslidelse. I *Kjerlighed* vil Han døe Forsoningens Død; men for at Han skal døe, maa den medlevende Slægt [samtidige generation] blive skyldig i et Mord – hvad Han, den Kjerlige, jo saa ubeskrivelig gjerne vilde have forhindret: men forhindredes det, saa blev ogsaa Forsoningen umulig« (SV2 11, 81). Der sigtes også til det tematiske spørgsmål for anden del af afhandlingen: »Har jeg nu Lov til det, eller har et Menneske Lov til for Sandhedens Skyld at tillade Andre at blive skyldige i et Mord? Er *min Pligt mod Sandheden* saaledes, eller byder *min Pligt mod mine Medmennesker* mig ikke hellere at give lidt efter? Hvor langt gaaer min Pligt mod Sandheden og hvor langt min Pligt mod Andre?« s. 30 (SV2 11, 84f.). – **sympathetiske**: egl. med-lidende; medfølelse, deltagende.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 25

◀ **mine Pseudonymer** : 151,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 26

◀ **grebet** : begrebet.

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 27

◀ **det ... ethisk-religieuse Begreb: Myndighed** : sigter til det gennemgående tema i den anden afhandling »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel«, at myndigheden er den kvalitativt afgørende forskel mellem et geni og en apostel: »Geniet er hvad han er ved sig selv ∴ ved det han er i sig selv; en Apostel er hvad han er ved sin guddommelige Myn- dighed«, *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (148,1), s. 65 (SV2 11, 113). Og videre s. 71f.: »Myndighed er en spe- cifik Qvalitet, der træder til andetstedsfra og netop kvalitativt gjør sig gjældende, naar Udsagnets eller Gjerningens Indhold æsthetisk er sat i Indifferents« (SV2 11, 117).

I trykt udgave: Bind 22 side 152 linje 27

◀ **Kirkens Tjenere ... Embedsmænd** : 168,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 9

◀ **expediti** : lat. flertal af expeditus 'som ikke er forhindret'; ubundne, frie.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 10

◀ **Medens hele Tilværelsen opløser sig ... Xstd. ... forsvundet af Verden** : jf. *Den christelige Dogmatik* (se følgende kommentar), hvor H.L. Martensen i slutningen af sit forord skriver: »Og den Tidens Ildprøve, som Apostelen omtaler [i 1 Kor 3,11-13], kan nu for Tiden ikke være langt borte. Thi hvo kan miskjende, at de Tidsbegivenheder, der saa brat ere komne over os, ogsaa varsle en Prøvelsens, en Sigtelsens Tid for Kirken? Hvo kan miskjende, at den Omvæltning, som nu gaaer igjennem Verden, ogsaa har Betydning for et heelt andet Rige, end det politisk-folkelige, som rigtignok for Øieblikket synes at være det eneste Rige, som er *inden* de Fleste. Men os sømmer det, i Henblikket til den Dom, som skal komme, i Forventningen af hvad Tiden yderligere vil aabenbare, at gjøre os selv og hverandre Regnskab for, hvor og paa hvilken Grundvold vi staae, og hvorledes vi derpaa ville [vil] bygge. Giv Agt paa dig selv og paa *Læren!* 1 Tim. 4, 16«, s. IV.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 13

◀ **sidder Martensen og arrangerer et dogmatisk System** : sigter til *Den christelige Dogmatik*. Fremstillet af H. Martensen, Kbh. 1849 (ktl. 653), der blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 167, den 19. juli 1849; if. boghandlerregning af 31. dec. 1849 fra C.A. Reitzel anskaffede SK sig bogen allerede den 18. juli. – **Martensen**: Hans Lassen Martensen (1808-84), da. teolog og præst; cand.theol. i 1832, før en udenlandsrejse i 1834-36 privatdocent for bl.a. SK, lic.theol. i 1837, fra 1838 lektor, fra 1840 ekstraordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet. Han blev udnævnt til æresdoktor i Kiel i 1840, medlem af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab i 1841, hofprædikant i 1845 og Ridder af Dannebrog i 1847. – **arrangerer et dogmatisk System**: sml. forordet, hvor Martensen skriver: »At en i sig selv sammenhængende theologisk Tænkning, ja theologisk Speculation, baade er mulig og nødvendig, er en Overbeviisning, jeg haaber at kunne fastholde, selv om det skulde kunne eftervises, at mit eget Arbeide var forfeilet«, s. II. I øvrigt benytter Martensen selv udtrykket 'det dogmatiske System', fx i § 3, s. 7. – **System**: referer til SKs tidligere polemik, ikke kun specifikt mod det filosofiske system, som G.W.F. Hegel (163,2) selv udfolder i *Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, men også mere generelt mod hegelianismen, herunder især den da., bl.a. J.L. Heiberg og Rasmus Nielsens søgen efter at opbygge et altomfattende logisk system (se fx *Begrebet Angest*, i *SKS* 4, 356,26-33, og *Forord*, i *SKS* 4, 478,18, og 525,19-21, med tilhørende kommentarer). Med 'System' el.'Systemet' synes SK altså mere generelt at hentyde til det filosofiske forsøg på at forstå og forklare verden i dens enhed ved hjælp af abstrakte logiske kategorier el. diskursiv tænkning; undertiden synes det nærmest at stå som synonym for objektiv viden. Den mest omfattende polemik mod 'Systemet' fremsætter SK i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, se fx *SKS* 7, 22-26 og 103-120.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 15

◀ **her i Landet (...) vi ere alle Xstne** : 179,23.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 17

◀ **indulgere Videnskab** : bære over med, føje, begunstige, give efter for videnskab. Der sigtes formentlig til H.L. Martensens forord til *Den christelige Dogmatik*, hvor han med skjult henvisning til SK skriver s. II f.: »At en i sig selv sammenhængende theologisk Tænkning, ja theologisk Speculation, baade er mulig og nødvendig, er en Overbeviisning, jeg haaber at kunne fastholde, selv om det skulde kunne eftervises, at mit eget Arbeide var forfeilet. Ligesaa lidt som en negativ Speculation har kunnet bringe mig til at opgive den, ligesaa lidt have de Indsigelser kunnet det, som jeg i den senere Tid har hørt fremsættes i selve Troens Navn. Psychologisk betraget maa det vistnok [sandt nok] findes aldeles forklarligt, at der nuomstunder ere Mange, som have Mistillid til al Troes-Videnskab og mene, at Videnskaben alene hører Fritænkeriet og Hedenskabets til. Til enhver Tid gjælder det jo og [også], at ikke Videnskaben, ikke Theologien, men kun Troen er det ene Fornødne for os Alle. (...) Men naar det i den senere Tid begynder at udpræges til et Slags Dogma, at den Troende aldeles ikke kan have nogen Interesse for at søge en sammenhængende Erkjendelse af Det, som er ham det Høieste; at den Troende ikke kan ville indlade sig paa nogen Speculation over de christelige Sandheder, fordi al Speculation kun er kosmisk, det vil sige: verdslig og hedensk; at den Troende maa betragte Begrebet om Troesvidenskab som en Selvmodsigelse, der ophæver den ægte Christendom o. s. v.: da tilstaaer jeg, at saadanne Sætninger, selv naar jeg har hørt eller seet dem fremsatte med det Aandriges Paradoxie, for mig have havt saa lidet Overbevisende, at jeg deri kun kan see en stor Misforstaaelse og en ny, eller rettere sagt, en gammel Misviisning.« Se desuden Martensens bestemmelse af dogmatik i § 1, s. 3: »Dogmatiken er den videnskabelige Fremstilling og Begrundelse af de christelige Troeslærdomme i deres indre Sammenhæng.« Se endvidere § 3, der handler om dogmatikken i forhold til videnskab, spekulation og filosofi, s. 3-7, hvor det bl.a. hedder s. 4: »at Dogmatiken i samme Forhold vil nærme sig sit Maal, som den ligeligt tilfredsstiller den videnskabelige og den kirkelige Interesse.« Se endelig § 34, s. 80.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 19

◀ **paa hvilket Punkt i Systemet Englelæren skal staae** : I *Den christelige Dogmatik* afhandler H.L. Martensen englelæren i § 68-71, s. 153-161.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 20

◀ **Martensens Dogmatik** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 153m linje 1

◀ **Speculationen kan begribe Alt** : sml. § 33 i *Den christelige Dogmatik* (153,15), hvor H.L. Martensen skriver: »Det er altsaa Dogmatikens Opgave, at fremstille den christelige Anskuelse som et i sig sammenhængende *Lærebegreb*. Den dogmatiske Begriben er nærmest en *explicativ* [forklarende, oplysende] Begriben, en Udfoldelse af det i Anskuelsen Givne, en Udvikling af dets indre Sammenhæng i sig. Men den explicative Begriben indeholder i sig selv Driften til den speculative Begriben, der ikke blot bliver staaende ved at fremstille Sammenhængen i det Givne, men ogsaa spørger om *Mulighed* og *Grund*; ikke blot siger *Ita* [lat. således], men ogsaa *Quare* [lat. hvorledes, hvorfor]. Den grundige Explication vil ikke kunne Andet end udvikle saadanne Tanke-Modsætninger, saadanne Antinomier, der kræve en *Mediation* i Begrebet;

thi som det hedder i Sirachs Viisdom (33, 17): 'den Høiestes Gjerninger ere stedse To, een imod den anden'; og det Speculative beroer netop paa at fatte Modsætningerne i Ideens Eenhed«, s. 79. – **Speculationen**: et forsøg på at forstå universet som en helhed og dets bestanddele i deres nødvendige forbindelse til hinanden; modsat et specialiseret studium af snævert definerede emner, der er taget ud af deres organiske sammenhæng og studeret isoleret fra hinanden.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 24

◀ **Philosophien tager ... Troen ... en Sum af Læresætninger** : 153m,3.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 26

◀ **den yngre Fichtes tredie Afdeling ... die speculative Theologie Heidelberg 1846** : sigter til I.H. Fichtes filosofiske hovedværk, *Grundzüge zum Systeme der Philosophie*, der falder i tre dele (bd. 1, 1833, bd. 2, 1836, og bd. 3, 1846, ktl. 502-503 og 509), her til tredje del, *Die speculative Theologie oder allgemeine Religionslehre*, Heidelberg 1846. – **den yngre Fichtes**: Immanuel Hermann Fichte (1796-1879), ty. filosof, søn af J.G. Fichte, derfor oftest omtalt som 'den yngre Fichte'; fra 1836 ekstraordinær og fra 1840 ordinær prof. i filosofi i Bonn, 1842-63 prof. i Tübingen. SK ejede adskillige af hans værker (jf. ktl. 501-511 og 877-911).

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 28

◀ **en Dogmatiker sidder og arrangerer et System** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 34

◀ **Gud veed, om Troen findes i Verden** : spiller på Luk 18,8, hvor Jesus siger: »når Menneskesønnen kommer, mon han så vil finde troen på jorden?«

I trykt udgave: Bind 22 side 153 linje 35

◀ **et Sted p. 178 har jeg bemærket i mit Exemplar** : SKs eksemplar af Fichtes *Grundzüge zum Systeme der Philosophie* (153,28) kendes ikke, men i journaloptegnelsen NB:74 henviser han til tredje del, *Die speculative Theologie oder allgemeine Religionslehre*, »p. 178 Lin 14 fra neden«, SKS 20, 67,9, hvor Fichte skriver: »den christlichen Gottesbegriff, übrigens abgelöst von allen dogmatischen Beziehungen und Formen«. Hele sammenhængen lyder: »Und so läßt sich historisch desto unbefangener aussprechen, daß die bis jetzt herrschenden Systeme, was ihr höchstes Princip und ihre darauf gegründete Weltansicht betrifft, sich noch keinesweges dem christlichen Gottes- und Weltbegriffe gewachsen gezeigt haben, während dieser, ursprünglich gegründet auf einer Offenbarung, die sich eben daran als die ächte und aus urtiefer Quelle geflossene bewährt, bisher nur in derjenigen Gestalt der Philosophie aufbewahrt worden ist, die sich innerhalb der Kirche an der Ausbildung des Dogma entwickelt hat. Aber der Schatz dieser Wahrheit, die sich auf diese Weise zu uns herübergerettet hat, entbehrt doch der allgemeingültigen Grundlage und der freien objectiven Form, weil nicht der universale Weltbegriff selbst für ihn zum Ausgangspunkt genommen ist. Und dies halten wir für den jetzt nothwendig gewordenen Fortschritt der Speculation, den christlichen Gottesbegriff, übrigens abgelöst von allen dogmatischen Beziehungen und Formen, welche er bisher behalten hatte, als den einzig gründlichen und genügenden Mittelpunkt der Philosophie aufzuweisen, dadurch vermittelt aber zugleich zur unabweislichen Grundlage aller Wissenschaft und freien Bildung zu machen.«

I trykt udgave: Bind 22 side 153m linje 3

◀ **anført i Journalen NB. p. 125** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 153m linje 11

◀ **Nu har her været en Talen om System og Videnskabelighed** : hentyder til samtidens diskussion om metodologi, spekulativ filosofi, systemdannelse, videnskab og videnskabelighed, se fx F.C. Sibbern *Logik som Tankelære fra en intelligent lagttagelses Standpunct og i analytisk-genetisk Fremstilling*, Kbh. 1835, især kap. 5 (§ 167-179) »Om videnskabelig Fremstilling i Almindelighed og Beskrivelse, Definition, Inddeling og Læresætning i Særdeleshed«, s. 353-371, og F.C. Sibbern *Om Philosophiens Begreb, Natur og Væsen. En Fremstilling af Philosophiens Propædeutik*, Kbh. 1843, især § 7 »Philosophie er c) videnskabelig Erkjendelse. Om Videnskab og Videnskabelighed i Almindelighed«, s. 22-24, og § 19 »Philosophiens Udtræden i c) et filosofisk System«, s. 71-80. – **System**: 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 2

◀ **endeligen kommer saa Systemet** : sigter til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 3

◀ **min Pseudonym Joh. Climacus** : dvs. Johannes Climacus som den pseudonyme forfatter af *Philosophiske Smuler* (1844) og *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846). Navnet Climacus hentyder formentlig til den gr. teolog og munk Johannes Klimax el. på lat. Climacus (o. 525-616), der levede 40 år som eneboer ved foden af Sinajbjerg og var forfatter til værket *Κλίμαξ τοῦ παραδείσου* (gr. (Klímax toû paradeísou), på lat. *Scala paradisi, Paradisstigen*), heraf hans tilnavn. Se i øvrigt den fyldigere kommentar i SKS K4, 197.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 5

◀ **Martensens Dogmatik** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 7

◀ **den er deelt i §§** : *Den christelige Dogmatik* er inddelt i 291 paragraffer.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 9

◀ **Mynster** : Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. teolog, præst, forfatter og politiker; fra 1811 residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København, fra 1826 hofprædikant, fra 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, fra 1834 biskop over Sjællands stift. Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas og kongens personlige rådgiver; i årene 1835-46 var han medlem af stænderforsamlingen i Roskilde, hvor han i høj grad gjorde sin magt og indflydelse gældende, og i 1848-49 medlem af den grundlovgivende rigsforsamling; han havde sæde i en lang række styrende organer og var primus motor i udarbejdelsen af den autoriserede oversættelse af Det Nye Testamente fra 1819, af *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839, og af et autoriseret *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 10

◀ **Mynster bliver noget nær hyppigst citeret og som - Dogmatiker** : sigter til, at Martensen fire gange henviser til Mynsters *Om Begrebet af den christelige Dogmatik*, Kbh. 1831 (i hans *Blandede Skrifter* bd. 1-3, Kbh. 1852-53, ktl. 358-363; bd. 1, s. 37-80; samt den posthumt udgivne *Anden Afdeling*, bd. 4-6, Kbh. 1855-57), se noterne i *Den christelige Dogmatik*, s. 3, s. 29, s. 263 og s. 309. I øvrigt henvises der til Mynsters afhandlinger »Bidrag til Læren om Drivterne« fra 1827 (i *Blandede Skrifter* bd. 1, s. 149-201) og »Om Justinus Martyrs Brug af vore Evangelier« (i *Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode*, udg. af P.H. Mønster og C.F. Gutfeldt, (første hefte) Kbh. 1811, s. 126-167, i bd. 1, Kbh. 1812; på ty. i Mynsters *Kleine theologische Schriften*, Kbh. 1825, s. 1-48), se noterne i *Den christelige Dogmatik*, s. 251 og s. 302. Dertil kommer, at der også refereres til Mynster i selve teksten, se fx s. 12.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 11

◀ **det var Mynster »Systemet« engang i sin Tid skulde styrte** : sigter til den da. debat om G.W.F. Hegels (163,2) lære om ophævelse af kontradiktionsprincippet, hvor bl.a. J.L. Heiberg og H.L. Martensen argumenterede for Hegels lære imod J.P. Mynsters (154,10) indvendinger; jf. Mynsters artikel »Rationalisme. Supranaturalisme« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1839, s. 249-268, og reaktionerne herpå fra Heiberg i »En logisk Bemærkning i Anledning af H.H. Hr. Biskop Dr. Mynsters Afhandling om Rationalisme og Supranaturalisme« og fra Martensen i »Rationalisme, Supranaturalisme og principium exclusi medii (I Anledning af H.H. Biskop Mynsters Afhandling herom)«, begge i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1839, hhv. s. 441-456 og s. 456-473; samt Mynsters gensvar i »Om de logiske Principper« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 7, Kbh. 1842, s. 325-352. Pga. denne debat blev Mynster generelt set opfattet som antihegelianer; jf. den anonyme artikel »Mynster og Hegelianerne« i *Dagen*, nr. 64, den 16. marts 1841 (ingen sidetal). SK henviser til hegelianernes kritik af Mynster i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, i SKS 7, 277.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 12

◀ **Martensens Dogmatik** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 154m linje 1

◀ **Pseudonymen: Anti-Climacus** : 149,3 og 149,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 15

◀ **Standsningen** : se »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed* (149,1), hvor SK i en note skriver: »Senere [i forhold til »Taler ved Altergang om Fredagen«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848)] er der dog udkommet en ny Pseudonym: Anti-Climacus. Men just at det er en Pseudonym betyder, hvad ogsaa Navnet (*Anti-Cl.*) antyder, at han er, omvendt, standsende. Hele den tidligere Pseudonymitet er lavere end 'den opbyggelige Forfatter'; den nye Pseudonym er en høiere Pseudonymitet. Dog saaledes 'standsnes' der jo:

der udvises et Høiere, hvilket just tvinger mig tilbage indenfor min Grændse, dømmende mig, at mit Liv ikke svarer til saa høi en Fordring, og at altsaa Meddelelsen er et Digterisk«, s. 6 (SV2 13, 528).

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 16

◀ **Opvækelse er det Sidste** : hentyder dels til undertitlen *En christelig psykologisk Udvikling til Opbyggelse og Opvækelse på Sygdommen til Døden* (149,3), dels til undertitlen »Til Opvækelse og Inderliggjørelse« på nr. I »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile'« i *Indøvelse i Christendom* (149,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 17

◀ **det er mig personligt for høit ... en Digter** : 154,16.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 17

◀ **til ell i Opbyggelse og Opvækelse** : 154,17.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 23

◀ **det Speculative** : 153,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 28

◀ **det Videnskabelige** : 153,19 og 154,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 29

◀ **nysle** : sysle uden at få noget rigtigt udrettet, nusse, pusle.

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 30

◀ **Martensen ... ikke forholde sig til Xstd. gennem Phantasie** : sigter til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 8f.: »Men den væsentlige Forskjel mellem disse Sphærer [filosofien og kunsten] og den religiøse er denne, at det speculative og æsthetiske Gudsforhold kun er et Forhold paa anden Haand, et Forhold gennem Idee, gennem Tanke og Billede, medens det religiøse Gudsforhold er et Existentialforhold, en Bevidsthed om Gudsforholdet, der er Eet med den personlige Leven og Væren i dette Forhold; og vi kunne derfor sige, at Religion i den sande Betydning er et *Liv* i Gud. Medens saaledes Kunstens og Videnskabens Heroer kun have Gud i Tankens og Phantasiers Speilbillede, saa har den Fromme Gud i sin Existens (...). Mellem Philosophien og Kunsten paa den ene Side og Religionen paa den anden Side er derfor den samme Forskjel, som mellem det i Begrebet at construere, eller for Indbildningskraften at male en Bedende og for Guds Rige Arbeidende, og selv at leve, bede og arbeide for Guds Rige.« Og s. 14, hvor Martensen fastslår, at fantasien hører til den sande religion, og tilføjer: »Men stedse maa det fastholdes, at den religiøse Phantasieanskuelse oprindeligt er en Anskuelse i Religionen, en Anskuelse i det religiøse Existentialforhold, ikke et Product af Cultur og Kunst.« Og videre i en anmærkning hertil samme side: »Saaledes ere der Philosopher, Digtere, Malere, Billedhuggere, som med stor plastisk Kraft have fremstillet de christelige Forestillinger, uden dog selv at have besiddet disse Forestillinger paa religiøs Maade, idet de kun have forholdt sig dertil igjennem Tankens og Phantasiers Medium. Og saaledes besidde en stor Deel af Nutidens Mennesker de religiøse Forestillinger kun paa æsthetisk Maade eller i Dannelsens Reflexion, besidde dem kun paa anden Haand, fordi de ikke kjende de til disse Forestillinger svarende personlige Følelser og Samvittighedsbestemmelser, d. v. s. fordi deres Erkjendelse ikke er en Erkjendelse i det religiøse Existentialforhold.«

I trykt udgave: Bind 22 side 154 linje 31

◀ **stor Ære og Anseelse, i høit Embede** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 2

◀ **bedaaere** : bedrage, narre, besnære.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 6

◀ **udsætte mig for Forhaanelse og holdt det ud** : hentyder til, at SK identificerede P.L. Møller med *Corsaren* og nu bad om 'at komme i *Corsaren*', da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist af bladet, se artiklen »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« under pseudonymet Frater Taciturnus i *Fædrelandet* den 29. dec. 1845 (nr. 2078, sp. 16653-16658 (SV2 13, 459-467)). *Corsaren* svarede med at bringe en række satiriske artikler om, allusioner til og tegninger af SK (166,9), første gang den 2. jan. (nr.

276) og herefter regelmæssigt frem til den 17. juli 1846 (nr. 304); efter M.A. Goldschmidts afgang som redaktør (166,9) fortsatte drillerierne, sidst den 16. feb. 1849 (nr. 439). Efter den anden *Corsar*-artikel den 9. jan. 1846 (nr. 277) svarede SK, igen alias Frater Taciturnus (204,27), i *Fædrelandet* den 10. jan. 1846 (nr. 9, sp. 65-68) med »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (SV2 13, 468-471). *Corsarens* angreb medførte, at SK blev chikaneret på gaden.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 8

◀ **været begunstiget ved Udkommet** : SKs far døde i 1838 og efterlod sig en formue, der i 1839 blev opgjort til o. 125.000 rigsdaler, hvoraf SK og hans ældre bror Peter Christian i 1839 hver fik udlagt en fjerdedel i arvelod, dvs. o. 31.000 rigsdaler (jf. F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 67). SKs formueforhold i 1846-49 lader sig kun fastlægge omtrentligt; men af sine arvede aktier solgte han den sidste o. 2. marts 1847, mens den sidste kgl. obligation blev afhændet o. 14. dec. 1847 (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 69-71). Herefter havde SK ingen renteindtægter af aktier og obligationer og måtte i de kommende år yderligere udhule formuen. Den 24. dec. 1847 så han sig nødsaget til også at sælge sin ejendom på Nytorv; salgssummen var 22.000 rigsdaler. P.C. Kierkegaard lod sin første prioritet på 7.000 rigsdaler blive stående i ejendommen; SK fik en anden prioritet på 5.000 rigsdaler og modtog i jan. 1848 10.000 rigsdaler kontant (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 83-85). For en del af indtægterne fra hussalget købte SK kgl. obligationer, som han i 1848 tabte 700 rigsdaler på, da obligationskurserne faldt pga. den slesvigholstenske krig; for resten købte han aktier, som han derimod ikke synes at have tabt på (se NB7:114, i *SKS* 21, s. 138, og *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 86-90).

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 9

◀ **Hovedstaden** : (i det oldenburgske monarki) København.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 14

◀ **Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 16

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 17

◀ **trækker jeg mig tilbage ... en mindre Scene** : 205,31.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 18

◀ **gjort sine 7 Aars Tjeneste** : SK tidsfæster almindeligvis sin forfattervirksomheds begyndelse til udgivelsen af *Enten - Eller*, der udkom den 20. feb. 1843, men som han skrev fra okt. 1841 til jan. 1843, se tekstredigeringen til *Enten - Eller* i *SKS* K2-3, 58.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 20

◀ **da jeg var 29 Aar gl.** : dvs. efter den 5. maj 1842, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 22

◀ **ikke meddele digterisk ... et ørkeløst Mere** : dvs. ikke at udgive *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 28

◀ **Hvorledes »Folket« ... Johannes Evangelium Cap. 5. 6. 7. 8** : Joh 5 indledes med beretningen om Jesu helbredelse af den syge ved Betesda dam, v. 1-18, hvor det i v. 16 fortælles, at jøderne begyndte at forfølge Jesus, fordi han havde helbredt den syge mand på en sabbat, og videre i v. 18, at de var opsat på at få Jesus slået ihjel, fordi han ikke blot havde helbredt på en sabbat, men også kaldt Gud sin Fader og gjort sig selv Gud lig. Resten af kap. 5, v. 19-47, består af Jesu tale til jøderne om Sønnens fuldmagt og vidnesbyrd fra Faderen, der slutter med ordene: »Havde I troet Moses, ville I have troet mig; for det var mig, han skrev om. Men tror I ikke hans skrifter, hvordan skal I så tro mine ord?« v. 46-47. Joh 6 indledes med beretningen om Jesu bespisning af de fem tusind, v. 1-15, hvor det i v. 15 fortælles, at Jesus trak sig alene tilbage til bjerget, da han forstod, at folket ville forsøge at tvinge ham med sig for at gøre ham til konge. Dette følges af beretningen om Jesu vandring på sønen, v. 16-21. I det næste afsnit, v. 22-59, fortælles det, at folkeskaren, der havde ledt efter Jesus og fundet ham i Kapernaum, spurgte ham, hvad de skulle gøre for at gøre Guds gerninger; Jesus svarede: »Guds gerning er den, at I tror på ham, han har udsendt«, v. 29. Herefter talte Jesus om sig selv som livets brød, v. 30-40, hvilket fik jøderne til at stå og skumle over ham, men Jesus sagde til dem: »I skal ikke stå dér og skumle! Ingen kan komme til mig, hvis ikke Faderen, som har sendt mig,

drager ham, og jeg skal oprejse ham på den yderste dag«, v. 43-44. Derefter talte Jesus om sig selv som det levende brød, der er kommet ned fra himlen, v. 45-51. Det kastede jøderne ud i en voldsom diskussion med hinanden: »Hvordan kan han give os sit kød at spise?« v. 52. Jesus svarede ved at uddybe sin tale og sluttede med ordene: »Det brød, som er kommet ned fra himlen, er ikke sådan som det, fædrene spiste; de døde, men den, der spiser dette brød, skal leve til evig tid«, v. 58. I det sidste afsnit, v. 60-71, fortælles det, at mange af hans disciple fandt, at det, Jesus havde sagt, var hård tale, og de forlod ham og fulgte ham ikke længere. I begyndelsen af Joh 7 fortælles det, at Jesus forlod Judæa og drog til Galilæa, da jøderne søgte at slå ham ihjel, v. 1-2. I det følgende afsnit, v. 3-10, gengives en diskussion mellem Jesus og hans brødre, der ikke troede på ham, og som opfordrede ham til at drage op til Jerusalem til løvhyttefesten. Først afviste Jesus det og bad dem tage derop; senere drog han selv derop i al hemmelighed. I det følgende afsnit, v. 11-53, fortælles det, at jøderne ledte efter Jesus under løvhyttefesten og talte indbyrdes om ham, men, hedder det: »Ingen talte dog offentligt om ham af frygt for jøderne«, v. 13. Midt under festen stod Jesus frem på tempelpladsen og underviste. Da jøderne undrede sig over, hvordan han kunne have forstand på Skriften, sagde han: »Den, der vil gøre hans [Guds] vilje, skal erkende, om min lære er fra Gud, eller om jeg taler af mig selv«, v. 17. Og han spurgte dem, hvorfor de ville slå ham ihjel, siden de ikke overholdt Moseloven. De svarede tilbage, at han måtte være besat af en dæmon. Herefter opstod der en diskussion mellem folk i Jerusalem om, hvem Jesus egentlig er, og de spurgte sig selv, om Det jødiske Råd virkelig skulle have erkendt, at han er Kristus. Da Jesus råbte, at han var udsendt af Gud, ville de gribe ham, og dog var der ingen, der fik lagt hånd på ham. Senere hørte farisæerne om denne samtale, og sammen med ypperstepræsterne sendte de tempelvagter ud med det formål at pågribe Jesus. På den sidste dag stod Jesus frem og råbte: »Den, der tror på mig, skal det gå, som Skriften siger: 'Fra hans indre skal der rinde strømme af levende vand'«, v. 38. Det fik nogen til at mene, at han var Profeten, andre, at han var Kristus, og på den måde opstod der uenighed i folkeskaren. Og atter var der nogen, der ville gribe ham; men ingen lagde hånd på ham. Senere vendte tempelvagterne tilbage uden Jesus; og da ypperstepræsterne og farisæerne spurgte, hvorfor de ikke havde ham med, svarede de: »Aldrig har noget menneske talt sådan«, v. 46. Det fik farisæerne til at spørge, om nu også de var blevet vildført af Jesus, skønt ingen af Rådets medlemmer troede på ham. »Nej,« fjøede de til, »denne folkeskare, som ikke kender loven, er forbandet«, v. 49. Nu tog Nikodemus, som tidligere havde opsøgt Jesus (jf. Joh 3), til orde og sagde, at deres lov ikke dømmes nogen, uden at vedkommende er blevet forhørt. Dertil sagde de andre, at ingen profet kan komme fra Galilæa. Så skiltes de. I Joh 8 fortælles i det første afsnit, v. 1-11, at nogle skriftkloge og farisæere kom til Jesus på tempelpladsen med en kvinde, der var grebet i hor; og for at sætte ham på prøve spurgte de ham, hvad han mente om Moselovens påbud om, at sådan en kvinde skal stenes. Jesus sagde til dem: »Den af jer, der er uden synd, skal kaste den første sten på hende«, v. 7. Da de hørte det, forlod den ene efter den anden stedet, og Jesus blev alene tilbage sammen med kvinden. Til hende sagde han, at han ikke fordømte hende og fjøede til: »Gå, og synd fra nu af ikke mere«, v. 11. I det næste afsnit, v. 12-20, taler Jesus til folket om sig selv som verdens lys. Da farisæerne gik i rette med ham, sagde han: »I kender hverken mig eller min fader. Kendte I mig, kendte I også min fader«, v. 19. Og det fortælles, at ingen greb ham. Det sidste afsnit, v. 21-59, former sig som en lang samtale mellem Jesus og jøderne, hvor Jesus indleder med at sige, at de skal dø i deres synd. Da de ikke forstod, hvem han var, og hvad han talte om, sagde han til dem: »Når I får ophøjet Menneskesønnen, da skal I forstå, at jeg er den, jeg er, og at jeg intet gør af mig selv; men som Faderen har lært mig, sådan taler jeg«, v. 28. Da kom mange jøder til tro på ham. Og til dem talte Jesus nu videre om, hvordan de på den ene side kunne påstå at være Abrahams efterkommere og på den anden side ønske at få Jesus slået ihjel. Da de hævdede at have Abraham til fader, påstod Jesus, at de havde Djævelen til far. Diskussionen kom nu til at handle om forholdet mellem Jesus og Abraham. Jøderne forsøgte at anklage Jesus for at være besat af en dæmon; det afviste Jesus og sluttede samtalen med at sige: »Sandelig, sandelig siger jeg jer: Jeg er, før Abraham blev født«, v. 58. »Da tog de sten op for at kaste dem på ham; men Jesus forsvandt og forlod tempelpladsen«, slutter beretningen, v. 59.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 31

◀ **Cap. 7. v. 12 og 13.** »der blev meget mumlet ... dog taledede Ingen frit om ham af Frygt for Jøderne« : let tilpasset citat fra Joh 7,12-13 (NT-1819). Fremhævelserne er SKs.

I trykt udgave: Bind 22 side 155 linje 34

◀ **Grund-Texten** : dvs. den græske tekst. SK ses at have haft seks udgaver af NT på græsk (jf. ktl. 14-19 og U 86); her henvises til *Novum Testamentum graece*, udg. af J.A.H. Tittmann, stereotyp udg. ved A. Hahn, Leipzig 1828, ktl. 19.

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 1

◀ **εν τοις οχλοις - og δια τον φοβον των Ιουδαιων** : citat fra hhv. Joh 7,12: 'blandt folket', 'i folkemængden' (ὄχλοις (óchlois) er dativ pluralis af ὄχλος (óchlos), der i pluralis gerne bruges i samme betydning som i singularis: 'folk', 'skare', 'folkemængde'), og Joh 7,13: 'af frygt for jøderne'.

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 1

◀ **Et dogmatisk System** : hentyder formentlig til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 4

◀ **at begribe Troen** : 153,24. Se også § 2 i *Den christelige Dogmatik*, s. 3: »Dogmatiken er ikke blot en Videnskab om Troen, men ogsaa en Erkjendelse i Troen og udaf Troen.«

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 12

◀ **det Stigende** : det stigende i grader, det skærpende.

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 17

◀ **hvad Lichtenberg har samlet ... Fruentimer-Stiil** : sigter til »Humoristische Aufsätze«, nr. 1 »Charakteristik der Dienstboten für Dichter«, afsnit »B) weibliche«, i *G.C. Lichtenberg's Ideen, Maximen und Einfälle. Nebst dessen Charakteristik*, udg. af G. Jördens, bd. 1, 2. udg., Leipzig 1831 [1827], og bd. 2, 1. udg., Leipzig 1830, ktl. 1773-1774; bd. 2, s. 10-19, især s. 13-19. – **Lichtenberg**: Georg Christoph Lichtenberg (1742-99), ty. satirisk forfatter og fysiker; fra 1769 ekstraordinær og fra 1775 ordinær prof. i Göttingen; som forfatter især kendt for sine vittige og satiriske udfald mod 'Sturm und Drang' periodens tendenser til sentimentalitet.

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 22

◀ **Berlingske Tidende ... En Lærerindeplads søges ... Lønnen m: m: opgives** : citat fra en annonce i *Berlingske Tidende*, nr. 173, »Onsdag Morgen den 25. Juli« 1849. Med en del ubetydelige ændringer i forkortelser, ortografi og kommatering. – **Berlingske Tidende**: *Den Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* (almindeligvis omtalt som *Berlingske Tidende*), grundlagt 1748, udkom fra jan. 1845 to gange dagligt med især politik, nyheder, anmeldelser, handelsstof, en føljeton samt annoncer; avisen nød indtil 1848 et kgl. privilegium på at bringe politiske nyheder. Det var i SKs samtid kun *Berlingske Tidende* og *Adresseavisen*, hvori man mod betaling kunne indrykke private annoncer. – **Jomfru**: ugift datter af en far uden rang. – **produceres**: fremlægges. – **conditioneret**: stået i tjeneste. – **Hjørnet af ... og Larsbjørnstræde N° 174**: dvs. matrikelnr. 174 i Nørre kvarter, i dag hjørnet af Studiestræde 25 og Larsbjørnsstræde 15 (se kort 2, A1/B1). – **portofri**: om postforsendelse, som modtageren ikke betalte for.

I trykt udgave: Bind 22 side 156 linje 23

◀ **denne Mynsterske: Fred** : Hvad der nærmere sigtes til, har ikke kunnet identificeres; se dog biskop J.P. Mynsters (154,10) pinseprædiken i 1848 (180,18).

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 2

◀ **hvilket nu Martensen har adopteret** : Hvad der sigtes til, har ikke kunnet identificeres. – **Martensen**: 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 2

◀ **sikker sig en af de meest anseete Stillinger i Samfundet** : Om J.P. Mynsters ansete stillinger, 154,10; om H.L. Martensens ansete stillinger, 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 5

◀ **Udsigt til en endnu anseeligere** : sigter formentlig til, at Martensen har udsigt til at blive ordinær prof. (hvilket han blev udnævnt til i 1850), måske også til, at han har gode udsigter til at blive Mynsters efterfølger som biskop over Sjællands Stift (hvilket skete i 1854).

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 6

◀ **tager man lidt op af med i Sit** : dvs. tager man lidt op af og med i sit eget.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 10

◀ **at tage lidt med deraf** : sigter formentlig til, at Martensen ved flere gange at citere Mynster i *Den christelige Dogmatik* (154,11) kan siges at have taget lidt med af hans dogmatik.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 14

◀ **Mynsters Tid er snart forbi** : Mynster blev født den 8. nov. 1775 og var altså her i juli 1849 73 år gammel.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 16

◀ **befarne** : berejste; bevandrede, erfarne, øvede.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 18

◀ **ne quid nimis** : lat. 'intet for meget', dvs. 'alt med måde'. Talemådens lat. form er en oversættelse af en gr. inskription på templet i Delfi og kendt fra den rom. digter Terents' komedie *Andria* (*Pigen fra Andros*), 1. akt, v. 33f., hvor den frigivne slave Sosia bemærker: »nam id arbitror / apprime in vita esse utile, ut *ne quid nimis*« (»for jeg mener, at det her i livet er meget vigtigt, at intet er for meget [dvs. at der er måde med alting]«). Jf. *P. Terentii Afri comoediae sex*, udg. af B.F. og F. Schmieder, 2. udg., Halle 1819 [1794], ktl. 1291, s. 11. I *Terentses Skuespil*, overs. af Fr. Høegh Guldberg, bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1293-1294; bd. 1, s. 21, gengives bemærkningen således: »thi jeg troer, / at just det 'ei for Meget' er for os / ret saare tjenligt.«

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 20

◀ **i Hedenskabet ... ne quid nimis var den høieste Livs-Maxime** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 22

◀ **den bestaaende Xsthed** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 23

◀ **Embedsmænd** : dvs. præster, der i den danske statskirke fungerede som embedsmænd (168,30).

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 25

◀ **først at søge Guds Rige** : hentyder til Matt 6,33, hvor Jesus siger: »Men søg først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alt det andet gives jer i tilgift.«

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 30

◀ **et godt Kald** : dvs. et godt embede.

I trykt udgave: Bind 22 side 157 linje 32

◀ **Det hedder »Troen« er det Første ... til Grund for Begriben** : sigter formentlig til § 30 i *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 72, hvor H.L. Martensen skriver: »Den christelige Erkjendelse er en Erkjendelse i Troen, thi kun ved Troen kan den menneskelige Aand blive deelagtig i Guds Viisdom. *Credo ut intelligam* [lat. Jeg tror for at kunne forstå (erkende, begribe)].« Og videre s. 73, hvor Martensen taler om den kristelige påstand, »at Troen er Erkjendelsens Moder«. Se også § 35, s. 81, hvor det om en kristelig filosofi hedder, »at den er bunden til de samme Erkjendelsens Grundbetingelser som Theologien, altsaa maa gaae ud fra *credo ut intelligam*«.

I trykt udgave: Bind 22 side 158 linje 18

◀ **Gjenfødselen maa gaae forud - derpaa følger saa** : hentyder formentlig til anmærkningen i § 18 i *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 32, hvor Martensen skriver: »Hvad Inspirationen er for hele Kirken i dens Stiftelsesperiode, det er Gjenfødselen for det enkelte Individuum, den nye Begyndelse, der indeslutter Sandsen for Christi Aabenbarelse. Ingen kan komme til Troen ved blot at fortsætte sin Dannelse og Eftertanke, skjøndt Gjenfødselen vistnok [sandt nok] paa mange Maader kan forberedes herved. Men kun under Forudsætning af, at denne nye Begyndelse er indtraadt i Bevidstheden, kan ogsaa en i Sandhed christelig Erkjendelse begynde.« Se også § 30, s. 73: »kun ved Gjenfødselen kan den ved Synden formørkede Menneskeand hæves til det Livets og Tilværelsens Trin, hvor den kan faae det rette Syn paa guddommelige og menneskelige Ting. Men Gjenfødselen har atter sit Udtryk i Troen.«

I trykt udgave: Bind 22 side 158 linje 21

◀ **Martensens Dogmatik** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 158 linje 27

◀ **det gamle Sophistiske, med at kunne tale - men ikke samtale** : sigter til sofistikken, en herskende retning i gr. filosofi i det 5. årh. f.Kr., efter naturfilosofien. Sofisterne rejste rundt i landet og tilbød undervisning på professionel basis. Retorik var deres mest systematisk dyrkede disciplin, og undervisningens mål var at forberede eleverne til det politiske liv. Modsat sofisterne, der underviste i talekunst, praktiserede Sokrates samtalekunsten.

I trykt udgave: Bind 22 side 158 linje 29

◀ **Nu er da »Sygdommen til Døden« udgaaet og pseudonymt** : 149,3.

I trykt udgave: Bind 22 side 159 linje 1

◀ **udgive det Hele paa een Gang** : dvs. *Tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (148,1), *Sygdommen til Døden* (149,3) og *Indøvelse i Christendom* (149,4 og 159,5).

I trykt udgave: Bind 22 side 159 linje 2

◀ **det om Forfatterskabet** : dvs. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 159 linje 3

◀ **den bestaaende Christenhed** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 159 linje 3

◀ **de andre 3 Bøger** : dvs. de tre skrifter, der senere blev samlet og udgivet i ét bind som *Indøvelse i Christendom* (149,4 og 159,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 159 linje 5

◀ **Force** : fr. styrke, kraft, eftertryk.

I trykt udgave: Bind 22 side 159 linje 6

◀ **gjort Aftale med Luno om ... »Sygdommen til Døden«** : 149,3. – **Luno**: dvs. Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno. Den da. bogtrykker Christian Peter Bianco Luno (1795-1852) opnåede i 1831 privilegium til at oprette et nyt bogtrykkeri i København. Trykkeriet, der siden 1838 havde haft til huse i Østergade (se kort 2, C2), var i teknisk og typografisk henseende forud for de andre københavnske bogtrykkere; i 1847 blev Bianco Luno udnævnt til kgl. hofbogtrykker. På nær *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (152,7), der blev produceret hos Louis Klein, blev alle SKS bøger trykt hos Bianco Luno.

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 2

◀ **Etatsraad Olsen var død** : Terkild el. Terkel Olsen (1784-1849), chef for Hoved- og Kontrabogholderkontoret under Finansdepartementet, far til Regine Olsen, gift Schlegel (160m,2). Om hans død, jf. dødsannoncen i *Adresseavisen*, nr. 150, den 29. juni 1849: »Natten mellem den 25de og 26de Dennes bortkaldte Herren efter 40 Aars Ægteskab min elskede Mand, mine 6 Børns Fader, Terkild Olsen, Etatsraad og Ridder af Dannebrog. / Regina Olsen, født Malling.« – **Etatsraad**: egl. 'virkelig etatsråd', en titel, som if. rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) var placeret i 3. klasse (af i alt ni) som nr. 3. Jf. fx »Titulaturer til Rangspersoner i alfabetisk Orden« i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* bd. 1-2, Kbh. 1844, ktl. 933; bd. 1, s. 49-56. Terkild Olsen fik titel af 'virkelig etatsråd' den 28. juni 1840.

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 4

◀ **hun** : dvs. Regine Olsen (1822-1904), datter af Regina Frederikke og Terkild Olsen (160,4), forlovet med SK fra den 10. sept. 1840 (160m,7) til den 12. okt. 1841 (217,3), forlovet med J.F. Schlegel (160,28) den 28. aug. 1843 og gift med ham den 3. nov. 1847 i Vor Frelses Kirke på Christianshavn.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 2

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 2

◀ **sit Forhold til mig** : I notesbog 15 med titlen »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, i SKS 19, 431-445, har SK givet en tilbageskuende beskrivelse af sit forhold til Regine Olsen.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 3

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse, jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 3: »Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, hvadsomhelst der skeer i Verden, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst«, og § 5: »Hvad der møder os i Livet, enten det er sørgeligt eller glædeligt, bliver os *tilskikket af Gud i de bedste Hensigter*, saa at vi altid have Aarsag til at være fornøiede med hans Regjering og

Bestyrelse«, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 23 og s. 24f.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 7

◀ **d. 9 Aug til 10 Sept.** : se notesbog 15 (160m,3), hvor SK skriver: »Tiden fra 9 Aug til i Septbr, kan i strengere Forstand siges at være den Tid, i hvilken jeg tilnærmede mig hende«, SKS 19, 433,16-18. Herefter fortæller han, at han den 8. sept. 1840 mødte Regine Olsen på gaden, gik med hende hjem og sagde til hende: »det er Dem, jeg søger, Dem jeg har søgt i 2 Aar«, s. 433,29f. Umiddelbart herefter opsøgte SK etatsråd Olsen, som hverken sagde ja eller nej. SK udbad sig en samtale, som han fik den 10. sept.; da sagde Regine ja. Se s. 433,37 - 434,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 7

◀ **min Faders Dødsdag** : den 9. aug. 1838, se journaloptegnelsen DD:126, i SKS 17, 258. Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838) løste i 1780 borgerskab som hosekræmmer i København, opnåede otte år senere tilladelse til at importere kolonialvarer og videresælge dem en gros, trak sig i en alder af 40 år tilbage med en betragtelig formue, som han i tiden efter forøgede, formentlig som rentier og investor. Efter sin første kones død giftede han sig i 1797 med Ane Lund, med hvem han fik syv børn, hvoraf SK var den yngste. Købte i 1809 ejendommen på Nytorv, Vestre kvarter, matrikel nr. 2, i dag Frederiksberggade 1, hvor han boede til sin død.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 11

◀ **den 10 Sept. er jo Forlovelses Dagen** : 160m,7.

I trykt udgave: Bind 22 side 160m linje 12

◀ **»hende«** : dvs. Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 11

◀ **hendes Ægteskab** : med J.F. Schlegel (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 15

◀ **Søndagen efter Etatsraadens Død** : dvs. den 1. juli 1849; etatsråd Terkild Olsen døde natten mellem den 25. og 26. juni (160,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 22

◀ **Helliggeistes-Kirke** : dvs. Helligåndskirken, beliggende på hjørnet af Vimmelskaftet og Lille Helliggeist Stræde i København (se kort 2, B-C2), i dag på hjørnet af Amagertorv og Niels Hemmingsens Gade. If. *Adresseavisen*, nr. 151, den 30. juni 1849, var det »Hr. Licent. Kolthoff« (161,16), der prædikede ved højmessens kl. 10 søndag den 1. juli 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 23

◀ **gik hun umidd. efter Prædikenen** : Det var en udbredt skik, at de, der ikke havde været til skrifte og skulle til alters, forlod kirken efter prædikenen el. salmen efter prædikenen.

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 24

◀ **Schlegel** : Johan Frederik Schlegel (1817-96), da. jurist; cand.jur. 1838, virkede en tid som huslærer i det olsenske hjem og udviklede her varme følelser for Regine Olsen. I 1842 indtrådte Schlegel som volontør i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiets Handels- og Konsulatskontor, hvor han i 1847 blev fuldmægtig og året efter chef for Kolonialkontoret. Han var blevet gift med Regine Olsen den 3. nov. 1847 (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 28

◀ **Pulpituren** : Efter istandsættelsen i 1846 havde Helligåndskirken stadig dobbeltpulpiturer i begge sideskibe, men nu trukket tilbage, så de flugtede med rækken af de bærende søjler på overgangen mellem hovedskibet og sideskibene.

I trykt udgave: Bind 22 side 160 linje 30

◀ **al det Vrøvl i Bogtrykkeriet i de Dage** : dvs. vrøvl med produktionen af *Sygdommen til Døden* (149,3) i Bianco Lunos bogtrykkeri (160,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 3

◀ **kun hendes Fader kunde jeg ... vove at indlade mig med** : 201,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 6

◀ **en Styrelse** : 160m,7.

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 13

◀ **Næste Gang da Kolthoff prædikede** : If. prædikantlisten om lørdagen i *Adresseavisen* prædikede Kolthoff igen søndag den 22. juli 1849 ved højmesse i Helligåndskirken (jf. nr. 169, den 21. juli 1849). Ernst Vilhelm Kolthoff (1809-90), da. teolog og præst; cand.theol. 1830, lic.theol. i 1834. Efter et ophold i Tyskland forelæste han som privatdocent ved Københavns Universitet; var anden residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København 1837-43, anden residerende kapellan ved Holmens Kirke i København 1843-45 og herefter anden residerende kapellan ved Helligåndskirken, fra 1856 sognepræst ved samme kirke.

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 16

◀ **hellige** : tilegne, dedicere.

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 22

◀ **Etatsraad Olsens**: 160,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 22

◀ **fra Høiheden vil Han drage Alle til sig** : *Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger* (149,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 23

◀ **Tersteegen ... ein Mortificiren und Verläugnen erfordern?**: citat fra § 24 i G. Tersteegens betragtning »Von dem Unterschied und Fortgang in der Gottseligkeit« i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften, nebst dem Leben desselben*, udg. af G. Rapp, Essen 1841, ktl. 729, s. 442-444; s. 443. Tilføjelsen '(Mystikerne)' og fremhævelsen skyldes SK. I øvrigt skriver han 'eignen' for 'eigenen' og 'Verläugnen' for 'Verläugnen'. – **Tersteegen**: Gerhard Tersteegen (1697-1769), ty. reformert mystiker, (salme)digter og lægprædikant.

I trykt udgave: Bind 22 side 161 linje 27

◀ **Professoren han tager det »Paradoxe« bort** : hentyder til H.L. Martensens forord til sin *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. III (153,19).

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 7

◀ **»et System«** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 11

◀ **saa har Professoren strax Systemet færdigt** : sigter til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 13

◀ **een og hver anden** : hver og en, alle og enhver.

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 17

◀ **hvad Leporello er i Forhold til en D. Juan** : Leporello er Don Juans tjener i W.A. Mozarts opera *Don Giovanni* (1787) med libretto af da Ponte. Se journaloptegnelsen DD:29, fra juli 1837, hvor SK skriver: »Tak Lichtenberg Tak! fordi Du siger: at der ikke gives noget Kraftløser end at tale med en saakaldt Litterator i Videnskaben, som ikke selv har tænkt, men veed 1000 historisk-litterariske Omstændigheder«, og i marginen tilføjer: »de holde Liste ligesom Leporello, men hvad de savne ja deri stikker det; medens D. Juan forfører og nyder – noterer Leporello Tid, Sted og Pigens Signalement«, SKS 17, 231 (se kommentarerne hertil). Hermed sigtes til, at Leporello fører en liste over alle Don Juans elskerinder, 120 i Italien, en snes stykker i Tyskland, nogle i Frankrig og 1003 i Spanien, jf. 1. akt, 6. scene, i *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik*, overs. af L. Kruse, Kbh. 1807, s. 22f.

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 20

◀ **Joh. 20, 17. Jesus siger ... endnu ikke opfaren til min Fader** : citat fra Joh 20,17 (NT-1819), hvor den opstandne Kristus siger dette til Maria (Magdalene). SK skriver 'endnu ikke' for 'ikke endnu'.

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 23

◀ **Luc: 24, 31. Da bleve deres Øine aabnede ... usynlig for dem** : citat fra Luk 24,31 (NT-1819), som indgår i beretningen om Jesu vandring sammen med to af disciplene til Emmaus påskedag. Her fortælles det, at da de nærmede sig byen, holdt disciplene på Jesus og bad ham om at blive hos dem, fordi det var ved at være aften. Jesus gik med dem ind, og mens hans sad til bords sammen med dem, tog han brødet, velsignede og brød det og gav dem det. Herefter følger v. 31. SK udelader komma før 'og han'.

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 28

◀ **der er ingen Phantasie-Anskuelse ... Hedenskabets Gude-Billeder** : Om H.L. Martensens forståelse af 'Phantasie-Anskuelse' i *Den christelige Dogmatik*, 154,31. Se endvidere *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 13f., hvor Martensen skriver: »dog viser Erfaringen, at der ikke er fremtraadt nogen Religion i større historisk Still, uden at bringe en omfattende Phantasieanskuelse med sig, en Phantasieanskuelse, i hvilken det Usynlige er formælet med det Synlige, det være sig nu, at denne Formæling af det Synlige og Usynlige kun har Betydning som Mythos og Symbol, eller fremtræder med den guddommelige Aabenbarings Virkelighed. Vi ville [vil] ikke her paaberaabe os Grækernes Skjønndhedsreligion, eller den storartede Phantasieanskuelse i Nordens Myther (...); vi ville paaberaabe os Hebraismen [jødedommen] og selve Christendommen, der paa det bestemteste lære, at Guds Væsen er usynligt som Tanken og Aanden, men dog baade ved deres hellige Historie, deres Symbolik og Billedsprog (hvilket Altsammen ikke kan fattes uden en tilsvarende religiøs Phantasie) paa det bestemteste bekræfte vor Paastand, at Phantasien ikke blot hører til Overtroen, men ogsaa til den sande Religion.«

I trykt udgave: Bind 22 side 162 linje 32

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 2

◀ **idelige Tale om Kant, Hegel, Schelling** : sigter til, at H.L. Martensen i *Den christelige Dogmatik* (153,15) ofte omtaler og henviser til de tyske filosoffer Immanuel Kant (1724-1804), privatdocent 1755-69, fra 1770 prof. ved universitetet i Königsberg; Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), 1801-06 privatdocent (ekstraordinær prof.) i Jena, 1816-18 prof. i Heidelberg og fra 1818 til sin død prof. i Berlin; og Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), studerede filosofi og teologi sammen med Hegel i Tübingen, fra 1798 ekstraordinær prof. i Jena, fra 1803 prof. i Würzburg og fra 1806 generalsekretær i Akademiet for de bildende Kunster i München, herefter marginaliseret af Hegel, men fra 1827 prof. i München, herfra kaldet til prof. i Berlin i 1841 for at modvirke venstrehegelianismen; trak sig tilbage i 1846. Se s. 13 (Hegel), s. 16 (Kant), s. 82 (Schelling og Hegel), s. 84 (Hegel), s. 86 (Schelling og Hegel), s. 100 (Schelling og Hegel), s. 110, noten (Kant), s. 127 (Hegel), s. 189 (Hegel og Kant), s. 192 (Schelling og Hegel), s. 197 (Hegel), s. 206 (Kant), s. 207 (Schelling og Kant), s. 208 (Hegel), s. 224 (Schelling), s. 225 (Schelling), s. 232 (Schelling), s. 237 (Schelling), s. 268 (Hegel og Schelling), s. 278 (Hegel), s. 291 (Schelling), s. 298 (Schelling og Hegel), s. 338 (Kant) og s. 428 (Kant).

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 2

◀ **Apostlernes Gjerninger. 3, 17 ... i Uvidenhed sloge Xstus ihjel** : I ApG 3,15, der indgår i Peters prædiken i Salomos Søjlegang (v. 12-26), siger han til israelitterne: »Men den Livsens Fyrste [Kristus] sloge I ihjel, hvilken Gud haver opreist fra de Døde, hvortil vi ere Vidner.« Og han fortsætter i v. 17: »Og nu, Brødre! jeg veed, at I have gjort det af Uvidenhed, ligesom og [også] Eders Øverster« (NT-1819). – **Peter**: (hans egl. navn er Simon), en af de tolv apostle; om Jesu kaldelse af Peter og hans bror som de første to apostle, se Matt 4,18-22.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 8

◀ **det Socratiske, at Synd er Uvidenhed** : hentyder til Sokrates' sætning, at 'dyd er viden', som findes udfoldet i flere af Platons dialoger, fx i *Protagoras* (351e-357e). Her udvikler Sokrates (167,29) den påstand, at det menneske, der har den sande erkendelse, ikke kan lade denne tilsidesætte af lidenskaber o.l., og at den, der ved en handling vælger det forkerte, herved kun udtrykker sin uvidenhed (jf. *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-3, Kbh. 1830-38, ktl. 1164-1166; bd. 2, 1831, s.195-209; og *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 1, s. 71-78). SK har flere steder forstået denne sokratiske opfattelse som udtryk for, at 'synd er uvidenhed', se *Begrebet Ironi*, i *SKS* 1, 255,20f.; *Philosophiske Smuler*, i *SKS* 4, 254,32; *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, i *SKS* 7, 310,15f.; og især kapitlet »Den sokratiske Definition af Synd« i anden del af *Sygdommen til Døden* (SV2 11, 224-233; 149,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 19

◀ **Paulus etsteds siger ... fordi det var i Uvidenhed** : hentyder til 1 Tim 1,13, hvor Paulus skriver om sig

selv: »mig, som tilforn var en Bespotter, og en Forfølger, og en Forhaaner. Men mig er Barmhertighed vederfaren, thi jeg gjorde det uvitterligt i Vantro« (NT-1819). – **Paulus**: den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom. Født i Tarsus i Lilleasien; hellenistisk jøde; uddannet farisæer; deltog i forfølgelser af de jødiske landsmænd, der var kommet til tro på Jesus som Kristus. Oplevede o. 40 e.Kr. en kaldelse, hvor den opstandne Kristus viste sig for ham; forkyndte fra da af evangeliet om Kristus, især for ikke-jøder, og synes her at have været grundlæggeren af en mission, hvor der ikke samtidig fordredes overgang til jødedommen. Blev formentlig henrettet o. 65 under den rom. kejser Neros forfølgelser af de kristne efter Roms brand. Paulus er kendt på første hånd fra en række breve, skrevet i årene 51-55 og optaget i NT. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Første Thessalonikerbrev, der er det ældste skrift i NT, samt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet. I de fire sidstnævnte breve fremtræder Paulus som en apostel, der hævder at have sit kald og dermed sin autoritet umiddelbart fra den opstandne Kristus. Apostlenes Gerninger, som er den anden store kilde til viden om Paulus, afspejler efter nutidens opfattelse en senere tids billede af hedningeapostlen.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 20

◀ **M.** : H.L. Martensen (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 23

◀ **til en saadan Begrebsbestemmelse indrømmede Paragraph** : 154,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 24

◀ **Englelæren** : dvs. afsnittet »Mennesket og Englene«, § 68-71, s. 153-161 (153,20), i Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 27

◀ **Læren om Faderen** : et hovedafsnit, bestående af § 59-124, i *Den christelige Dogmatik*, s. 137-279.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 28

◀ **§ 93** : i *Den christelige Dogmatik*, s. 204-211.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 28

◀ **vi beraabe os blot paa Skriftens Myndighed** : hentyder til § 69 (163,27) i *Den christelige Dogmatik*, s. 157f., hvor Martensen skriver: »Men naar vi saaledes i Historien finde Magter, der svæve mellem Personlighed og Personification, da kjender Aabenbaringen endnu en tredie Classe af kosmiske Magter, der udgjøre et frit, personligt Aanderige. Denne Forestilling have Herren og Apostlene givet Vidnesbyrd under Omgivelser, af hvilke den udtrykkelig blev bestridt, idet Sadducæerne sagde, at der hverken var Engel eller Aand [note: Ap. G. 23, 8]. Naar vi imod denne Paastand, der stedse paany vender tilbage, sætte Skriftlærens Myndighed, da tilføie vi, at ingen Speculation vil være istand til at afgjøre, hvorvidt der i Skabningen kunne være Magter, der have en saadan Aandelighed i sig selv, at de med personlig Bevidsthed kunne tjene eller modstræbe Skaberen. Speculationen kan herom Intet bekræfte eller benægte, men gjør vel i at holde sig til Digterens Ord, at der er Mere mellem Himmel og Jord, end Philosophien har drømt om.«

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 28

◀ **midt i Speculationen** : se foregående kommentar. Om spekulationen i øvrigt, 153,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 29

◀ **Systemet** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 29

◀ **at være ell. ikke at være** : hentyder til Hamlets monolog i William Shakespeares tragedie *Hamlet, Prinds af Danmark* (eng. o. 1600), 3. akt, 1. scene. Se *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 1, s. 75 [hvert skuespil er pagineret forfra]: »At være, eller ei, det er Spørgsmaalet.« Se fx også *Shakspeare's dramatiske Werke*, overs. af A.W. v. Schlegel og L. Tieck, bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 6, 1841, s. 63: »Seyn oder Nichtseyen, das ist hier die Frage«.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 32

◀ **i § 93 p. 210 siger han: Idet vi ... den bibelske Traditions Autoritet** : citat fra § 93 (163,28) i *Den*

christelige Dogmatik, s. 210. SK skriver 'mskelig' for 'menneskelig', 'Friheds-Akt' for 'Frihedsact' og 'Autoritet' for 'Auctoritet', og han tilføjer ' - nu kommer det', ligesom fremhævelserne i den sidste sætning skyldes ham.

I trykt udgave: Bind 22 side 163 linje 33

◀ **disse mange lukkede Stole** : På SKs tid havde flere af de københavnske kirker en del lukkede og overbyggede stole på gulvet, fx Helligåndskirken indtil istandsættelsen i 1846 (160,30); i Holmens Kirke var der lukkede stole i to etager i koret.

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 9

◀ **de gammeldags Pulpitur** : I de københavnske kirker var der på SKs tid lukkede pulpiturer i sideskibene i fx Trinitatis Kirke og Holmens Kirke, i sidstnævnte endda i tre stokværk; i Vor Frue Kirke og i Helligåndskirken var de mere åbne (160,30). Se illustrationerne i Peter Tudvad *Kierkegaards København*, Kbh. 2004, s. 401, s. 408 og s. 413.

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 10

◀ **nu er Alt Salon, saaledes bygger man nu Kirkerne** : hentyder formentlig til de to københavnske kirker Christiansborg Slotskirke, indviet i 1826, og Vor Frue Kirke, indviet i 1829, begge tegnet af arkitekten C.F. Hansen i nyklassicistisk stil. Se illustrationerne i *Kierkegaards København*, s. 425 og s. 437; se også illustration 17 i SKS K10, 173.

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 14

◀ **abgeschmakt** : ty. smagløst, urimeligt.

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 15

◀ **Lapserie** : uopdragen, flabet adfærd.

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 16

◀ **skulle** : skal.

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 22

◀ **i en Journal ... ethvert Genie er en Revision af ... principielle Spørgsmaal** : sigter formentlig til den anden forelæsning »Videns Meddelelse og Kunnens Meddelelse« i »Den ethiske og den ethisk-religieuse Meddelelses Dialektik« (if. SK skrevet i 1847 el. i al fald inden udgivelsen af *Christelige Taler* den 25. april 1848 (jf. *Pap.* VIII 2 B 79)), hvor SK skriver: »den primitive Existents indeholder altid en Revision af det Fundamentelle. Dette ser man allertydeligst paa et primitivt Genie. Hvad er et primitivt Genies Betydning? Det er ikke saa meget at bringe noget absolut Nyt frem; thi der er egl. ikke noget Nyt under Solen [jf. Præd 1,9], som det er at revidere det Almene-Msklige, de fundamentelle Spørgsmaal. Dette er i dybeste Forstand Redelighed. Og ganske at mangle Primitivitet og altsaa det Reviderende, ganske uden videre at tage Alt som given Skik og Brug, og lade det være sig nok, at det er Skik og Brug, altsaa at unddrage sig Ansvar for at man gjør ligesaa: er *Uredelighed*« (*Pap.* VIII 2 B 89, s. 188,4-13; se også VIII 2 B 82,6).

I trykt udgave: Bind 22 side 164 linje 30

◀ **skuffende** : bedragende, svigefuldt, som ikke svarer til forventningerne, el. som er en illusion.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 1

◀ **Blod-Vidner** : dvs. martyrer.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 5

◀ **Idealets**: dvs. Kristus som forbillede.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 6

◀ **Slægt** : generation.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 8

◀ **Biskop ... Excellence** : If. rangforordningen (160,4) var titulaturen 'Excellence' forbeholdt rangspersoner af 1. klasse, fx landets biskopper, undtagen Sjællands biskop J.P. Mynster (154,10), der if. rangforordningen var placeret som nr. 13 i 1. klasse og skulle (som den eneste) tituleres med 'Eminence'.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 9

◀ **M.** : H.L. Martensen (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 14

◀ **I Slutning af Forordet til hans Dogmatik ... indeni de Fleste er Politik** : se forordet til *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. I-IV; s. IV, hvor Martensen skriver: »Hvo kan miskjende, at den Omvæltning, som nu gaaer igjennem Verden, ogsaa har Betydning for et heelt andet Rige [dvs. Guds rige], end det politisk-folkelige, som rigtignok for Øieblikket synes at være det eneste Rige, som er *indeni* [jf. Luk 17,21 (NT-1819)] de Fleste.«

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 14

◀ **Hofprædikant, Ridder** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 20

◀ **feteres i Selskaber** : I sine erindringer *Af mit Levnet* bd. 1-3, Kbh. 1882-83; bd. 2, 1883, s. 86, skriver Martensen: »Kirken var altid fuld, som den, Gud være takket, har været det til denne Dag, og blandt Tilhørerne vare baade Mænd og Qvinder, der hørte til de ædleste og meest dannede i Hovedstaden. Mynster og A.S. Ørsted hørte saaledes til mine stadige Tilhørere.« Desuden bemærker han: »Ved at blive Hofprædikant, kom jeg ogsaa i Forhold til en Kreds af Samfundet, med hvilken jeg hidindtil ikke havde haft Berørelse«, bd. 2, s. 99; hvorefter han fortæller, hvorledes han jævnligt deltog i Chr. VIII's søndagstafler sammen med kunstnere og videnskabsmænd. Videre om enkedronning Marie Sophie Frederike: »Efter Kongens Befaling maatte jeg med den øvrige Hofgeistlighed skifteviis prædike for hende i Gemakket. I dette Gemak paa Amalienborg indfandt sig efter Indbydelse eller dertil given Tilladelse en Kreds af Mennesker, af hvilke Flere ellers aldrig kom i Kirke, men betragtede det som en stor Lykke at have Adgang til denne Gudstjeneste, fordi Dronningen efter Gudstjenesten gav en Cour og ved denne pleiede at tale med hver Enkelt«, s. 112.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 20

◀ **ladet Anti-Climacus sige: at Xstheden ... er et Sandsebedrag** : sigter til anden del af *Sygdommen til Døden*, hvor Anti-Climacus (149,3) i »Tillæg til A« skriver: »Men siges maa det, og saa uforbeholdent som muligt, at den saakaldte Christenhed (i hvilken saadan Alle millionviis ere saadan videre Christne, saa der er lige saa mange, netop lige saa mange Christne som der er Mennesker) ikke blot er en elendig Udgave af det Christelige (...), men at den er en Misbrug af det, den at have taget Christendommen forfængelig«, s. 103 (SV2 11, 239f.). – **Xstheden**: 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 26

◀ **Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 32

◀ **de tre gudelige Taler ... De ere af 5te Mai 49** : sigter til, at forordet til *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler* (151,7) er dateret: »Den 5te Mai 1849«, s. 3 (jf. SV2 11, 9); dog er de tre taler formentlig skrevet i marts og april 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 34

◀ **Sygd. til Døden er fra midtveis i 48** : *Sygdommen til Døden* (149,3) er formentlig skrevet fra januar til o. midten af maj 1848.

I trykt udgave: Bind 22 side 165 linje 35

◀ **Afsluttende Efterskrift** : *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* af Johannes Climacus, udg. af S. Kierkegaard (1846).

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 2

◀ **Forf. ... ikke havde et Embede ... ikke syntes at ville have det** : I den selvbiografiske slutning af kap. 1 i første afsnit af anden del af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* giver Johannes Climacus en levende beskrivelse af, hvordan han en søndag eftermiddag, mens han sad og røg en cigar hos 'konditoren' (Jostys Pavillon) i Frederiksberg Have, fik det indfald at ville forsøge sig som forfatter, jf. SKS 7, 170,24-27. Lidt efter skriver han: »Jeg havde en halv Snees Aar været Student; skjøndt aldrig doven, var dog al min Virksomhed kun som en glimrende Uvirksomhed, en Art Beskjæftigelse, for hvilken jeg endnu har en stor Forkjerlighed, og i Forhold til hvilken jeg maaskee endog har lidt Genialitet. Jeg læste Meget, tilbragte det

Øvrige af Dagen med at drive og tænke, eller med at tænke og drive, men derved blev det ogsaa; den produktive Spire i mig gik med til daglig Brug, fortæredes i sin første Grønne«, s. 171,5-11. Og han erindrer, hvad han tænkte: »Du gaaer nu, sagde jeg til mig selv, og bliver et gammelt Menneske, uden at være Noget og uden egentligen at foretage Dig Noget«, s. 171,21-23. Og endelig skriver han: »Fra hiint Øieblik har jeg fundet min Underholdning ved dette Arbeide, jeg mener, Arbeidet har været mig underholdende, Forberedelsens og Selvudviklingens Arbeide, thi Præstationen har hidtil kun været 'Smulernes' [Philosophiske Smulers] lille Smule, og ved den har jeg ikke fundet min Underholdning, da jeg har sat Penge til«, s. 172,29-33. Se endvidere tillægget »Forstaaelsen med Læseren«, hvor Climacus omtaler sig selv som »en privatiserende Humorist«, s. 560,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 3

◀ **ingen §§ Vigtighed** : sigter til, at *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* ikke som H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15) er opbygget af paragraffer (154,9). Dog er i første del af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* kap. 1 opdelt i tre paragraffer og i anden del, andet afsnit, kap. 3 opdelt i fire, kap. 4, »Sectio I«, i tre og »Sectio II« A og B hver i tre paragraffer, se SKS 7.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 5

◀ **Den Bog udkom i Danmark** : *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* udkom den 27. feb. 1846 hos universitetsboghandler C.A. Reitzel i København.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 6

◀ **blev ikke nævnt eet eneste Sted** : *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* blev anmeldt af »Prosper naturalis de molinasky« (dvs. P.L. Møller) i *Kjøbenhavnsposten*, nr. 73 og nr. 74, den 27. og 28. marts 1846, og af P.W. Christensen i »Troen og Dialektiken. Imod S. Kierkegaard« i *Dansk Kirketidende*, nr. 29, den 29. marts 1846 (bd. 1, sp. 475-482), gendrevet af samme P.W. Christensen i »Troens Dialektik« i *Dansk Kirketidende*, nr. 52, den 20. sept. 1846 (bd. 1, sp. 841-856), samt omtalt i de anonyme artikler »Kjøbenhavnspostens Anmeldelse af 'afsluttende uvidenskabelig Efterskrift'« og »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift« i *Nyt Aftenblad* (udg. og red. af H. Trojel), nr. 75 og nr. 76, den 30. og 31. marts 1846. Jf. også artiklen »S. Kierkegaard og hans Recensenter« i *Den Frisindede* (udg. og red. af C. Rosenhoff), nr. 58, den 19. maj 1846.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 6

◀ **maaskee solgt en 50 Exemplarer** : Hvor mange eksemplarer der blev solgt af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* ved udgivelsen, vides ikke. I et brev fra o. 1. aug. 1847 oplyser SK med hhv. bogtrykker Bianco Luno (160,2) og forlagsboghandler C.A. Reitzel (232,28) som kilde, at den sidstnævnte i feb. 1846 har modtaget 250 eksemplarer, af hvilke der 4. maj 1847 var 89 tilbage, hvorfor der på dette tidspunkt må være solgt 161 eksemplarer, jf. B&A bd. 1, s. 173.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 7

◀ **Udgivelsen kostede mig ... c. 400 a 500rd** : Omkostningerne ved produktionen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* beløb sig til 461 rigsdaler, 1 mark og 3 skilling, jf. *Erindringsbog for Bianco Luno. 1846* (Aller Press, arkiv for Bianco Lunos Bogtrykkeri). Rettelserne i førstekorrekturen og i de bevarede ti ark af andenkorrekturen er indført af SKs sekretær Israel Levin, jf. tekstredigeringen til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* i SKS K7, 77 og 85; SKs betaling for dette korrekturarbejde har ikke kunnet verificeres. – **400 a 500rd**: Den da. møntfod var ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsbankdaler (i samtiden ofte blot kaldt 'rigsdaler' og forkortet 'rd'), mark og skilling; der gik således 6 mark på en rigsdaler, 16 skilling på 1 mark og 96 skilling på 1 rigsdaler. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn, mens man regnede 400 rigsdaler for nok til at forsørge en familie; en pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi. Et par sko kostede 3 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 7

◀ **min Tid og Flid** : SKs arbejde med *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* blev formentlig påbegyndt i april el. maj og afsluttet engang i dec. 1845, se tekstredigeringen til *Efterskriften* i SKS K7, 43-92.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 9

◀ **aftegnedes jeg af et Pøbelblad** : sigter til Peter Klæstrups tegninger af SK i *Corsaren*, i 1846: den 2. jan. (nr. 276), den 9. jan. (nr. 277), den 16. jan. (nr. 278), den 23. jan. (nr. 279), den 30. jan. (nr. 280), den 6. marts (nr. 285), se SKS K20, 41-44; og i 1848: den 8. jan. (nr. 381-a) og den 11. feb. (nr. 386). – Det satiriske ugeskrift *Corsaren* blev grundlagt i okt. 1840 af M.A. Goldschmidt (205,1), som indtil okt. 1846 var bladets egentlige redaktør. Bladet hævdede at stå uden for politisk partidannelse, men kan i kraft af sin kritik såvel

af enevoldskongen og hans regering som af den liberale opposition betegnes som republikansk (en holdning, som dog blev svækket efter enevældens fald i 1848). Regeringskritikken ledte hyppigt til bladets beslaglæggelse af censor, ligesom Goldschmidt i 1843 blev dømt for overtrædelse af trykkefrihedsforordningen. Bladets satiriske artikler blev suppleret med tegninger af Peter Klæstrup, som bidrog til at give det et stort publikum (se følgende kommentar). Foruden regering og opposition spottede bladet også det litterære parnas.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 9

◀ **havde 3000 Subscribenter** : I midten af 1840'erne udkom *Corsaren* i et oplag på o. 3.000, dobbelt så mange som det førende liberale dagblad *Fædrelandet* og kun nogle hundrede færre end den halvofficielle statsavis *Berlingske Tidende* (156,23).

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 10

◀ **et andet Blad (... Flyveposten) fortsatte Discussionen om mine Buxer** : Dette har ikke kunnet verificeres ved gennemgang af *Flyve-Posten* for perioden jan. 1846 til juli 1849. – **Flyveposten**: konservativt dagblad, grundlagt 1845 og indtil 1852 redigeret af Eduard Meyer; fik som folkelig nyheds- og underholdningsavis stor udbredelse og havde 1848-50 o. 7.000 abonnenter, jf. Jette D. Søllinge og Niels Thomsen *De danske aviser 1634-1989* bd. 1-3, Odense 1988-91; bd. 2, 1989, s. 114f. – **fortsatte Discussionen om mine Buxer**: hentyder til, at SKs bukseben ofte havde forskellig længde på Peter Klæstrups tegninger (166,9), og at hans bukser i øvrigt var genstand for ironisk omtale i *Corsaren*, fx den 27. feb. 1846 (nr. 284), den 29. maj 1846 (nr. 297) og den 1. jan. 1847 (nr. 328).

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 10

◀ **Biskop Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 14

◀ **tækkeliggjort** : dels gjort titalende, tiltrækkende; dels gjort sømmelige, ærbare.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 15

◀ **Eneboere** : dvs. de munke, der lever som eremitter el. eneboere, skønt de ofte er tilknyttet et kloster.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 20

◀ **det at Han leed, var fyldestgjørende for Alle** : se fx kap. 4, § 6.b, anmærkning b, i *Balles Lærebog* (160m,7), s. 43: »Det var ikke forunderligt, om Jesus, ved at tænke paa de ham forestaaende gruelige Pinsler, kunde som Menneske forfærdes. Men længe tilforn havde han forudseet, hvad der skulde møde ham, og viiste dog stedste den frimodigste Beredvillighed, til at gaae det altsammen i Møde for Menneskers Skyld, efter sin Faders Villie. Altsaa kunde vi med Føie slutte, at hans store Siæleangt havde fornemmelig sin Grund deri, at han forestillede sig alle Synderes Overtrædelser i deres gandske Afskyelighed, og saae, at disse mange Overtrædelser nu bleve ham tilregnede.« Se også kap. 4, § 7.c, s. 44: »Jesus taalte sine Lidelser i alle Synderes Sted, og for os alle, paa det at [for at] han kunde gjøre Forsoning for vore mange Overtrædelser, ved at lide den Straf, hvilken vi alle havde fortient«. Herefter hedder det: »Matth. 26,28: Da Jesus vilde gaae sin Død imøde, sagde han: Mit Blod udøses for de mange til Syndernes Forladelse.« Se endvidere bortsendelsesordene efter nadver: »Den korsfæstede og atter opstandne Christus Jesus, som nu har bespiset og skienket Eder med sit hellige Legem og Blod, hvormed han har fyldestgjort for alle Eders Synder, han styrke og opholde Eder derved i en sand Tro til det evige Liv!« *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 254.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 25

◀ **med hvert et Skridt ... af ham »opfyldtes Skrifterne«** : Se beretningen i Luk 4,16-30 om Jesus i synagogen. Her fortælles det, at Jesus fik rakt Esajas' Bog, slog op på kap. 61,1-2, læste det og begyndte sin tale med at sige: »I dag er det skriftord, som lød i jeres ører, gået i opfyldelse«, v. 21. Se også Luk 22,37, hvor Jesus siger til disciplene: »For jeg siger jer: På mig skal det skriftord opfyldes: og han blev regnet blandt lovbrydere« (jf. Es 53,12). Og Luk 24,44, hvor Jesus efter sin opstandelse siger til disciplene: »Dette er, hvad jeg sagde til jer, mens jeg endnu var hos jer: Alt det må opfyldes, som står skrevet om mig i Moseloven, hos profeterne og i salmerne.« I øvrigt er der mange andre steder i evangeliene, hvor det siges direkte af el. om Jesus, at det og det sker el. skal ske, for at skrifterne skulle opfyldes el. gå i opfyldelse, se fx Matt 1,22; 2,15.17.23; 4,14; 8,17; 12,17; 13,35; 21,4; 26,54.56; 27,9; Mark 14,49; 15,28; Luk 1,45; Joh 12,38; 15,25; 17,12; 18,9; 19,24.28.36.

I trykt udgave: Bind 22 side 166 linje 26

◀ **Martensen** : sigter til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 1

◀ **den yngre Fichte** : Martensen har hverken citeret el. omtalt den yngre Fichte (153,28) i *Den christelige Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 2

◀ **Baader** : (Benedikt) Franz (Xaver) von Baader, 1765-1841, katolsk ty. læge, embedsmand ved bjergværksdriften i München, filosofisk og teologisk skribent, 1826 æresprofessor i filosofi og spekulativ teologi ved universitetet i München. SK ejede en lang række af Baaders skifter (jf. ktl. 391-418). Martensen refererer én gang til Franz Baader i *Den christelige Dogmatik*, s. 250, men citerer ham aldrig.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 2

◀ **Günther** : Anton Günther (1783-1863), tjekkisk, østrigsk, katolsk sekularpræst (dvs. hørte ikke til nogen klosterorden), filosof, nyskolastiker; ønskede at nyformulere og nybegrunde den katolske kirkes lære på baggrund af tidens filosofiske strømninger. SK ejede adskillige af hans værker (jf. ktl. 520-523, 869-870 og 1672). Martensen har hverken citeret el. nævnt Anton Günther i *Den christelige Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 2

◀ **bestandigt Schleiermacher** : Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834), ty. teolog, religionsfilosof og klassisk filolog; blev 1796 præst i Berlin, fra 1804 ekstraordinær prof. i Halle og fra 1810 prof. i teologi i Berlin. SK ejede adskillige af hans værker (jf. ktl. 238-242, 258 (*Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche im Zusammenhange dargestellt* bd. 1-2, 3. udg. Berlin 1835-36 [1821-22; 2. omarbejdede udg. 1830]), 271, 769, 1158-1163). I *Den christelige Dogmatik* (153,15) introduceres Schleiermacher på følgende måde: »I denne Henseende betegner den *Schleiermacherske Dogmatik* et Vendepunct i den nyere Tid. Thi hvad man end vil dømmе om Reenheden og Dybheden af den Tro og den Erkjendelse, som her er udtalt, saa er det dog een af de store Virkninger, som hiint Værk har frembragt, at hos Mange den Erkjendelse atter er bleven vakt, at Dogmatiken har sit eget selvstændige Princip og ikke skal tage sit Rige til Lehn af nogen udenfra given Philosophie«, s. 7. Schleiermacher citeres s. 65f. (*Der christliche Glaube*) og omtales i øvrigt s. 83, s. 189, s. 192, s. 197, s. 296, s. 379 og s. 408 noten; se desuden følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 2

◀ **hvem han korrigerer** : Martensen korrigerer (og kritiserer) Schleiermacher følgende steder i *Den christelige Dogmatik*: s 11f. (med henvisning til J.P. Mynster *Om Begrebet af den christelige Dogmatik* (154,11)), s. 75f., s. 110 noten (med henvisning til Martensens egen licentiatafhandling *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie i vor Tids dogmatiske Theologie*, overs. af L.V. Petersen, Kbh. 1841, ktl. 651), s. 127, s. 161, s. 197, s. 208f., s. 221, s. 227-231, s. 322f., s. 327f., s. 399, s. 436-438 og s. 573.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 3

◀ **Schl.** : Schleiermacher.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 4

◀ **profiterer** : benytter sig af, skaffer sig fordel ved.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 4

◀ **vistnok** : ganske vist, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 9

◀ **den idelige Mulighed, en Præst har, til at faae et nyt Embede** : Når et gejstligt embede var bekendtgjort som ledigt i *Departementstidenden*, skulle ansøgningen inden seks uger indgives til biskoppen i det pågældende stift, som derefter indsendte den med sin udtalelse til kultusministeren (dvs. ministeren for kirke- og skolevæsen); endelig indstillede kultusministeren til kongen, hvem embedet burde tildeles. Der var o. 1050 præsteembeder i kongeriget Danmark (167,12).

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 9

◀ **Contoir** : af fr. comptoir, kontor (i centraladministrationen).

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 11

◀ **Landets 1000 Præstekald** : If. registrene i *Geistlig Calender for Aaret 1848*, Kbh [1848, afsluttet den 18. jan. 1848], ktl. 378, var der o. 890 hovedsogne i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) og o. 1050 ansatte præster, herunder biskopper og provster; hertil kommer o. 120 personlige kapellaner.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 12

◀ **Genierne ere som Tordenveir: de gaae mod Vinden** : sml. journaloptegnelsen EE:158: »Geniet gaaer ligesom et Tordenveir mod Blæsten«, SKS 18, 55.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 16

◀ **Socrates elskede Ynglinge** : se fx Platons *Symposion*, 216d, hvor den unge og smukke Alkibiades i sin berusede lovtale siger: »at Sokrates er forelsket i de Skjønne, at han altid er omkring dem og ganske bliver henreven af dem«, *Udvalgte Dialoger af Platon* (163,19) bd. 2, 1831, s. 90 (jf. *Platons Skrifter* bd. 3, s. 140). Herefter fortæller Alkibiades om sin forelskelse i Sokrates. – **Socrates**: (o. 470-399 f.Kr.) er ved siden af Platon og Aristoteles den berømteste gr. filosof. Efter sin langvarige, altid gratis filosofiske aktivitet blev han anklaget for at forråde Athen, for at antage andre guder end de af staten anerkendte og for at forføre og fordærve ungdommen. En folkedomstol dømte ham til døden og lod ham henrette med et bæger gift. Sokrates efterlod sig intet skriftligt, men hans karakter, samtalekunst og metode er skildret af især hans filosofiske elev Platon (se SKS K1, 179f.) samt af de to samtidige forfattere Xenophon (i fire skrifter, se SKS K1, 166) og Aristofanes (i en komedie, se SKS K1, 249f.).

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 29

◀ **Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 167 linje 31

◀ **Biskop M.** : biskop Mynster (154,10).

I trykt udgave: Bind 22 side 168 linje 3

◀ **Regjeringsmands**: 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 168 linje 7

◀ **dele Embederne** : Ansøgninger om gejstlige embeder i Sjællands stift skulle sendes til biskop J.P. Mynster, som derefter indsendte dem med udtalelse til kultusministeren (167,9). Mynster havde således indflydelse på, hvem der fik tildelt et ledigt embede, og kan i den forstand siges at 'dele' embederne og derved vinde sig tilhængere.

I trykt udgave: Bind 22 side 168 linje 12

◀ **Pøbelen forhaanede mig** : sigter formentlig til det satiriske ugeblad *Corsarens* angreb på SK (166,9) og følgerne heraf, nemlig at SK blev chikaneret på gaden (187,25).

I trykt udgave: Bind 22 side 168 linje 24

◀ **fængslet til Mindet om min Fader** : J.P. Mynster var skriftefader for SKs far (160m,11) fra 1820 til 1828. I journaloptegnelsen NB2:267 skriver SK, at han er »opdragen ved Mynsters Prædikener – af min Fader« (SKS 20, 240,22), og i journalen NB28 omtaler han det som en tradition fra sin far altid at høre Mynsters prædikener (*Pap. XI 1 A 1*, s. 6).

I trykt udgave: Bind 22 side 168 linje 28

◀ **Statskirken**: betegnelse for en kirke, som staten retsgyldigt hævder som sin kirke, og hvis tro og lære staten erklærer som sin officielle religion; staten giver således vedkommende kirke en (ofte monopoliseret) særstilling, men fordrer samtidig (en mere el. mindre udviklet) bestemmelsesret over den. I Danmark var den evangelisk-lutherske kirke statskirke med kongen som overhoved og biskopper, provster og præster som kongeligt udnævnte statsembedsmænd. Såvel kongen som i princippet alle da. indbyggere var trosmæssigt forpligtet af det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (*Den augsburgske Bekendelse*).

I trykt udgave: Bind 22 side 168 linje 30

◀ **De to Afhandlinger af Anti-Climacus (Indøvelse i Christendom)** : dvs. nr. I, »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, og nr. II, »'Salig Den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse«, i *Indøvelse i*

Christendom (149,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 1

◀ **»Fredags Talerne«** : dvs. »Taler ved Altergang om Fredagen«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i *SKS* 10, 253-325.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 3

◀ **Det Pseudonyme til Slutning er et Høiere** : 154,16.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 3

◀ **Pseudonimiteten anden Gang er ... Standsningen** : 154,16.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 4

◀ **den Flod Guadalquivir ... styrter sig under Jorden** : 149,29.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 5

◀ **en Strækning som er min: det Opbyggelige ... den lavere og den høiere Pseudonimitet** : 154,16. – **Pseudonimitet**] dvs. pseudonimitet.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 5

◀ **det Æsthetiske** : se det første afsnit, A »Tvetydigheden eller Dupliciteten i hele Forfatterskabet, om Forfatteren er en æsthetisk eller en religiøs Forfatter« i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1), hvor SK straks i en note opregner titlerne på de pågældende bøger og om den første del af dem skriver: »1ste Hold (æsthetisk Produktivitet): Enten – Eller; Frygt og Bæven; Gjentakelsen; Begrebet Angest; Forord; filosofiske Smuler; Stadier paa Livets Vei – samt 18 opbyggelige Taler, som kom successive«, s. 5 (SV2 13, 555). Se også »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed* (149,1) hvor SK skriver: »Den Bevægelse Forfatterskabet beskriver er: fra 'Digteren' – fra det Æsthetiske, fra 'Philosophen' – fra det Speculative til Antydningen af den meest inderlige Bestemmelse i det Christelige: fra den pseudonyme 'Enten – Eller' gennem 'Afsluttende Efterskrift', med mit Navn som Udgiver, til 'Taler ved Altergangen om Fredagen'«, s. 6 (SV2 13, 528).

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 7

◀ **Det til Opbyggelse** : sigter til *Sygdommen til Døden* (149,3), der bærer undertitlen *En christelig psykologisk Udvikling til Opbyggelse og Opvækkelse* (154,17).

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 7

◀ **det til Opvækkelse** : sigter dels til *Sygdommen til Døden* (se foregående kommentar), dels til »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile'« (149,4), der bærer undertitlen »Til Opvækkelse og Inderliggjørelse« (154,17).

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 7

◀ **Anti-Climacus** : 149,3 og 149,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 9

◀ **den høiere Pseudonimitet** : 154,16.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 9

◀ **Opsatsen: Climacus og Anti-Climacus** : sigter til en lille opsats »Climacus og Anticlimacus. / En dialektisk Opfindelse. / af / Anticlimacus. / Efterskrift«, som er skrevet på et folioblade, sammenfoldet til kvartformat (se *Pap. X 6 B 48*; 149,3). Opsatsen, der er »skrevet i 49« (se *Pap. X 6 B 46*), er tænkt som et efterskrift til en fiktiv bog af Anti-Climacus, hvilket skulle komme til udtryk i et lille forord (se *Pap. X 6 B 47*).

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 9

◀ **en ny Pseudonym** : jf. forsiden af et omslag, dannet af et folioblade sammenfoldet til kvartformat, hvor SK skriver: »NB d. 1 Aug. 49. / cfr. Journalen NB¹² p. 51. [dvs. NB12:53] / Anti-Climacus skal blive staaende som den høiere Pseudonimitet, og derfor kan denne Opsats ikke bruges, med mindre det skulde være af en ny Pseudonym. Det vil sige, jeg kan ikke selv være Forf. af denne Opsats. / Dette var skrevet, uden at eftersee

Skriftet selv, men nu seer jeg, at det jo aldrig har været paatænkt, at det skulde være af mig som Forf. Det er af Anti-Climacus selv. Det lader sig ogsaa gjøre. Dog er en ny Pseudonym maaskee bedre« (*Pap. X 6 B 45*).

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 10

◀ **Opsatsen er af Anti-Climacus selv ... en ny Pseudonym maaskee bedre** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 169 linje 12

◀ **et sandt Ord af Luther ... Saa kom Sekterere og falske Lærere** : citat fra Martin Luthers epistelprædiken over 2 Kor 6,1-10 til 1. søndag i fasten i *En christelig Postille* (148,11) bd. 2, s. 162-169; s. 163, sp. 2. Ubetydelige afvigelser i kommatering og ortografi.

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 2

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 10

◀ **det Deriverede** : det afledte.

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 13

◀ **jo, jeg takker** : ironisk-foragteligt udtryk, svarende til: jo tak!

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 24

◀ **til Forargelse** : til anstød.

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 25

◀ **fede og gode Levebrød** : I købstæderne havde borgerne pligt til at yde præsten et pålignet beløb, kaldet 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især korn, kaldet 'tiende'. Størrelsen af denne betaling blev fastsat af Kirke- og Undervisningsministeriet. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer betale deres præst en frivillig pengegave, kaldet 'offer'. I en vis udstrækning modtog præsten endvidere 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barsedåb og begravelse. Dertil kom i købstæderne en huslejegodtgørelse, mens præsterne på landet havde indtægter fra de dem tillagte jorde og gårde. Alt taget i betragtning havde de københavnske præster en større indtjening end præsterne i provinsen, jf. en anonym »Bemærkning om de københavnske Præsters Forhold til Menigheden« i *Politievennen*, nr. 1313, den 27. feb. 1841, s. 130: »En stor Deel af de københavnske Præster have i Sammenligning med Landets øvrige Geistlige rundelige Indtægter og leve paa en brillant Fod.«

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 27

◀ **Biskop Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 172 linje 32

◀ **Excellences**: 165,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 173 linje 3

◀ **at prædike paa Gaden: men gjorde Xstus ikke det** : se Martin Luthers epistelprædiken over ApG 6,8-14 og 7,54-59 til 2. juledag i *En christelig Postille* (148,11) bd. 2, s. 64-70; s. 66, hvor han taler mod tidens tendens, at alle og enhver vil bygge sit eget kapel eller alter, da det er at bygge på gerninger. »For at udrydde saadan Vildfarelse, var det godt, at Man dog een Gang for Alle gjorde alle Kirker i Verden til Steenhobe, og prædikede i almindelige Huse, eller under aaben Himmel, bad der, døbte der, og øvede der al christelig Pligt«, siger han videre og føjer til: »Christus prædikede over tre Aar, og dog kun tre Dage i Jerusalems Tempel. De andre Dage prædikede han i Jøde-Skolerne, i Ørken, paa Bjerget, i Skibet, over Borde og i Husene. (...) *Apostlene* prædikede Pindsedag paa Torvet og Gaderne i Jerusalem.« Se ogsaa Luk 13,26, hvor Jesus taler om at have undervist på gaderne.

I trykt udgave: Bind 22 side 173 linje 4

◀ **omstemplet** : forandret på væsentlig måde, givet et andet præg, en anden værdi.

I trykt udgave: Bind 22 side 173 linje 5

◀ **»Christenhed«** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 1

◀ **reformerer** : 210,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 1

◀ **Maieutik** : jordemoderkunst, af gr. ('maieúesthai') at forløse (en fødende). Hentyder til Sokrates' (167,29) jordemoderkunst, som består i ved samtale at forløse en anden, der i forvejen er svanger med en viden, som han blot har glemt og nu må hjælpes til at generindre. Jf. fx Platons dialog *Theaitetos*, 148e-151d.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 2

◀ **primitive** : oprindelige, fra grunden af, umiddelbare.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 5

◀ **Flankefægtning** : det at angribe nogen på et uventet punkt el. fra en uventet side.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 6

◀ **personligt overtage det Hele i Egenskab af en Overordentlig** : sigter til udgivelsen af *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 9

◀ **Restrinctioner** : dvs. restriktioner.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 11

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 174 linje 11

◀ **Skriften siger: søger først Guds Rige** : sigter til Matt 6,33 (157,30).

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 3

◀ **in parenthesi** : lat. i parentes.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 4

◀ **Biskop Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 23

◀ **klædt i Fløiel** : Som Sjællands biskop og kgl. konfessionarius måtte J.P. Mynster som den eneste gejstlige »bære sorte Fløiels Vinge-Kiorteler« (dvs. ornat i fuld fløjl), jf. forordning af 13. marts 1683 om klædedragter m.m., kap. 1, § 5, der stadig var gældende på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 23

◀ **Storkors af D.** : Mynster var blevet Storkorsridder af Dannebrog i 1836.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 24

◀ **D M.** : Mynster var blevet Dannebrogsmænd i 1826.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 24

◀ **Ordensbiskop** : biskop, der er medlem af ordenskapitlet, en (i Danmark i 1808 oprettet) forsamling, der med ordensherren som præses er øverste myndighed for ordensvæsenet.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 24

◀ **Excellence** : 165,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 24

◀ **Raffinade** : raffinering.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 30

◀ **trods nogen** : så godt som nogen anden el. frem for nogen anden.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 30

◀ **overklæder** : beklæder, dækker.

I trykt udgave: Bind 22 side 175 linje 31

◀ **den Scene hos Holberg ... han fik en ny Kjole - og nu den anden Tjener** : sigter til 2. akt, 2. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Det Lykkelige Skibbrud* (1731), hvor de to tjenere Henrich og Gottfred sidder på hver sin side af en stor bylt, så de ikke ser hinanden, og på skift læser højt fra hver sin liste over, hvad deres respektive herrer, Philemon og dennes medbejler magister Rosiflengius, har skrevet af lejlighedsdigte og tjent ved det, så det deraf fremgår, hvad deres årlige indkomster er. Fx læser Gottfred: »Den 24de hujus et Vers, kaldet Jephthe Datter, til en Pige, som døde ugift, men havde ladet gaae 4 a 5 Møedommer af Stabelen i sin Ungdom, hvorudover [hvorfor] min Herre fik et Theebord med Kiedel og Trækpotte til Foræring. Hvem er det, som snakker der? (seer sig om) det maa være min Echo.« Derpå Henrich: »Den 25de hujus gjort et Vers over en Pige, som ogsaa [heller] aldrig vilde gifte sig, kaldet det er ikke Guld, alt hvad som glimrer, hvorudover jeg nær havde faaet en ævig U-lykke, og i Steden for en Trækpotte en Natpotte over Hovedet.« Igen Gottfred først: »Den 26 Dito gjort et Vers kaldet Udenlandsk-Reyses Nytte, hvorudover min Herres Broder strax fik Condition [tjeneste] hos en Herre, og blev udvalgt til at reyse uden Lands med hans Sønner.« Derpå igen Henrich: »Den 27de Dito gjort et Vers, kaldet den daarlig uden Lands-Reyse, hvorudover min Herres Broder, som skulde reyse uden Lands med en Herre, fik i Naade sin Afskeed.« Og således videre, indtil de opdager hinanden. Der er i ingen af tilfældene tale om, at betalingen er »en ny Kjole«. Se *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 4. Bindene er uden årstal og sidetal. – **hujus**: lat. dennes, el. hujus (mensis), i denne måned.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 1

◀ **den bestaaende Xsthed** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 7

◀ **Apostelen Paulus blev fængslet** : Paulus (163,20) blev flere gange kastet i fængsel, se ApG 16,23-40; 2 Kor 6,5; 11,23; Filem 13, og i en lang periode holdt som fange, se ApG 22,22-28,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 10

◀ **Ridder af D.** : Ridder af Dannebrog (231,32).

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 11

◀ **blev min Herre (Apostelen) korsfæstet** : hentyder formentlig til apostlen Peter (163,8), som if. traditionen led martyrdøden ved korsfæstelse i Rom under kejser Neros forfølgelse af de kristne, se 2. bog, kap. 25, i *Kirkens Historie gennem de tre første Aarhundreder af Eusebius*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1832, ktl. U 37, s. 103-105; s. 104.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 11

◀ **Paulus ... gik Martyriet imøde** : hentyder til, at Paulus if. traditionen led martyrdøden ved halshugning i Rom under kejser Neros forfølgelse af de kristne, se 2. bog, kap. 25, i *Kirkens Historie gennem de tre første Aarhundreder af Eusebius*, s. 104.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 13

◀ **til Taffels hos Majestæten** : 165,20.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 14

◀ **huldsaligste** : nådigste, venligste (ofte med bibetydning af det nedladende).

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 15

◀ **Hs Højærværdighed** : Hans Højærværdighed. If. rangforordningen (160,4) indgik 'højærværdig' i titulaturen for den højere og højeste gejstlighed, placeret i 2. til 6. klasse, således både Sjællands biskop og Københavns sognepræster, hofprædikanten og teologiske doktorer m.fl.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 22

◀ **Oberhofprædikant** : oberhofprædikant, dannet efter titler (i rangforordningen af 14. okt. 1746) som oberhofmester. Skønt der var flere af kongen udnævnte hofpræster (især til at prædike for hoffet i Christiansborg Slotskirke), fx J.P. Mynster (154,10) og H.L. Martensen (153,15), sigtes her formentlig til Mynster, der var den ældste og mest fornemme af dem og tillige Sjællands biskop og kgl. konfessionarius.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 22

◀ **Th.** : hentyder formentlig til den ty. hofprædikant L.F.F. Theremin (1780-1846), se journaloptegnelsen NB6:55, fra sommeren 1848, i SKS 21, 40,15, med kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 22

◀ **Paulus (...)** blev hudflettet : Paulus blev pisket, da han blev fængslet i Filippi, se ApG 16,22.37, og var lige ved at blive det, da han blev fængslet i Jerusalem, se ApG 22,24-29.

I trykt udgave: Bind 22 side 176m linje 3

◀ **R af D.** : Ridder af Dannebrog (231,32).

I trykt udgave: Bind 22 side 176m linje 8

◀ **§ 128 fra Pag. 291-306 ... Martensens Opposition mod den moderne Videnskab** : dvs. § 128 i H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 289-306, der indgår i afsnittet »Guds Menneskeblivelse i Christo«, s. 283-306, i fjerde hoveddel »Læren om Sønnen«, s. 281-392. § 128 omhandler foreningen af Kristi guddommelige og menneskelige natur; s. 291-306 er en lang anmærkning, hvor Martensen opponerer mod samtidens forskellige former for doketisme (dvs. den gnostiske opfattelse, at Kristus ikke havde et virkeligt menneskeligt legeme, men kun et skinlegeme), herunder den spekulative mysticisme og den moderne bibelkritik.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 35

◀ **at det hverken er Kjød ell. Fisk** : spiller på talemåden: 'Det (el. han) er hverken kød eller fisk' (ældre version af formen '(være) hverken fugl eller fisk', dvs. være hverken det ene el. andet), optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 223.

I trykt udgave: Bind 22 side 176 linje 37

◀ **værger han sig med »Forargelsen«, det »Anstødelige«** : sigter til § 128 i *Den christelige Dogmatik* (176,35), s. 290f., hvor Martensen skriver: »Det var naturligt, at da det nye Evangelium blev forkyndt med sin paa eengang saa tiltrækkende og frastødende Kraft, der da ogsaa maatte være dem, der søgte at tilegne sig af Christendommen hvad der tiltrak dem, medens de søgte at fjerne hvad der var dem til Anstød. Blandt den nye Troes Bekjendere vare der baade Jøder og Hedninger, som dannede sig en Christus efter deres eget Hjertes Drift. Heri have Kjætterierne og de falske Christusbilleder deres Grund. Idet den jødiske Tænkemaade fandt det anstødeligt, at Gud selv var i Christo, gjorde den Christus til et gudbegavet Menneske, den største af alle Profeter, den fuldkomneste af alle hidtil bekjendte. Hermed var Forargelsen borttaget, men hermed var ogsaa det Nye i Christendommen borttaget; thi Christendommen staaer nu kun som den høieste Blomst af Jødedommen. Idet den hedenske Tænkemaade fandt det anstødeligt, at Væseneseenheden af Gud og Menneske skulde have en anden Virkelighed end i Billede og Tanke: erklærede den, at Christus kun havde haft et Skinlegeme, det vil sige, den forvandlede hans Historie til en Mythus. Hermed var Daarskaben, d. v. s. det virkelige Under taget bort; men hermed ogsaa det Nye i Christendommen. Thi Tanken om den blot ideale Eenhed af Gud og Menneske er en Tanke, som kan haves for meget let Kjøb i de fleste filosofiske Skoler. Christendommen staaer da kun for os som Kronen paa det store mythiske Træ, maa dele Rod og Stamme med Mythernes Mangfoldighed. Hiint er den ebionitiske (den fattige, den moralsk-forstandige) Opfattelse af Christus; dette er den doketiske eller gnostiske (den speculativ-phantastiske). Disse ere de egentlige Grundkjætterier, Forbillederne for alle falske Christusbilleder, i hvilke 'det Anstødelige', men dermed ogsaa det Nye og Originale er udeladt. I mangfoldige Skikkelser vedblive de stedse at dukke op paany, medens Kirken stadigt afviser dem begge.«

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 1

◀ **gjør han ... for at begribe ɔ: for at vise, at det dog ikke er der** : hentyder formentlig til anmærkningen i § 145 i *Den christelige Dogmatik*, s. 344f., hvor Martensen indleder med at hævde, at en »Vexel af Fornedrelse og Herlighed, af $\chi\rho\acute{\upsilon}\psi\iota\varsigma$ [gr. $\kappa\rho\acute{\upsilon}\psi\iota\varsigma$, skjulthed] og $\phi\alpha\nu\acute{\epsilon}\rho\omega\sigma\iota\varsigma$ [gr. $\phi\alpha\nu\acute{\epsilon}\rho\omega\sigma\iota\varsigma$, åbenbarelse] udtrykker en almindelig Lov, der gjælder for al Sandhedsåbenbarelse i Tiden, navnlig for al guddommelig Forsynsåbenbarelse«, og afslutter med at skrive: »Og skjøndt Christi Komme er det utvetydigste Beviis paa Guds Forsyn, dets Lyspunct og Glandspunct, er det dog undergivet denne almindelige Lov; ja ogsaa i denne Henseende kunne vi sige, at Christus er Lovens Fylde, fordi Timelighedens Lov, Modsætningen mellem det Aabenbare og det Forborgne i Faderens Forsyn med den Retfærdige, Alt

hvad der kan trøste og styrke, og Alt hvad der kan forarge, her er fremstillet i sin yderste Spidse. At fordre, at Christus midt i Tiden skal give tvingende Beviser for sin Sandhed, er det Samme som at opstille den ufornuftige Fordring, at han midt i Tiden skal aabenbare sig saaledes, som han først vil komme med Dagenes Ende, naar denne Timelighed skal skilles ad i Himmel og Helvede, hvor al Tvetydighed er ophævet; er det Samme som at fordre, at han ikke skal være et Tegn, der modsiges, ikke skal være til Fald og til Opreisning for Mange, fordi der da ikke vilde kunne tales om Tro og Vantro. Og hvad der gjælder om Herren, gjælder ogsaa om hans Evangelium og Kirke. Den christelige Kirke maa i Historien udvikle sig gennem en fortsat Vexel af *χρόφις* og *φανερώσις*, af Fornedrelsens og Herlighedens Tilstande. Hvormange Tegn og Undere Kirken end har aflagt i Historien, hvormange *Momenter* der end have været, da Christendommens Sol stod straalende paa Historiens Himmel: saa maa der dog ogsaa i den christne Kirkes Historie indtræde partielle, ja totale Solformørkelser, der kunne [kan] tjene som Støttepuncter for Vantroen, medens de paa den anden Side skulle [skal] tjene til at udvikle 'de Helliges Taalmodighed og Tro' [note: Joh. Aab 13, 10].«

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 3

◀ **hiin Note i »Smulerne«, hvor en Mand siger ... gjøre det sandsynligt** : sigter til noten i *Philosophiske Smuler* (1844), s.138-140, s. 139: »Eller en Mand har en Overbeviisning; denne Overbeviisnings Gehalt er det Urimelige, det Usandsynlige. Samme Mand er betydeligt forfængelig. Man bærer sig nu saaledes ad. Saa stiltfærdigt og venskabeligt som muligt faaer man ham til at rykke ud med sin Overbeviisning. Da han ikke aner Uraad, fremsætter han den skarpt. Idet han er færdig, styrter man sig over ham paa en for hans Forfængelighed saa pirrende Maade som muligt. Han bliver forlegen, generet, undseer sig ved sig selv, 'at han skulde antage det Urimelige.' Istedetfor ganske rolig at svare: 'Høistærede, Han er en Nar; det er det Urimelige, og det skal være det tiltrods for alle Indvendinger, som jeg selv har gjennemtænkt langt forfærdeligere end nogen Anden formaaer at sætte dem frem for mig, om jeg end valgte det Usandsynlige', søger han at føre et Sandsynligheds-Beviis. Nu hjælper man ham, man lader sig overvinde, og ender omtrent saaledes: 'Ih, nu seer jeg det, det er det Sandsynligste af Alt'«, SKS 4, 292f.

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 5

◀ **Det er saa klart som Dagen** : fast udtryk for: det er åbenbart, indlysende, soleklart.

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 8

◀ **min Categorie ... at begribe at man ikke kan begribe det** : se fx journaloptegnelsen NB6:93, fra aug. 1848: »Opgaven er ikke at begribe Christend.[ommen] men at begribe at man ikke kan begribe den. Dette er Troens hellige Sag, og Reflexionen derfor helliget ved at bruges saaledes«, SKS 21, 68,35-37. Se ogsaa *Christelige Taler* (1848): »Ubegribelige Kjerlighedens Almagt! Thi det er som kunde man dog, i Sammenligning med denne Almagt, bedre begribe, hvad man dog ikke kan begribe, den Almagt, som skaber af Intet; men denne Almagt, der (Vidunderligere end al Skabningens Tilblivelse!) tvinger sig selv, og kjerligt gjør det Skabte til Noget ligeoverfor den: o vidunderlige Kjerlighedens Almagt!« SKS 10, 138,28-33.

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 8

◀ **Omsætning (...)** i : udtryk for en bevidst omformning (af noget til noget andet).

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 11

◀ **gaae videre end Troen** : If. G.W.F. Hegel (163,2) befinder religion sig på det næsthøjeste trin i systemet af spekulativ viden, mens filosofi repræsenterer det højeste niveau. Religion er altså lavere end filosofi; religion indeholder nemlig stadig et empirisk element, eftersom den forstår det guddommeliges sandhed i form af 'forestillinger'; filosofien derimod forstår sandheden alene i form af 'begrebet' (dvs. uden nogen empirisk dimension). Religion er således at betragte som et ufuldkommet stadium på vej mod filosofiens absolutte viden, og man må 'gå videre end troen' for at nå til denne filosofiske viden.

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 12

◀ **et ophævet Moment** : hentyder til det hegelske begreb et 'ophævet moment' ('aufgehobenes Moment'). I den ty. idealisme betegner begrebet 'das Moment' et konstituerende element i en større organisk helhed. If. Hegels dialektiske logik bliver en kategori el. et 'moment' med nødvendighed negeret af dets modsætning, således bliver fx væren negeret af intet; de to modsatte kategorier konstituerer så tilsammen en højere begrebsmæssig enhed, således bliver fx væren og intet forenet i vorden. På den måde kan de tilbagelagte individuelle kategorier siges at være 'ophævede momenter' i den dialektisk fremadskridende bevægelse, dvs. modsætningen imellem dem er ophævet, men de er selv bevaret som indoptaget i den højere enhed.

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 13

◀ **cfr p. 138. Note** : 177,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 177m linje 1

◀ **værger han sig ... falde vi ... nu i det Kjætterie** : Det er især i den hoveddel i *Den christelige Dogmatik* (153,15), der omhandler »Læren om Sønnen«, at H.L. Martensen fremhæver de mulige kætterier. Herom skriver han overordnet: »løvrigt er det klart, at det ikke blot tilsyneladende, men virkelig Heterodoxe, det virkelig Hæretiske eller Kjætterske, er det, som under Christendommens Skin fornægter dens Væsen. Alle Hæresier stamme derfor fra Jødedommen og Hedenskabet, som fra det gamle Menneskes Standpunct, og ere altid et christelig maskeret Jødedom eller Hedenskab. Hæresierne udvikle sig derfor nærmest i Læren om Christi Person, der er Midtpunctet i den nye Aabenbaring«, s. 69. Om de mulige (især doketiske) kætterier, som Martensen peger på, se fx s. 286, s. 291-306 (177,1), s. 307, s. 313, s. 318f., s. 323f., s. 325, s. 327, og især s. 329: »den Kritik, der ikke vil bekjende dette [at Kristus er: '*Undfangen af den Hellig Aand, født af Jomfru Maria*'], falder ufeilbarligen i Doketisme eller Ebionitisme«; se endvidere s. 362, s. 367, s. 379f., og s. 387.

I trykt udgave: Bind 22 side 177 linje 32

◀ **Martensen er Videnskabelig, han begriber det alligevel** : 177,3. H.L. Martensen (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 4

◀ **Maneer** : faglig fremgangsmåde, metode.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 6

◀ **hans Dogmatik** : H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik*.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 10

◀ **Mynsters Prædikener** : Af J.P. Mynsters (154,10) udgivne prædikener ejede SK følgende udgaver: *Prædikener* bd. 1, 3. opl., Kbh. 1826 [1810], bd. 2, 2. opl., Kbh. 1832 [1815], ktl. 228 og ktl. 2192; *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. oplag, bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og ktl. 2191; *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231; og *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 10

◀ **en saadan stor Bog** : *Den christelige Dogmatik* er på 582 sider i oktavformat, hertil et forord på 4 sider og en indholdsfortegnelse på 2 sider.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 13

◀ **alt det Apparat** : hentyder til, at H.L. Martensen har inddelt *Den christelige Dogmatik* i 291 paragraffer, hvoraf mange er udvidet med anmærkninger, og forsynet den med over 500 noter, der især henviser til Bibelen, men også til en række andre skrifter.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 14

◀ **hele Dogmatiken** : sigter til, at H.L. Martensen i *Den christelige Dogmatik* dækker hele dogmatikken, såvel »Det christelige Gudsbegreb«, s. 89-136, som »Læren om Faderen«, s. 137-279, »Læren om Sønnen«, s. 281-392, og »Læren om Aanden«, s. 393-582.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 14

◀ **at Systemet endnu ikke er ganske færdigt** : hentyder formentlig til forordet til *Den christelige Dogmatik*, hvor Martensen skriver: »Jeg udsender dette Arbejde i den levende Følelse af den store Afstand, som her finder Sted mellem den virkelige Gjerning og det Ideal, som under Udarbejdelsen har foresvævet mig, og som endnu vedbliver at foresvæve mig«, s. IV. Om 'Systemet', 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 16

◀ **Tersteegen ... Wenn man nicht Lust hat, fromm zu sein** : citat fra strofe 63 i G. Tersteegens digt »Stimme aus dem Heiligthum«, bestående af i alt 67 strofer, i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften* (161,27), s. 502-516; s. 515.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 19

◀ **den Overordl. ... skrue Prisen op** : 149,18.

I trykt udgave: Bind 22 side 178 linje 33

◀ **Jo jeg takker** : ironisk-foragteligt udtryk, svarende til: jo tak!

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 7

◀ **saadan Prof. som fE salig J. Møller** : afdøde Jens Møller (1779-1833), da. teolog; fra 1808 ekstraordinær og fra 1813 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet; blev dr.theol. i 1813 og medlem af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab i 1814; var medlem af kommissionen til udarbejdelse af den autoriserede oversættelse af Det Nye Testamente af 1819. Udgav og skrev flittigt i *Theologisk Bibliothek* bd. 1-20, Kbh. 1811-21, ktl. 326-335, og *Nyt theologisk Bibliothek* bd. 1-20, Kbh. 1821-32, ktl. 336-345; udgav sammen med sin bror Rasmus Møller *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter, efter Grundtexten paa ny oversatte* bd. 1-3, Kbh. 1828-30, ktl. 86-88 og ktl. 89-91.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 8

◀ **conditio sine qua non** : lat. 'betingelse, uden hvilken ikke'; en ufravigelig betingelse. Opr. et gl. rom. retsudtryk.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 14

◀ **i Slutningen af Skriftet: kommer hid Alle I ... ere besværede** : se slutningen af afsnit IV »Christendommen som det Absolute; Samtidigheden med Christus« i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom* (149,4), s. 73f. (SV2 12, 85f.).

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 16

◀ **Biskop Mynsters**: 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 21

◀ **de Undersaatte ... ere Christne** : I Danmark var den evangelisk-lutherske kirke statskirke (168,30), og det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana (Den augsburgske Bekendelse)* var trosmæssigt forpligtende for både kongen og – indtil kodificeringen af religionsfriheden i *Danmarks Riges Grundlov* af 5. juni 1849, § 81 – for alle da. indbyggere. Ved folketællingen den 1. feb. 1845 fandtes i kongeriget Danmark en folkemængde på 1.350.327, blandt hvilke kun 5.371 bekendte sig til andre trosretninger end den evangelisk-lutherske, mens endnu færre slet ikke bekendte sig til kristendommen, nemlig 3.670 jøder. Jf. *Statistisk Tabelværk*, 1. række, 10. hefte, Kbh. 1846, s. III og s. XIV. – **vitterligt**: (fuldt) bevidst.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 23

◀ **saa er** : det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 25

◀ **Embedsmænd som de verdslige** : biskopper, provster og præster var alle kongeligt udnævnte statseembedsmænd (168,30).

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 26

◀ **nogle af dem meget høie og fornemme** : 165,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 26

◀ **og** : også.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 27

◀ **rigeligt gagerede** : 172,27.

I trykt udgave: Bind 22 side 179 linje 27

◀ **Guds Huus** : fast udtryk for kirken, jf. 1 Tim 3,15, hvor der tales om at »færdes i Guds hus – det er den levende Guds kirke«.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 11

◀ **»derudenfor ... vogte mig for at prædike« ... i en Prædiken mundtligt** : sigter til Mynsters prædiken over Joh 15,26-16,4 på 6. søndag efter påske, den 20. maj 1849, i Christiansborg Slotskirke (jf. *Adresseavisen*, nr. 116, 19. maj 1849). I sin prædiken, der er trykt som »Fred og Glæde hos vor Herre og Frelser. Paa siette Søndag efter Paaske« i hans *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl.

233, s. 41-53, byder han med henvisning til de hårde tider menigheden at »søge Tilflugt derfra hos – ja derude paa Gader og Stræder, i denne Verdens Samfund, kunde det ikke nytte at sige det, men her paa det hellige Sted, i en Forsamling af hans Bekiendere, her tør og ville vi sige det – hos vor Herre og Frelser«, s. 44.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 12

◀ **anført i Journalen etsteds, vistnok i NB¹¹** : se NB11:61, i SKS 22, 39. – **vistnok**: vist nok, formentlig.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 15

◀ **trykt i hans senere udgivne Prædikener** : 180,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 16

◀ **i een af hans sidst udgivne Prædikener ... trygt kan indrette sig** : sigter til Mynsters prædiken over ApG 2,1-11 på pinsedag (den 11. juni 1848), trykt som »Vort Samfund i Christi Kirke. Paa første Pintsedag« i *Prædikener holdte i Aaret 1848* (178,10), s. 67-81, hvor det bl.a. hedder: »Gud være lovet, at der iblandt os ere Mange, saare Mange, en altid voxende Mængde, for hvilke Christi Evangelium er dyrebart, som ikke ville [vil], ikke kunne [kan] slippe det, for hvilke Verden vilde blive øde, indhylles i den dybeste Nat, dersom de tænkte sig Evangeliet bort deraf. (...) I det Verdens Nød og Verdens Synd omringede dem, trængte ind paa dem selv, behøvede de en Tilflugt, hvor de kunde finde Frelse; den fandt de under Christi Kors, der, i hans opoffrende Kierlighed, fandt de den Lægedom for et sønderknust Hierte, som de ellers forgieves havde søgt i Alt, hvad der voxer frem af Jordens Skiød, i Alt, hvad der udvikler sig af Menneskets egen Tanke, der saae de et Forsoningens Tegn opreist, som stillede deres Hierter tilfreds under Verdens Oprør«, s. 72f. Og videre: »maaskee kom du langt bort fra din Barndoms fredelige Steder; men dersom du fandt Veien tilbage, atter fandt Veien til Lys og Fred, da var det atter fordi du gennem Kirken hørte Herrens Røst: Kom hid til mig, du arme, besværede Menneske, at jeg maa give dig Hvile!« s. 75. – **i Anledning af 48**: Europa var i begyndelsen af 1848 præget af en række revolutioner og politiske omvæltninger, som i Danmark kulminerede med enevældens fald den 21. marts. Her sigtes især til det oprør i de ty. hertugdømmer Slesvig og Holsten (der hørte under den da. krone), som den 9. april førte til udbruddet af en borgerkrig ml. monarkiets da. og ty. dele (Treårskrigen el. Den første Slesvigske Krig).

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 18

◀ **vistnok** : ganske sikkert, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 23

◀ **det Sandsebedrag, at der er en christelig Stat** : se den omtalte prædiken i *Prædikener holdte i Aaret 1848*, s. 77, hvor Mynster siger: »Men saalænge vort Folk skal kaldes et christeligt, da maa der ogsaa være et kirkeligt Baand, og hvo der ganske vil afkaste det, adskiller sig derved fra det øvrige Folk, og boer som en Fremmed i Landet.«

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 26

◀ **øverste Embedsmand** : Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas og kongens personlige rådgiver.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 28

◀ **Embeds-Bortgivelse** : 168,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 29

◀ **store Indkomster** : Ved kgl. resolution af 7. feb. 1833 blev Sjællands biskop tillagt en gage på 4.800 rigsdaler (166,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 29

◀ **eksistentielt udtrykker han ... raa og uvidende Pøbel** : sml. den omtalte prædiken i *Prædikener holdte i Aaret 1848*, s. 76f., hvor Mynster siger: »O, agter dog ikke den Mængde ringe, som vrimler i Eders Stæder og Byer, fordi den kaldes Almue, ikke kan tælles blandt de Vise og Kloge. Alle vores Herre og Mester prædikede Evangelium for de Fattige, og han sendte sine Tienere ud at lære alle Folk, ud paa de alfare Veie at indbyde, hvem de kunde finde, han ynkedes over Mængden omkring sig, thi de vare forsmægtede og adspredte, som Faar, der ikke have Hyrde [note: Matth. 9, 36]; derfor vilde han samle dem, at der skulde være een Hiord, een Hyrde.« – **intet mindre end**: alt andet end; aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 22 side 180 linje 30

◀ § 217, pag. 447 : i H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15). § 217, s. 447f., hører til afsnittet »Naadevalget« (§ 206-224), der indgår i den sidste hoveddel »Læren om Aanden«.

I trykt udgave: Bind 22 side 181 linje 1

◀ **Martensen antager ... »kun en liden Skare virkelig Opvakte og Gjenfødte.«** : frit citat fra § 217 i Martensens *Den christelige Dogmatik*, s. 447, hvor han skriver: »Om end Alle ere døbte og indlemmede i Riget, objectivt ere tilegnede af Christus, saa er der dog i ethvert Tidspunct kun en liden Skare virkelig Opvakte og Gjenfødte, i hvilke Christendommen lever et subjectivt og personligt Liv. Tusinder af Individuer i Christenheden henleve deres hele Liv uden at være komne i et personligt Forhold til Christus, kun i udvortes eller ubestemt Almindelighed paavirkede af de christelige Indflydelser.«

I trykt udgave: Bind 22 side 181 linje 1

◀ **Aber** : ty. men.

I trykt udgave: Bind 22 side 181 linje 6

◀ **at døbe Alle** : If. forordning af 30 maj 1828, § 5, skulle præsten føre tilsyn med, at alle børn af forældre, der bekendte sig til kristendommen, blev døbt; hvis forældrene nægtede at lade deres barn døbe – hvilket en del baptister gjorde i 1840'erne – skulle han indberette forsømmelsen til øvrigheden (i København magistraten, andre steder amtmænd), som da gennemtvang dåben.

I trykt udgave: Bind 22 side 181 linje 7

◀ **Svogerskabet med Staten** : 168,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 181 linje 8

◀ **Opvækkelse til Xstd.** : 169,7. Se også § 217 i *Den christelige Dogmatik*, s. 447, hvor Martensen skriver: »Opvækkelsen staaer ikke i noget Menneskes Beslutning, og heller ikke staaer det i noget Menneskes Beslutning, at Naaden uagtet hans egen Ligegyldighed og Modstand vedbliver at søge ham, vedbliver at skærpe sin Braadd i Sjælen, indtil han erkjender, at det er forgyeves at stampe mod Braadden [ApG 26,14], og hengiver sig i Kjærlighedens Magt.«

I trykt udgave: Bind 22 side 181 linje 12

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 181m linje 1

◀ **p. 449 ø »den forberedende Naade ... sin Anvendelse udenfor Kirken«** : frit citat fra § 218 i *Den christelige Dogmatik*, s. 449 øverst, hvor Martensen skriver: »Men den almindelige Naade bestemmer sig tillige som *forberedende*, et Begreb, der vel nærmest har sin Anvendelse udenfor Kirken, men ogsaa gjentager sig indenfor samme.«

I trykt udgave: Bind 22 side 181m linje 2

◀ **cfr Journalen NB¹¹ p. 258** : jf. NB11:220, i *SKS* 22, 134f.

I trykt udgave: Bind 22 side 181m linje 7

◀ **Biskop Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 182 linje 3

◀ **Erscheinung** : ty. tilsynekomst, fænomen, fremtoning, symptom.

I trykt udgave: Bind 22 side 182 linje 4

◀ **sit Bryst (hvor Storkorset sidder funklende)** : Som gejstlig ridder af ordenen Storkors af Dannebrog (154,10) måtte Mynster bære et guldkors i bånd om halsen, så det hang under præstekraven, og et storkors forsynet med sølvstråler, der dannede en stjerne, fæstnet på venstre bryst på sit fløjsornat (175,23).

I trykt udgave: Bind 22 side 182 linje 7

◀ **»da Paulus stod i Lænker for Festus« (...)** **»han var dog fri«** : frit citat fra J.P. Mynsters prædiken over Joh 8,31-36 på 8. søndag efter trinitatis i 1848, trykt som »Hvor Herrens Aand er, der er Frihed« i *Prædikener holdte i Aaret 1848* (178,10), s. 98f., hvor Mynster siger: »Da Paulus stod for hiin Fyrste [kong

Agrippa], som halvspottende sagde: 'Der fattes Lidet, at du jo overtaler mig til at blive en Christen', og han da svarede: 'Jeg vilde ønske til Gud, at ikke alene du, men og [også] Alle, som høre mig i Dag, maatte blive saadanne, som og jeg er, undtagen disse Lænker' [note: ApG. 26,28.29]: da var han vel i en udvortes Tvang, som han maatte ønske borttagen, men var der vel Nogen i den hele Forsamling, der omringede ham, og af hvilke Ingen bar Lænker, der var fri, som han?« Jf. beretningen i ApG 25,23-26,32 om den fængslede og lænkede Paulus' (163,20) forsvarstale for Porkius Festus (rom. statholder over Judæa 59 el. 60 - 62 e.Kr.) og Agrippa (jødisk konge over vekslende dele af de nord- og nordøstlige dele af Palæstina). – **Eminentzen:** 165,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 182 linje 8

◀ **intet (...)** mindre end : alt andet end; aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 22 side 182 linje 16

◀ **»Indøvelse i Christendom«** : 149,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 1

◀ **det af Anti-Climacus er Alt fra 48** : dvs. *Sygdommen til Døden* og *Indøvelse i Christendom*, som begge er af Anti-Climacus (149,3 og 149,4). Om tilblivelsen af *Sygdommen til Døden*, 165,35. De tre skrifter, som udgør *Indøvelse i Christendom*, er if. forordet til nr. I alle fra 1848, jf. dette forord, hvortil der henvises fra nr. II og nr. III, og hvor SK som udgiver skriver: »dette Skrift, hidrørende fra Aaret 1848«, s. 5 (SV2 12, 17). Mens nr. I og II synes at være skrevet fra april til dec. 1848, er nr. III muligvis først skrevet i begyndelsen af 1849 (223,5).

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 2

◀ **Resten er fra 49** : dvs. *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler* (165,34) og *Om min Forfatter-Virksomhed* (149,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 2

◀ **Det angaaende Forfatterskabet** : dvs. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 2

◀ **at gjøre Alvor af at sætte Forargelsens Mulighed** : sigter til »'Salig Den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse«, nr. II i *Indøvelse i Christendom*, s. 79-155 (SV2 12, 91-166).

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 4

◀ **at skrue Prisen** : 149,18.

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 6

◀ **Pseudonym** : dvs. pseudonym.

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 8

◀ **til Opvækkelse** : 169,7.

I trykt udgave: Bind 22 side 183 linje 8

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 2

◀ **I Dogmatiken p. 456 m: »Jo mere levende ... ved denne Modstand virker.«** : citat fra § 223 i H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 456, midten. SK skriver dog: »der just ved denne Modstand virker«, i stedet for: »der just ved denne Modstand vinder i Styrke«.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 2

◀ **han ligger i med Speculationen** : 153,19 og 153,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 8

◀ **accommoderer** : tilpasser, tillempet. Udtrykket alluderer til især oplysningstidens teologiske tanke om

akkomodation som den guddommelige åbenbarings tilpasning til menneskenes begrænsninger, fordomme og vildfarelser. I denne betydning diskuteres begrebet akkomodation af Martensen i § 153 i *Den christelige Dogmatik*, s. 356.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 9

◀ **dette priser han ... Viisdom i Modsætning til Paradoxet** : 153,19.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 10

◀ **Katechumener** : i den ældste kristne kirke benævnelse for jøder el. hedninger, der havde omvendt sig til kristendommen, men som endnu ikke var døbt. De havde deres særlige plads i kirken og måtte ikke være til stede ved uddelingen af nadveren. Senere forstod man ved en katekumen et ung menneske, der blev undervist af præsten, især som forberedelse til konfirmationen.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 25

◀ **»den bestaaende Xsthed.«** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 29

◀ **ladet Pladsen N° 1 gaae ud ... Classen N° 2 bliver N° 1** : spiller på rangforordningens (160,4) rangfølge, der omfattede ni klasser, hver inddelt i et forskelligt antal numre; 1 var den højeste både i klasse og nummer. – **virkeligt Nummer**: spiller på rangforordningens skelnen mellem 'titulær' og 'virkelig', fx titulær justitsråd, som var indplaceret i 5. rangklasse, og 'virkelig' (dvs. virkende) justitsråd, der var indplaceret i 4. rangklasse.

I trykt udgave: Bind 22 side 184 linje 30

◀ **Dogmatiken p. 480 n: og 481 ø.** : henviser til § 237 i H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 480f. § 237 hører til afsnittet »Guds Ord og den hellige Skrift« (§ 237-243), der indgår i den sidste hoveddel »Læren om Aanden«.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 1

◀ **Tidligere i § udvikler Martensen ... Derfor er et skrevet Ord nødvendigt** : sigter til § 237 i *Den christelige Dogmatik*, s. 480, hvor Martensen skriver: »saasandt som Herren ikke har villet give sin Kirke en fortsat *Inspiration*, et sig fortsættende levende Apostolat, saaledes som den romerske Kirke digter det, saasandt er ogsaa den mundtlige Christendomsoverlevering i Tidernes Løb underkastet al den Usikkerhed, den Mulighed til Forvanskning, der er uadskillelig fra det mundtlige Ord. Den mundtlige Christendomsoverlevering vilde i Tidernes Løb kun altfor let ophøre med at være den *sande* Christendomsoverlevering, dersom der ikke var given Kirken den hellige apostoliske Skrift, til at skjelne mellem den sande og den falske Tradition, til at normere den sig levende forplantende og udviklende Christendomsbevidsthed i Kirken.«

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 2

◀ **»Derfor finde vi ogsaa, at Christus ... spørge: hvorledes læser Du?«** : citat fra § 237 i *Den christelige Dogmatik*, s. 480, nederst - 481, øverst. SK skriver 'Tradition, hvilken' for 'Traditioner, hvilke', 'skulle' for 'skulde', 'idelig' for 'ideligt', og sætter komma i stedet for semikolon efter 'staaer skrevet'.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 5

◀ **Mellemsætning** : udsagn, der forbinder præmisser og konklusion i en argumentation, og hvis sandhed må bevises, for at konklusionens sandhed kan anses for godtgjort.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 15

◀ **brugt af Mynster i hans Prædiken om Guds Ord** : sigter til J.P. Mynsters (154,10) prædiken »Om Guds Ord. Paa anden Søndag i Advent« over Rom 14,4-9 i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (178,10) bd. 1, s. 14-28; se især s. 17f., hvor Mynster siger: »Apostlene, som selv vare udseete til at fuldstændiggjøre den hellige Skrift, at tilføie den Deel til den store Bygning, som først skulde give det Hele ret Betydning og fuld Skjønhed – Apostlene havde kun det gamle Testaments hellige Bøger for sig; (...) taget deres mange kraftige Formaninger til Hierte, havde derved styrket sig i Troen paa Guds Forjættelser til Fædrene, og Haabet var bleven levende i dem om den Frelse, som deri bebudedes for deres Folk, for alle Folkene paa Jorden. Da nu dette Haab ved Christi Komme var opfyldt, eller var begyndt at opfyldes, da de vare udvalgte til at udbrede Forkyndelsen herom, maatte hine gamle hellige Skrivter endnu blive dem vigtigere, fordi de af dem beviste deres Læres Sandhed, fordi de deri fandt saa mange Lærdomme, saa mange Formaninger, som de ønskede ret at indprente deres Tilhørere. De anpriste [anbefalede, lovpriste]

derfor den ganske Skrivt (...); de sagde, at den kan gjøre Menneskene vise til Salighed ved Troen paa Christum Jesum. Men efterdi de i Jesu Christi Tro erkjendte ligesom den Steen, der sluttede Bygningen, Det, hvortil Alt sigtede, hvorved Alt blev fuldendt, saa nedskreve de ogsaa Underviisningen derom, Fortællingen om Jesu Levnet og Skiebner, hans Ord, som de havde hørt dem, deres Udvikling deraf, deres Anordninger for Menighederne, og deres Udsigt i Fremtiden. Med disse Bøger, som de saaledes skreve, sluttedes den Samling, som vi betegne med det betydningsfulde Navn: den hellige Skrivt, som vi ogsaa i særdeles Forstand kalde Guds Ord, og hvis Indhold for stedse skulde tiene som Regel for de Christnes Tro og for de Christnes Levnet.« Se videre s. 24f., hvor Mynster taler direkte til de bibelske skrifter: »I berette, hvorledes Gud talede videre til Folket ved Propheterne, og stedse klarere kundgjorde dem sin Sandhed, stedse med tydeligere Anviisning bebudede dem, hvad der skulde skee, naar Tidens Fylde kom. Og den kom – Loven var given ved Moses, Naaden og Sandheden blev ved Jesum Christum, skulde ikke blot aabenbares for hiint Folk [jøderne], men for hele Verden. Og hvilket var da Middelet, hvorved dette skede? Vare I det ikke, I stærke og mægtige, I hellige og livsalige Ord, I Guds og vor Frelsers Ord! have I ikke baaret Christi Evangelium fra Land til Land, have I ikke bevaret det fra Slægt til Slægt, naar det, kun overladt til mundtlig Overlevering, snart vilde været forvansket eller reent bortsvundet!«

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 21

◀ **Skjønsskriver** : en, der har en smuk håndskrift, el. en, der skriver i overensstemmelse med en banal el. populær smag, gerne i forskønnende el. falsk idealiserende retning.

I trykt udgave: Bind 22 side 185m linje 5

◀ **M. synes at stikle til mig ... et sygeligt egoistisk Liv som Enkelt (... §. 234.)** : i *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 475, hvor H.L. Martensen skriver: »Den Enkelte kan kun udvikle sit Charisma [nådegave] i Kjærlighedens Vexelvirkning med de mange forskellige Charismer, der alle ere medhenhørende i det hele Rige [af genfødte individualiteter]. Ikke ved paa en egoistisk og sygelig Maade at ville leve som 'Enkelt', kan han fuldende sin Helliggjørelse, men kun derved at han sammenslutter sit Enkeltliv med Menighedslivet. Skal Christus virkelig leve i den Enkelte, da maa ogsaa Christi Kirke med sine Lidelser og Seire føre et *actuel* Liv i den Enkelte.« § 234 hører til afsnittet »Saliggjørelsens Orden« (§ 225-235), der indgår i den sidste hoveddel »Læren om Aanden«.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 24

◀ **give (...)** en god Dag : fast udtryk: være ligeglad med, blæse et stykke.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 30

◀ **et fedt Levebrød** : 172,27.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 32

◀ **en Fløiels-Mave** : Da Martensen var æresdoktor (153,15) måtte han formentlig bære fløjlsvinger og -forstykke på sit ornat (ofte nedsættende omtalt som 'fløjlsmave'), jf. forordning af 13. marts 1683 om klædedragter m.m., kap. 1, § 5, der dog kun rummer bestemmelser for »promoti Doctores in Theologia«, dvs. promoverede doktorer i teologi; forordningen var stadig gældende på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 33

◀ **leve i de fornemme Kredse** : 165,20.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 33

◀ **at give Penge til** : at sætte penge til.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 35

◀ **at Consistoriet lader Ens Bog trykke gratis** : Oplysningen har ikke kunne verificeres.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 36

◀ **lade sig det refundere af Forlæggeren** : *Den christelige Dogmatik* udkom på C.A. Reitzels Forlag (232,28), se Reitzels *Forhandlinger med Forfattere, Redacturer &c: 1835-[1858]*, s. 35, hvor der ud for Prof. Martensen oplyses: »Forlaget af en 'Dogmatik'. Oplaget 1025 Expl. Summen er 30 Rbd. samt 25 Fri-Expl. Tryk og Papir efter Aftale. Trykningen af 500 Expl. refunderet Forfatteren med 7 Rbd 48 s pr. Ark; hermed Dækningen af Oplaget betalt Trykkeriet.« Protokollen er i arkiv hos C.A. Reitzels Boghandel og Forlag i København. Bogen blev trykt hos Kgl. og Universitets-Bogtrykker Jens Hostrup Schultz. Da *Den christelige Dogmatik* er på 588 sider, svarende til 36 ark og 12 sider, har Martensen fået refunderet o. 273 rigsdaler (om værdien af rigsdaler, 166,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 37

◀ **to Gange gift** : sigter til, at Martensen giftede sig anden gang den 10. nov. 1848 med Virginie Henriette Constance Bidoulac; hans første kone, Helene Mathilde Martensen, født Hess, med hvem han var blevet gift i 1838, døde den 20. sept. 1847.

I trykt udgave: Bind 22 side 185 linje 38

◀ **i sin Ethik ... at det andet Giftermaal ikke er at prise** : sigter til § 83 om monogami i Martensens *Grundrids til Moralphilosophiens System. Udgivet til Brug ved akademiske Forelæsninger*, Kbh. 1841, ktl. 650, s. 84f., hvor det hedder indledningsvis: »*Monogamiets Nødvendighed er grundet i Begrebet af den ægteskabelige Kjærlighed, i hvilken Individerne satte deres Naturbestemmelse i uopløselig Eenhed med deres sædelige [etiske, moralske] Bestemmelse.*« Herefter skriver Martensen, at kristendommen udviklede »den monadiske [enhedsbstemte, udelelige] Kjærlighed, hvor Hengivelsen kræver ubetinget *Troskab*. Ved at indføre det monogamiske Ægteskab, fuldbyrdede Christendommen Qvindens Emancipation. Kjærlighedens *Valgfrihed* blev Ægteskabets Udgangspunct.«

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 2

◀ **I en Anmærkning til § 255 ... »den Erfaring ... ikke ere personlig Gjenfødte og Troende«** : afkortet citat fra den første sætning i anmærkningen til § 255 i H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 513. SK skriver 'den' for 'Den' og udelader eftersætningen: »beviser Intet mod Daabsnaadens Realitet«. § 255 hører til afsnittet »Sacramenterne« (§ 247-272), der indgår i den sidste hoveddel »Læren om Aanden«.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 11

◀ **»af Kirkens ufuldkomne Forvaltning af Sacramentet ... Naadegavens Udvikling«** : afkortet citat fra anmærkningen til § 255 i *Den christelige Dogmatik*, s. 513. SK skriver 'forudsætte' for 'forudsee' og udelader eftersætningen: »eller idet den har forsømt, hvad der tjener til den rette Oplysning og Opvækkelse (f. Ex. ved uforsvarlig Confirmand-Underviisning)«.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 13

◀ **Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 18

◀ **Stats-Kirken**: 168,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 18

◀ **antager ... Tusinder, som ikke ere Troende og Gjenfødte** : 181,1.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 19

◀ **deres Børn ere jo altsaa at udelukke fra Daaben** : hentyder formentlig til § 256 i *Den christelige Dogmatik*, s. 514, hvor Martensen skriver: »spørge vi, til *hvilke* Individier Kirken som Huusholderske over Guds Hemmeligheder er berettiget og forpligtet at give Daaben: saa indlyser det [er det indlysende], at Daaben kun gives overeensstemmende med sin Hensigt, hvor der er Udsigt til, at den kan blive *Begyndelsen* til en christelig Gudsdyrkelse, hvor der altsaa er Udsigt til, at ogsaa Christendommens øvrige Cultusmomenter ville [vil] kunne træde i Kraft. (...) Derfor er Tvangsdaaben forkastelig, thi hvor der gjøres en positiv Modstand mod Christendommen, der vil Daaben ikke kunne blive Grundvolden for et christeligt Liv. Er der kun Udsigt til, at Grundvolden bliver vanhelliget, da skal den ikke lægges, thi Herren har budet, ikke at give det Hellige til Hundene og ikke at kaste Perler for Sviin [*note*: Matt 7,6], et Udsagn, der aabenbart angaaer de christelige Mysterier.«

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 20

◀ **han vil ... have Børnene tagne med Magt for at døbes** : sigter til, at biskop Mynster gik ind for tvangsdøb af baptistbørn. Herom skriver Martensen senere i *Af mit Levnet* (165,20) bd. 2, 1883, s. 71: »Mynster stod paa, at naar Baptisterne ikke vilde lade deres Børn døbe, maatte Staten være berettiget til at optage dem i vort Samfund og drage Omsorg for, at Daaben ogsaa mod Forældrenes Villie blev udført, hvoraf Følgen blev, at Børnene stundom ved Politimagt maatte føres til Daaben.« Martensen gav allerede dengang udtryk for sin modsatte opfattelse i *Den Christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, Kbh. 1843, ktl. 652. Men i overeensstemmelse med Mynsters synspunkt krævede en plakat af 27. dec. 1842, at børn af baptistforældre skulle døbes, og københavnske baptistbørn blev herefter med magt bragt til Trinitatis Kirke og døbt mod forældrenes vilje.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 21

◀ **I den følgende § ... consequent at opgive Barnedaaben** : sigter til § 256 i *Den christelige Dogmatik*, s. 514, hvor Martensen skriver: »Men paa den anden Side maa Kirken afværge den baptistiske Eensidighed, der vil have en absolut Forvisning om, at Daab og Tro ogsaa virkelig ville [vil] falde sammen. Thi for det Første maatte Kirken da opgive Barnedaaben, og dernæst vilde den for at komme til hiin Forvisning være nødt til at udsætte Daaben i det Uendelige.«

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 23

◀ **han antager ... udenvidere skal døbe alle Børn** : sigter til § 256 i *Den christelige Dogmatik*, s. 515, hvor Martensen skriver: »Den falske Skrupulositet i Daabens Forvaltning for ikke at spille den paa Uværdige, medfører nødvendigt, at den unddrages Mange, hvor den vilde bære Frugt. Og derfor formaae vi kun at opstille den almindelige Canon, der vistnok [rigtig nok] i Anvendelsen altid vil modtage speciellere Bestemmelser, at Kirken giver Daaben til Voxne, naar den hos disse finder en imødekommende *Villighed* til at antamme den; men den døber Børn allevegne, hvor Modermenigheder ere grundede og en christelig Opdragelse kan føre Børnene til Troen.«

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 26

◀ **det Martensenske** : hentyder til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 29

◀ **Det at det Christelige er Daarskab for Verden** : hentyder til 1 Kor 1,18-31 om korsets dårskab og Guds visdom, især v. 27-29, hvor Paulus skriver: »men det for Verden Daarlige [tåbelige] udvalgte Gud for at beskæmme de Vise, og det for Verden Skrøbelige udvalgte Gud for at beskæmme det Stærke; og det for Verden Uædle, og det Ringeagtede udvalgte Gud, og det, som Intet var, for at tilintetgjøre det, som var Noget; paa det [for at] intet Kiød skal rose sig for ham« (NT-1819). Sml. § 219 i *Den christelige Dogmatik*, s. 450, hvor Martensen skriver: »Spørge vi Skriften om et Kjendemærke [kendetegn] paa dem, der blive udvalgte, da svarer den, at det, som er daarlige og ringeagtet for Verden, det haver Gud udvalgt [note: 1 Kor 1,27]. Men for det af Verden Ringeagtede gives der intet udvortes Criterium, og Erfaringen gjør enhver menneskelig Beregning, der vil fastsætte udvortes Criterier, til Skamme.« § 217-224 omhandler »De Enkeltes Udvælgelse«.

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 30

◀ **Istedetfor ... en Strid mell. Overfladiskhed og Dybsind** : hentyder formentlig til § 226 i *Den christelige Dogmatik*, s. 458-462, hvor Martensen skriver s. 460: »Opvækkelsen er som saadan kun en Tilstand af religiøs Lidelse, en Pathos, i hvilken Mennesket er uvilkaarlig paavirket, og maa tænkes analogt med de geniale Tilstande i Menneskets Liv, der endnu ikke ere tilegnede af den frie Besindighed. Men kun igjennem den frie Hengivelse fra Menneskets Side kan den opvækkende Naade skride frem til sit Maal og bestemme sig som den skabende, den gjenfødende Naade, der som en uforkrænkelig Sæd [note: 1 Pet 1,23] indsænker sig i Friheden, slaaer Rødder i Hjertet og saaledes gjør sig til det blivende Princip for en *ny Charakterudvikling*.« Og videre s. 462: »Derfor er Sværmeriet [fordi det beror på en opvækkelse, mennesket vil tage som et rov] uadskilleligt fra det religiøse Hovmod, i hvilket Mennesket foregjøgler sig selv at være et udvalgt Redskab fremfor Andre, sammenblander det af Gud tændte Lys med sine egne naturlige Hjernespind, hader Orden og Tugt, en Tilstand, der i alle Maader har sit naturlige Forbillede i den regelløst fremfarende Genialitet. Sværmernes religiøse Systemer, der vise en saa forunderlig Blanding af Dybsindighed og Forvirring, beroe netop derpaa, at Opvækkelsens høiere Lysglimt ere ureent sammenblandede med det naturlige Hjertes Tanker. Ogsaa i disse rører sig visselig ofte Glimt af en genial Naturbegavelse; men da Sværmere hverken lade Naturens eller Naadens Spirer komme til Modnelse gjennem den samvittighedsfulde Selvbesindelse og lydige Hengivelse til den historiske Aabenbaringsorden: saa kan der af dette Røre kun fremkomme aandelige Aborter, utidige Fostere, Carricaturer af det Hellige, hvorpaa Kirkehistorien er fuld af Exempler.«

I trykt udgave: Bind 22 side 186 linje 32

◀ **Om Ordinationen ... »men at den dog hell. ikke blot er en Ceremonie«** : frie citater fra § 272 i *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 533f., hvor H.L. Martensen skriver: »Naar nu i den lutherske Kirke Præsterne indvies paa apostolisk Viis ved Haandspaalægning af Brødrene (...) saa kunne [kan] vi vistnok [rigtig nok] ikke stille Præstevielsen paa samme Trin som de egentlige Sacramenter, ei heller tør vi antage, at *overordentlige* Naadegaver knytte sig dertil, som i den apostoliske Tid; men ligesaa lidt kunne vi antage, at den er en blot Ceremonie, ved hvilken Intet meddeles.«

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 5

◀ **men egl. bliver der Intet sagt** : se dog § 272 i *Den christelige Dogmatik*, s. 534, hvor Martensen i

forlængelse af det ovenfor citerede skriver: »Thi det ligger i Begrebet om det af Herren indstiftede Embede, at det indeslutter en *Magt* og en *Myndighed* fra Herren selv og i et *vist Maal* maa være ledsaget af de Forjættelser, der paa overordentlig Maade opfyldtes paa Apostlene og de Disciple, som Herren selv udsendte [*note*: Luk 21,15]. Af denne i Embedet hvilende, fra Herren selv nedstammende Myndighed, der gjør Præsten ikke blot til Menighedens, men til Herrens Tjener, udvikler sig den særegne præstelige Gave at udføre Tjenesten til Menighedens Opbyggelse og navnlig at prædike til Opbyggelse, til Formaning og Trøst, en Gave, en Salvelse, der *ordentligviis* ikke kan findes hos dem, der fattes Myndighed, fordi de kun have en subjectiv eller dog en blot menneskelig Kaldelse.«

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 8

◀ **det Sophistiske** : 158,29.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 11

◀ **Notarius publicus** : lat. 'offentlig skriver'; var i København betegnelse for den embedsmand, hvis hverv det var at bevidne og bekræfte retsakter, fx testamenter, borgerbreve, beskikkelser, gældsbreve og domme.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 12

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 187m linje 1

◀ **da Kjødets Lyst ... var Mskenes største Fare ... at han var Læreren** : hentyder formentlig til 1 Kor 6,12-20, hvor Paulus advarer mod utugt, og til 1 Kor 7, hvor han skriver om ægteskab og ugift stand; se især 7,7: »Jeg ser helst, at alle mennesker er som jeg [nemlig ugift]; men enhver har sin egen nådegave fra Gud, den ene på én måde, den anden på en anden måde.« Se også Matt 19,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 19

◀ **overleveret til dagligt at udgrines** : 168,24. Se også journaloptegnelsen NB:7, dateret den 9. marts 1846, hvor SK skriver: »Enhver Slagtersvend troer sig berettiget til næsten at fornærme mig ifølge Corsarens Ordre; de unge Studenter grine og fnise og ere glade over at en Fremragende trædes ned«, SKS 20, 18,28-30. Og optegnelsen NB8:110, fra dec. 1848, hvor SK skriver: »dette Aar efter Aar Dag ud og Dag ind at mindes om Eet og det Samme, om mine Been, og om at det er dem, man skriver om. Den dyriske Sundhed med hvilken en Skomagerdreng, en Slagtersvend o: s: v: grinende bemægtiger sig min Skikkelse: det er væmmeligt. Og at holde det ud hver evige Dag!« SKS 21, 191,17-22.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 25

◀ **marterfuldeste** : mest fuld af pinsel, lidelse.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 26

◀ **i (...)** Rapport til : i forbindelse med, i forhold til.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 26

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvet.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 31

◀ **Stjerner og Baand** : sigter til gejstlige dekoreret med ridderkorset og storkorset og de dertil hørende ordensbånd (182,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 32

◀ **det Skridt at udsætte mig for Grinet** : 155,8.

I trykt udgave: Bind 22 side 187 linje 33

◀ **Disciplene følte sig forladte ved Xsti Bortgang** : hentyder formentlig til Joh 16,5-6, hvor Jesus siger til disciplene: »nu gaaer jeg hen til den, som mig udsendte, og ingen af Eder spørger mig: hvor gaaer du hen? Men fordi jeg haver talt dette til Eder, haver Bedrøvelse opfyldt Eders Hierte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 188 linje 4

◀ **Mesteren** : ofte anvendt betegnelse for Jesus i NT.

I trykt udgave: Bind 22 side 188 linje 8

◀ **Xsti Ord: ... thi ell. kan Aanden ikke komme** : forkortet gengivelse af Joh 16,7, hvor Jesus siger til disciplene: »det er Eder gavnligt, at jeg gaaer bort; thi gaaer jeg ikke bort, skal Talsmanden [Helligånden] ikke komme til Eder; men gaaer jeg bort, saa vil jeg sende ham til Eder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 188 linje 18

◀ **i sit Første** : før alt andet, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 22 side 188 linje 21

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 22 side 188 linje 25

◀ **Evangeliet paa 10de Søndag eft. Trinitatis** : Luk 19,41-48: »Og der [da] han kom nær til, og saae Staden [Jerusalem], græd han over den, og sagde: 42. Vidste du dog, ja end paa denne din Dag, hvad der tiener til din Fred! Men nu er det skiult for dine Øine. 43. Derfor skulle [skal] de Dage komme over dig, at dine Fiender skulle kaste en Vold op omkring dig, og beleire dig rundt omkring, og trænge dig allevegne. 44. Og de skulle lægge dig slet øde og dine Børn i dig, og ikke lade [tilbage] Steen paa Steen i dig; fordi du ikke kiendte din Besøgelses Tid. 45. Og han gik ind i Templet, og begyndte at uddrive dem, som derudi solgte og købte, 46. og sagde til dem: der er skrevet: mit Huus er et Bedehuus; men I have gjort det til en Røverkule. 47. Og han lærte [underviste] daglig i Templet. Men de Ypperste-Præster og Skriftkloge og de Øverste for Folket søgte at omkomme [gøre det af med, dræbe] ham. 48. Og de fandt ikke, hvad de skulde gjøre; thi alt Folket hængte ved ham, og hørte ham«, *Forordnet Alter-Bog* (166,25), s. 132f. I 1849 faldt 10. søndag efter trinitatis på den 12. aug.

I trykt udgave: Bind 22 side 189 linje 15

◀ **er Synd Uvidenhed** : 163,19.

I trykt udgave: Bind 22 side 189 linje 17

◀ **Martensen ... Qualitets-Forskjel fra alle andre Skrifter** : sigter til § 241 i *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. 488, hvor H.L. Martensen skriver i anmærkningen: »Selv om det Nye Testaments Skrifter vare anonyme, vilde de dog i Sammenligning med alt Andet, hvad den christelige Litteratur har frembragt, bevise deres absolute *Primitivitet*, Noget, der paa en slaaende Maade indlyser [er indlysende], naar man sammenligner dem med de Skrifter, vi besidde fra den nærmest efterfølgende Periode, de apostoliske Fædres.« Og videre i samme anmærkning, s. 489: »Det er Opgave for den bibelske Kritik at uddanne Sandsen for de canoniske Skrifter i deres eiendommelige Forskjel fra andre samtidige og efterfølgende Skrifter, en Sands, der efter dens rette Betydning er indeholdt i den Gave til 'at prøve Aander,' som Apostelen omtaler [se 1 Joh 4,1].«

I trykt udgave: Bind 22 side 189 linje 20

◀ **denne Lære er af Gud** : sml. fx 1 Kor 11,23, hvor Paulus skriver: »jeg har modtaget fra Herren og også overleveret til jer«, hvorefter følger beretningen om Jesu indstiftelse af nadveren. Og Gal 1,12, hvor Paulus skriver: »Jeg har heller ikke modtaget eller lært det af et menneske, men ved en åbenbaring af Jesus Kristus.«

I trykt udgave: Bind 22 side 189 linje 29

◀ **Videnskaben** : 153,19 og 154,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 5

◀ **Speculationen** : 153,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 5

◀ **skuffende** : bedragende, svigefuldt, som ikke svarer til forventningerne, el. som er en illusion.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 14

◀ **bona fide** : lat. i god tro, oprigtigt.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 21

◀ **Bogtrykkerkunsten (...)** **opfundet** : Opfindelsen af bogtrykker- el. bogtrykkkunsten, der først og fremmest omfatter støbningen af løse typer, fandt sted o. 1450 og tillægges normalt den ty. mekaniker og metalarbejder Johann Guttenberg (d. 1468).

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 22

◀ »**Ideer Maximer o: s: v:**« : sml. *G.C. Lichtenberg's Ideen, Maximen und Einfälle* (156,22).

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 24

◀ **levet (...)** **saa vidt muligt skjult** : spiller formentlig på det ordsprogsagtige udtryk »bene qui latuit, bene vixit« (lat. »den, der skjuler sig vel, lever vel«) fra den rom. digter Ovids *Tristia*, 3. bog, kap. 4, 25, jf. *P. Ovidii Nasonis quae supersunt*, udg. af A. Richter, bd. 1-3, stereotypudg., Leipzig 1828, ktl. 1265; bd. 3, s. 207.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 24

◀ **for Alt** : frem for alt.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 25

◀ **forskyldende**: gøre sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 25

◀ **at Gud er hans Fader** : se fx Matt 23,9, hvor Jesus siger til skarerne og sine disciple: »Og I må ikke kalde nogen på jorden jeres fader; for én er jeres fader, han, som er i himlen.«

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 31

◀ **Baronie** : en barons gennem slægten nedarvede jordgods.

I trykt udgave: Bind 22 side 190 linje 34

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 22 side 191 linje 7

◀ **Luther i Prædikenen ... ell. han taler med Gud (ved at bede.)** : sigter til Martin Luthers epistelprædiken over 1 Pet 4,7-11 til 6. søndag efter påske i *En christelig Postille* (148,11) bd. 2, s. 278-291; s. 279, sp. 1: »Thi det er det dobbelte Vaaben og Værge, hvormed Djævelen slaaes paa Flugt: / flittigen at høre, lære og øve Guds Ord, ideligen at undervise, trøste og styrke sig dermed - / og / - naar Anfægtning og Strid begynde - at opløfte sit Hjerte paa samme Ord, raabende og skrigende til Gud om Hjælp! / Eet af disse To skal altid have sin Gang, som en evig Samtale mellem Gud og Mennesket: Enten taler han med os - da sidde vi stille, og høre paa ham; eller vi tale med ham, bønfalde ham om hvad vi behøve, og han hører derpaa.« - **holde over**: overholde, værne om, våge over.

I trykt udgave: Bind 22 side 191 linje 11

◀ **α intensivum** : alpha intensivum, et forstærkende a som præfiks (i græsk), fx a-tenēs, spændt, á-bromos, stærkt larmende, a-sperchēs, lidenskabelig.

I trykt udgave: Bind 22 side 191 linje 16

◀ **α privativum** : alpha privativum, et nægtende a som præfiks (i græsk), fx a-pathēs, ulidenskabelig, a-pátheia, sindsro.

I trykt udgave: Bind 22 side 191 linje 16

◀ **at elske »Næsten«** : hentyder bl.a. til det dobbelte kærlighedsbud, se Matt 22,37-39; se også Matt 19,19, som indgår i Jesu samtale med den rige unge mand, og Luk 10,25-37, som indeholder lignelsen om den barmhjertige samaritaner.

I trykt udgave: Bind 22 side 191 linje 21

◀ **mundus vult decipi** : lat. 'verden vil bedrages'. Dette udtryk, der gerne efterfølges af 'decipiatur ergo' ('så lad den da bedrages!'), har i sin lat. form vundet stor udbredelse. I sine heltehistorier (1739) fortæller Holberg, at kardinal G.P. Caraffa (den senere pave Paul IV) »udi en Procession uddelte Velsignelse med Haanden, men med Munden paa samme Tid mumlede idelig disse Ord: Mundus vult decipi, decipiatur!« Jf. *Adskillige store Heltes (...) sammenlignede Historier og Bedrifter* bd. 1, i *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter*,

udg. af K.L. Rahbek, bd. 1-21, Kbh. 1804-14; bd. 9, 1806, s. 86.

I trykt udgave: Bind 22 side 191 linje 34

◀ **hidser** : ophidser, opildner til kamp, angreb osv.

I trykt udgave: Bind 22 side 192 linje 2

◀ **beskikke** : berede.

I trykt udgave: Bind 22 side 192 linje 5

◀ **Zacharias Werner ... Von dem Gewissen uns nicht kann entrissen** : citat fra Zacharias Werners prædiken til pinsedag over Joh 14,26 i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 1-3 [opr. udg. 1826]; bd. 2, i *Zacharias Werner's Sämmtliche Werke. Aus seinem handschriftlichen Nachlasse herausgegeben von seinen Freunden* bd. 1-13, Grimma u.å. [1840], ktl. 1851-1854; bd. 11-13; bd. 12, s. 16-30; s. 22. SK skriver 'dass' for 'daß' og udelader de to følgende verselinier: »Daß es im Liebesbrennpunkt schon auf Erden / Vereint muß werden.« – **Zacharias Werner**: Friedrich Ludwig Zacharias Werner (1768-1823), østrigsk digter, præst og mystiker; konverterede i 1811 til katolicismen i Rom, blev præsteviet i 1814 og fungerede derefter som prædikant i Wien.

I trykt udgave: Bind 22 side 192 linje 13

◀ **Gewissen betyder det Visse og tillige Samvittighed** : se Th. Heinsius *Volksthümlisches Wörterbuch der Deutschen Sprache* bd. 1-4, Hannover 1818-22, ktl. U 64; bd. 2, 1819, s. 439, sp. 1, hvor 'Gewissen' forklares på følgende måde: »das sichere Bewußtseyn einer Sache, eines Zustandes (...); das richtende Bewußtseyn von der Sittlichkeit seiner Gesinnungen und Handlungen«.

I trykt udgave: Bind 22 side 192 linje 17

◀ **i sit Første** : før alt andet, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 22 side 192 linje 24

◀ **Sammenligningen er blot Moderkjerlighedens Styrke** : hentyder måske til Sir 4,11: »Og du skal være som den Høiestes Søn, og han skal elske dig mere end din Moder« (GT-1740; nyere bibeloversættelser 4,10). Se også Es 66,13.

I trykt udgave: Bind 22 side 192 linje 29

◀ **R. N. ... »hvilket jo Anti-Cl. maa erklære for Fortvivlelse«** : sigter til et brev fra Rasmus Nielsen til SK, dateret »Lyngby d 10 August 1849«, hvori han skriver: »Kjære Hr Magister! / Der er gaaet et Lys op for mig: jeg har gjort en ny Opdagelse. I min sidste Billet [se følgende kommentar] bemærkede jeg, at Climacus og Anti-Climacus fra modsatte Sider mødtes i Forargelsen. Det var en Hastværksbemærkning, der foranlediges derved at Exemplet med Keiseren og Dagleieren fornøiede mig saa inderlig meget. Nei, nu veed jeg ganske anderledes Beskeed. Pointen ligger i Fortvivlelsen. Tillægget til Efterskriften (S. 475) begynder saaledes: 'Undertegnede, Johannes Climacus, der har skrevet denne Bog, udgiver sig ikke for at være en Christen; han er jo fuldt op beskjæftiget med, hvor vanskeligt det maa være at blive det'. Naar Anti-Climacus læser disse Linier, maa han visselig udbryde: 'Min kjære Climacus, ogsaa Du er jo en Fortvivlet'. / Dette iler jeg herved med at underrette Dem om, deels for at De kan see, hvor flittig jeg studerer Skrifterne, deels ogsaa for at De kan vide, at jeg just heller ikke er nogen Sinke, naar det gjælder om at gjøre en Opdagelse.« B&A bd. 1, s. 245. – **R. N.**: Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; cand.theol. 1837, lic.theol. 1840; i vintersemestret 1840-41 privatdocent, fra 1841 ekstraordinær prof. i moralfilosofi og fra 1850 ordinær prof. ved Københavns Universitet. Han docerede især den spekulative, hegelianske filosofi, men kom i midten af 1840'erne under indflydelse af SK, med hvem han sluttede venskab i 1848 (se herom journaloptegnelserne NB7:6 og NB10:32, i SKS 21, 78f. og 273). SK synes at have overvejet at gøre Rasmus Nielsen fortrolig med sine tanker om forfatterskabet, jf. et udkast til en artikel »Angaaende mit Forhold til Hr. Prof. R. Nielsen« fra o. 1849-50: »I Midten af Aaret 1848 blev det mig ved forskjellige Overveielser, alle førende til det samme Punkt, tydeligt, at jeg burde[,] at det var min Pligt, idetmindste at gjøre et Forsøg paa ved personligt Forhold at sætte en Anden ind i mine Anskuelser, saa meget mere som jeg meente at skulle høre op at være Forfatter. / Jeg valgte Prof. Nielsen, der iforveien allerede havde søgt en Tilnærmelse. / Siden den Tid har jeg i Regelen talt med ham een Gang hver Uge« (Pap. X 6 B 124, s. 164). – **Billet**: et lille brev. – **Coincidents-Punktet**: lighedspunktet; betyder i logikken det punkt, som to el. flere arter har fælles, og som danner deres slægtsbegreb. – **Cl.**: Johannes Climacus, her som den pseudonyme forfatter af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (154,5). – **Anti-Cl.**: her som den pseudonyme forfatter af *Sygdommen til Døden* (149,3). – **Slutningsordet af Cl. at han ikke siger sig selv at være Xsten**: se tillægget »Forstaaelsen med Læseren« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, s. 475, i SKS 7, 560,3-5.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 2

◀ **I en tidligere Billet ... Coincidents-Punktet var Forargelse** : sigter til et brev til SK, dateret »Lyngby d 28 Juli 1849«, hvori Rasmus Nielsen skriver: »Kjære Hr Magister! / Tak for Billeten, mange Tak for Bogen [*Sygdommen til Døden*], tusind Tak for Bogens Indhold. Ja, der er ingen Tvivl om, at denne christelige psykologiske Udvikling jo maa kunne opbygge en troende Seminarist og bringe en docerende Professor til – Fortvivlelse [hentyder til det upaginerede forord til *Sygdommen til Døden* (SV2 11, 133)]. Blandt de mange Punkter hvori Climacus og Anti-Climacus berøre hinanden, vilde jeg især nævne det om Forargelsen (jfr Uvidskbl Efterskrift S 308-309 [se SKS 7, 367-369] med den psychl Udvikl S. 84-88 [se SV2 11, 220-224]); er det ikke den Dørtærskel hvor begge mødes, og som i eet Aandedrag beaande hinanden.« B&A bd. 1, s. 238.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 6

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 12

◀ **stod i min Billet til ham ... hvilken han har modtaget** : sigter til et udateret brev til Rasmus Nielsen, formentlig fra juli 1849, som ledsagede *Sygdommen til Døden*, og hvori SK skriver: »Hermed følger en ny Bog. Dem vil det formodentlig ikke falde vanskeligt at opdage, hvorfor Pseudonymen hedder: *Anti-Cl.*, fremfor et allerede brugt, hvilken han er ganske forskjellig fra[,] Joh. Climacus, med hvem han vistnok [rigtig nok] har en Deel tilfælles (De have jo ogsaa for en Deel Navn tilfælles) men fra hvem han dog i det meget Afgjørende er forskjellig, idet J. Cl., der humoristisk negter sig selv at være Xsten, conseqvent kun kan gjøre indirecte Angreb, og conseqvent maa tilbagekalde det Hele i Humor [151,5] – medens *Anti-Cl.* er saare langt fra at negte sig selv at være Xsten, hvilket sees af det og gjør directe Angreb.« B&A bd. 1, s. 235. – **hvilken han har modtaget**: se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 13

◀ **Angest for Synden** : sml. § 1 »Angest for det Onde« i kap. IV i *Begrebet Angest* (1844), i SKS 4, 415-420.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 22

◀ **saa er** : det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 23

◀ **Vigilius Haufniensis ... Angeren gaaer fra Forstanden ... saa skal han maaskee finde sig deri** : gengivelse af § 1.c i kap. IV i *Begrebet Angest*, i SKS 4, 417,26 - 418,2. – **Vigilius Haufniensis**: lat. den årvågne fra København el. vægteren fra København, den pseudonyme forfatter af *Begrebet Angest*. Haufniensis er en blandingsform af Hafniensis og Hauniensis. – **falde paa**: finde på.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 24

◀ **vistnok** : givetvis, rigtig nok.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 29

◀ **Quietismen har lært ... kunde være frelst, og dog forblive i Synden** : En kilde har ikke ladet sig identificere. – Kvietismen er en retning inden for den kristne etik, hvor idealet var, at viljen skulle renses fuldstændig for alt begær og al selvoptagethed, så sjælen kunne befries for al sin egen interesse og kun skue Gud og hans herlighed; inden for mystikken blev det kvietistiske ideal skærpet, således at målet blev selvets totale opgivelse, for at sjælen kunne finde hvile ved at synke ned i Gud, som en dråbe forsvinder i det uendelige hav. Jf. W.M.L. de Wette *Lærebog i den christelige Sædelære og sammes Historie*, overs. af C.E. Scharling, Kbh. 1835, ktl. 871, s. 158-161.

I trykt udgave: Bind 22 side 193 linje 29

◀ **anpriser** : anbefaler, lovpriser.

I trykt udgave: Bind 22 side 194 linje 7

◀ **At Positivt er høiere end Superlativet** : se journaloptegnelsen NB11:188, i SKS 22, 113,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 194 linje 13

◀ **Numerus** : lat. tal, antal; mængden.

I trykt udgave: Bind 22 side 194 linje 13

◀ **det Pathetiske** : det lidenskabelige, det kraftfulde.

I trykt udgave: Bind 22 side 194 linje 17

◀ »**Correctivet**◀ **til**: dels det korrigerende alternativ til, dels sandhedsprøven for.

I trykt udgave: Bind 22 side 194 linje 19

◀ **formeentlig** : påstået, indbildt.

I trykt udgave: Bind 22 side 194 linje 27

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 22 side 195 linje 9

◀ **sympathetisk** : egl. med-lidende; medfølelse, deltagende.

I trykt udgave: Bind 22 side 195 linje 10

◀ været **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 22 side 195 linje 11

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 195 linje 16

◀ **Samgrændse** : fælles grænse.

I trykt udgave: Bind 22 side 196m linje 1

◀ **at stampe mod Braaden (mod hvilken Paulus vel har stampet** : spiller på ApG 26,14, hvor Paulus (163,20) i sin forsvarstale til kong Agrippa (182,8) siger om sin oplevelse uden for Damaskus: »jeg hørte en røst tale til mig på hebraisk: Saul, Saul, hvorfor forfølger du mig? Det bliver hårdt for dig at stampe mod brodden.« – Saul er Paulus' jødiske navn, som benyttes i ApG indtil kap. 13,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 196 linje 14

◀ **beholdt Pælen i Kjødet** : hentyder til 2 Kor 12,7-9, hvor Paulus skriver: »Og for at jeg ikke skulle blive hovmodig af de overmåde store åbenbaringer, blev der givet mig en torn i kødet, en engel fra Satan, som skulle slå mig, for at jeg ikke skulle blive hovmodig. Tre gange bad jeg Herren om, at den måtte blive taget fra mig, men han svarede: 'Min nåde er dig nok, for min magt udøves i magtesløshed.« NT-1819 har ligeledes »en Torn i Kjødet«, hvorimod den foregående Chr. VI's bibel fra 1740 har »en Pæl i Kjødet«, og sådan havde det heddet siden Chr. III's reformationsbibel fra 1550, også i den hus- og rejsebibel, der greb tilbage til Chr. IV's bibel fra 1633, og som udkom første gang i 1699, sidste gang i 1802 og fik en meget stor udbredelse i hjemmene.

I trykt udgave: Bind 22 side 196 linje 15

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 22 side 196 linje 22

◀ **Spedalske**: en, der er befængt med ulægelig hudsygdom, spedalskhed, som endnu på SKs tid blev anset for moralsk anstødelig, jf. Chr. V's Danske Lov (1683), 3. bog, kap. 16, § 14, stk. 7.

I trykt udgave: Bind 22 side 196 linje 24

◀ **i Frygt og Bæven** : spiller på Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine kære, I, som altid har været lydige: Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse, ikke blot som da jeg var til stede, men endnu mere nu i mit fravær.«

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 1

◀ **en ung, livsglad Pige** : sigter til Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 2

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 8

◀ **Dem, som syge og sorrigfulde ere** : sml. den forordnede kirkebøn efter prædikenen ved gudstjenesten om fredagen: »Vor Herres, Jesu Christi, Fred være hos os i Evighed! Gud trøste dem Alle, som sorrigfulde ere, enten de ere fiern eller nær!« *Forordnet Alter-Bog* (166,25), s. 228. Skønt det fulde udtryk heller ikke forekommer i den forordnede kirkebøn efter prædikenen ved højmessens på søn- og helligdage, se *Forordnet Alter-Bog*, s. 216-221, synes det at have vundet indpas i praksis; se J.P. Mynsters »Forslag til en: Forordnet Alterbog for Danmark«, s. 51, i *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839, hvor det i begyndelsen af kirkebønnen hedder: »Gud trøste dem alle, som syge og sorrigfulde ere, hvad enten de ere fiern eller nær!«

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 9

◀ **Dem, som arbeide og ere besværede** : hentyder til Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 10

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvet.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 18

◀ **piinligste** : mest pinefulde.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 18

◀ **det orthopediske Institut** : Mekanikus Johannes Peter Langgaard fik i juli 1834 ret til at oprette Det orthopædiske Institut med ti års eneret fra og med 1. jan. 1835; det lå på Store Tuborg på Strandvejen, fra 1847 på Gammel Kongevej, indtil det i 1851 blev opløst. Jf. C. Nyrop *Camillus Nyrop*, Kbh. 1884, s. 103-105. SKs nære ven Emil Boesen holdt hver anden søn- og helligdag gudstjeneste for fysisk handicappede piger mellem 13 og 20 år på Det orthopædiske Institut på Store Tuborg.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 26

◀ **simplement** : fr. simpelt, ubetinget.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 32

◀ **skuffende** : bedragende, svigefuldt, som ikke svarer til forventningerne, el. som er en illusion.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 36

◀ **Gud-Mennesket** : dvs. Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig.

I trykt udgave: Bind 22 side 198 linje 39

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 7

◀ **Er det saa** : forholder det sig således.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 9

◀ **Gud-Mennesket** : 198,39.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 9

◀ **Don Quixote** : hoved- og titelpersonen i den sp. digter Miguel de Cervantes Saavedras parodi på en ridderroman af samme navn (1605-15). Den fikse idé hos den ludfattige lavadelsmand fra La Mancha er, at han lever i ridderromanernes verden, og at han må udføre romantiske ridderbedrifter i det plat virkelige Spanien; fx fortælles det om ham, at han antager en gruppe vejrmøller for at være grumme kæmper, som han må angribe (1. bog, kap. 8). Jf. *Don Quixote af Manchas Levnet og Bedrifter*, overs. af C.D. Biehl, bd. 1-4, Kbh. 1776-77, ktl. 1937-1940, og *Der sinnreiche Junker Don Quixote von La Mancha*, overs. til ty. med indledning af H. Heine, bd. 1-2, Stuttgart 1837, ktl. 1935-1936.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 14

◀ **Den nuværende Xsthed** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 16

◀ **Slægten** : generationen, dvs. den samtidige generation.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 19

◀ **pathetisk** : lidenskabeligt.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 21

◀ **tjenlig** : gavnlig, formålstjenlig.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 28

◀ **den bevæbnede Neutralitet** : dvs. »Den bevæbnede Neutralitet«, som er skrevet i 1848 og opr. tænkt som et tidsskrift, hvis program if. journalen NB6:61 skulle være »at give Samtiden et bestemt og ikke-redupliceret Indtryk af hvad jeg siger mig selv at være, hvad jeg vil o: s: v:« (SKS 21, 44,2-4). Da SK i 1849 i stedet ville benytte det som tillæg til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1), blev titlen ændret til »Den bevæbnede Neutralitet / eller / Min Position som christelig Forfatter i Christenheden. / Tillæg / til 'Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed' / af / S. Kierkegaard« (jf. *Pap. X 5 B 106-109*, s. 287-302).

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 34

◀ **paralelliseret ... fra at hedde σοφοι til φιλοσοφοι** : se »Den bevæbnede Neutralitet«, hvor SK skriver: »Men Idealiteten i Forhold til det at være Christen er bestandigt Inderliggjørelsen. Jo idealere det at være Christen opfattes, jo inderligere bliver det, og jo vanskeligere. Det at være Christen undergaaer saa en Forandring, som jeg vil oplyse ved en verdslig Analogie. Først var der i Grækenland Vise, σοφοι. Da saa Pythagoras kom, og med ham Reflexions-Bestemmelsen i Forhold til det at være Viis, Reduplikationen [201,15], saa vovede han ikke engang at kalde sig Viis, men han kaldte sig en φιλοσοφος. Var dette et Tilbageskridt eller et Fremskridt, eller var det ikke, fordi Pythagoras idealere havde opfattet hvad det dog vilde sige, hvad dertil vilde fordres at kalde sig en Viis, saa det var Viisdom, at han end ikke vovede at kalde sig en Viis« (*Pap. X 5 B 107*, s. 297,6-17). Se også journaloptegnelsen NB6:73, i SKS 21, 73,2-13, og kommentaren dertil. – **σοφοι**: gr. (sophoi) vise. – **φιλοσοφοι**: gr. (philosophoi) egl. 'de, som elsker visdom', filosoffer.

I trykt udgave: Bind 22 side 199 linje 34

◀ **den socratiske: at spørge - for at udhungre den tomme Viden** : sigter til Sokrates (167,29), der var kendt for sin særegne spørgekunst. Se fx *Sokrates' Forsvarstale*, 21b - 23b, jf. *Platonis opera quae extant*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154; bd. 8, 1825, s. 108-113 (*Platons Skrifter* (163,19) bd. 1, s. 270-272). Se også *Om Begrebet Ironi* (1841), i SKS 1, 93ff., hvor SK diskuterer denne spørgekunst.

I trykt udgave: Bind 22 side 200 linje 2

◀ **Grundtvig** : Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), da. teolog, præst, (salme)digter, historiker, politiker m.m.; fra maj 1839 præst ved Vartov Hospitalskirke i København.

I trykt udgave: Bind 22 side 200 linje 5

◀ **nu da Etatsraaden er død** : sigter til etatsråd Terkild Olsens død (160,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 1

◀ **hun** : dvs. Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 1

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 4

◀ **søgte Forliget med** : se journaloptegnelsen NB7:10, hvor SK fortæller om sit mislykkede forsøg på forlig med Terkild Olsen den 26. aug. 1848, i SKS 21, 81,17-33.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 5

◀ **er saa** : forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 8

◀ **gjorde hende det Forslag om hun ikke vilde hæve Forlovelsen** : sml. notesbog 15:4.h (160m,3), hvor SK skriver: »I disse Bedragets to Maaneder [fra 11. aug. til 12. okt. 1841] iagttog jeg den Forsigtighedens Omsorg med Mellemrum at sige ligefrem til hende: giv efter, slip mig; Du holder det ikke ud. Dertil svarede hun lidenskabeligt, at hun hellere vilde holde Alt ud end slippe mig. Jeg foreslog ogsaa at give Sagen den Vending, at det var hende, der slog op med mig, for at spare hende alle Krænkelser. Det vilde hun ikke, hun svarede, at naar hun holdt det Andet ud, holdt hun vel ogsaa det ud«, SKS 19, 435m,22-35.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 11

◀ **Reduplicationen**: egl. 'gen-fordobling'; gentagelse, fordobelse. Udtrykket benyttes ofte af SK om refleksionsforhold, hvor noget abstrakt gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 15

◀ **et religiøst ... Hensyn, der bestemte mig i sin Tid** : sml. notesbog 15:4, hvor SK skriver: »anden Dagen [efter forlovelsen den 10. sept. 1840] saae jeg, at jeg havde grebet fejl. En Poeniterende [en, der angreer el. gør bod] som jeg var, mit *vita ante acta* [lat. 'liv før begivenhederne', 'forudgående levned'], mit Tungsind det var nok«, SKS 19, 434,13-15. Og lidt senere hedder det: »Havde jeg ikke været en Poeniterende, ikke haft mit *vita ante acta*, ikke været tungsindig – Forbindelsen med hende vilde have gjort mig saa lykkelig, som jeg aldrig havde drømt om at blive. (...) Men der var en guddommelige Protest, saaledes forstod jeg det. Vielsen. Jeg maatte fortie uhyre meget for hende, basere det Hele paa en Usandhed«, s. 435,5-15. Sml. ogsaa notesbog 15:13: »at det var en religious Collision maatte nødvendigviis undgaae hende, som slet ikke var religiøst udviklet, og allermindst til at ane den Art religiøse Collisioner«, s. 442,8-11.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 17

◀ **despererer** : fortvivler.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 19

◀ **sit Ægteskab** : med J.F. Schlegel (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 19

◀ **at det vilde blive hendes Død** : 216,36. Kan ogsaa sigte til en udtalelse af Regine Olsens far, se notesbog 15:4, hvor SK fortæller, at den dag, forholdet til Regine brast, gik han direkte fra hende i Det kgl. Teater, hvor han mødte Terkild Olsen, som bad om at tale med SK: »Vi fulgtes ad hjem til ham. Han er fortvivlet. Han sagde: det bliver hendes Død, hun er ganske fortvivlet. Jeg sagde: jeg skal nok bringe hende i Ro; men Sagen er afgjort«, SKS 19, 436,2-5. Se ogsaa notesbog 15:5, s. 438,12, og journaloptegnelsen NB:210, fra maj 1847, i SKS 20, 122,28.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 20

◀ **jeg var »en Skurk«** : se notesbog 15:4.l, hvor SK skriver: »At træde ud af Forholdet som en Skurk om muligt en topmaalt Skurk, var det Eneste, der var at gjøre for at arbeide hende flot [bringe hende (som et grundstødt skib) fri af grunden], og give hende Fart til et Ægteskab; men det var tillige det udsøgte Galanterie«, SKS 19, 436m,18-23. Se ogsaa notesbog 15:9, hvor SK refererer, at han har fået fortalt, at Regine Olsen var vred på ham for den måde, han havde hævet forlovelsen på, og tilføjer: »Hun glemmer, at hun selv sagde, at hvis jeg kunde overbevise hende om, at jeg var en Skurk, vilde hun let finde sig i det Hele. Og nu klager hun over Maaden, formodentlig 'den skurkeagtige Maade'. Og forøvrigt var den Maade ikke blevet brugt, saa vare vi vel endnu ifærd med at slaae op. Forsaavidt kan det være rigtigt at klage over 'Maaden', thi paa ingen anden Maade vilde det være lykkedes mig«, s. 440,15-22. Se endvidere notesbog 15:11.a: »For at hjælpe hende har jeg fundet mig i ja gjort Alt for i alle Andres Øine at synes en Skurk«, SKS 19, 441m,2-4.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 21

◀ **saa tidt har sagt mig selv, jeg er Garantien for hendes Ægteskab** : se fx journaloptegnelsen NB7:20, fra begyndelsen af sept. 1848, hvor SK skriver: »Jeg garanterer egl. hendes Ægteskab, Gud veed det er frygtelig anstrengende«, SKS 21, 86,31f. Se ogsaa NB7:10, fra slutningen af aug. 1848, hvor SK skriver: »Det at jeg er en Skurk [se foregående kommentar], ell. dog Een, der vilde noget Stort i Verden, er og bliver Slutstenen for hendes Ægteskab«, s. 80,37 - 81,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 201 linje 24

◀ **»hende«** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 201m linje 1

◀ **kunde (...)** holdt ud : dvs. kunne have holdt ud.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 6

◀ **Gud-Mennesket** : 198,39.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 6

◀ **han ikke blev mere end 34 Aar** : På SKs tid var det en udbredt kirkelig opfattelse, at Jesus var 30 år gammel, da han blev døbt af Johannes Døber, og at hans offentlige virke strakte sig over tre år. Jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studirende, Kandidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1833-38 [1820], ktl. 70-71; bd. 1, s. 654-667, hvor der gøres rede for, at Jesu offentlige virksomhed if. de tre første evangelier kun strakte sig over et års tid, men if. Johannesevangeliet over ca. tre år.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 8

◀ **neppe mere end 34 Aar gl.** : hentyder formentlig til, at SK mente at skulle dø, inden han fyldte 34 år, men til sin overraskelse ikke gjorde det, se journaloptegnelsen NB:210, fra maj 1847, i *SKS* 20, 122,38 - 123,2, og Hans Brøchners erindringer om SK, nr. 33, i *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, samlet og udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 331.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 13

◀ **»høiagtet«** : gl. form for højtagtet, dvs. som nyder stor agtelse.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 16

◀ **stadselig** : som tager sig flot ud, prægtig.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 16

◀ **Stadsmand** : udmærket menneske, brav mand, gentleman.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 16

◀ **forhaanes, bspottes, bespyttes** : SK skriver flere gange med udgangspunkt i NT, at Kristus blev forhånet, bspottet og bespyttet, se fx journaloptegnelsen NB10:112, fra o. marts 1849, i *SKS* 21, 315,28, og »Taler ved Altergang om Fredagen« nr. I, i *Christelige Taler* (1848), i *SKS* 10, 272,32f.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 17

◀ **En Rangsperson ... i de fornemste »Kredse«** : Der kan være tænkt på H.L. Martensen (165,20).

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 20

◀ **Xstus »omgikkes Syndere og Toldere og aad med dem** : I de tre første evangelier er der adskillige beretninger om, at Jesus omgikkes og sad til bords sammen med toldere og syndere, som var foragtede.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 21

◀ **Fløiels-Mave** : 185,33.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 26

◀ **Xstus udsendte sine »Disciple« ... hverken Pung ell. Stav** : sigter til beretningen i Matt 10,1-42 om Jesu udsendelse af de 12 disciple, til hvem han siger i sin lange udsendelsestale: »Skaf jer ikke guld eller sølv eller kobber i jeres bæltter, heller ikke en taske til rejsen eller to kjortler eller sko eller stav«, v. 9-10. Og til beretningen i Luk 10,1-12 om Jesu udsendelse af de 72 disciple, til hvem han siger: »Gå! Se, jeg sender jer ud som lam blandt ulve. Tag ikke pung med, ikke taske, ikke sko, og hils ikke på nogen undervejs«, v. 3-4.

I trykt udgave: Bind 22 side 202 linje 27

◀ **hjemfalde til Evighedens Dom** : hentyder formentlig til Matt 12,36-37, hvor Jesus siger: »På dommens dag skal mennesker aflægge regnskab for ethvert tomt ord, de har talt. På dine ord skal du frikendes, og på dine ord skal du dømmes.«

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 10

◀ **Luther** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 13

◀ **I Prædiken over Epistelen ... Verden hader Eder** : se Martin Luthers epistelprædiken over 1 Joh 3,13-18 til 2. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* (148,11) bd. 2, s. 320-328; s. 321, sp. 2, hvor temaet anslås således: »Men – formaner St. Johannes nu – undres ikke, mine kjære Brødre, om Verden hader Eder.«

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 14

◀ **Næste Søndag ... hverken elsket af Gud ell. Mennesker** : sigter til Martin Luthers epistelprædiken over 1 Pet 5,5-11 til 3. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* bd. 2, s. 329-338. Prædikenen er opdelt i fire dele, hvoraf den første handler om ydmyghed, s. 329-331. Her hedder det: »Thi Ydmyghed er den skønneste Dyd i Christenheden; den er ganske fornøden til at holde Fred og Tugt vedlige blandt Menneskene. Men især smykker og klæder den de Unge vel; den gør dem elskede af Gud og Mennesker, og bringer mange gode Frugter«, s. 329, sp. 1-2. – **Gud staaer de Hoffærdige imod**: citat fra 1 Pet 5,5: »thi Gud staaer de Hoffærdige [hovmodige] imod, men de Ydmyge giver han Naade« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 16

◀ **samme Prædiken ... at den Christne maa lide** : sigter til prædikenenes anden del »Kaster al Eders Sorg paa ham, thi han sørger for Eder [citat fra 1 Pet 5,7]«, s. 331-334, hvor det hedder indledningsvis: »Hvo der skal leve i sin Stand med Guds frygt og Ydmyghed, hvo der skal lide Verdens Trods, Overmod og Formastelse – hvorledes vil han begaae sig blandt Folk? Eller hvor vil han finde Beskyttelse og Forsvar, at han kan blive ved sin Fromhed? Man seer jo dagligdags, hvorledes de Fromme plages og forfølges, og maae være Verdens Skovisk [udskud].« Og lidt senere: »Ja, den Troende gjør og lider, hvad han skal; thi han veed, at han er kaldet dertil, men Sorgen befaler han Gud, og gaaer altsaa frisk igjennem, trods Alt, hvad ham anfægter«, s. 332, sp. 1. Og videre: »Derfor kan en Christen, om han end maa lide alskjønns [alskens] Hindring, Anfægning og Ulykke, gaae det muntert igjennem og sige: 'Kjære Herre Gud, du har befalet mig at troe, lære, regjere og handle saaledes. Det vil jeg da vove paa dit Navn, og hvad der skal times mig derfor, vil jeg lade være dig befalet!'« s. 334, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 20

◀ **i Slutningen af 1ste Deel af Kjerlighedens Gjerninger** : sigter til slutningen af nr. V »Vor Pligt at blive i Kjerlighedens Gjæld til hverandre«, som udgør afslutningen af »Første Følge« af *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 190-203; se især s. 191, hvor SK skriver: »Man læser og hører stundom med Bedrøvelse christelige Foredrag, der egentligen udelade den sidste Fare. Hvad der siges om Tro, om Kjerlighed, om Ydmyghed er ganske rigtigt og ganske christeligt; men dog maa en saadan Tale vildlede en Yngling istedenfor at veilede ham, fordi Talen udelader, hvad der saa derpaa hænder det Christelige i Verden. Talen fordrer, at et Menneske med Selvfornægtelse skal arbeide paa, at udvikle det christelige Sindelag i sig – men saa, saa, ja saa siges der ikke mere, eller de høist betænkelige nærmere Bestemmelser forties, medens der tales om og forsikres, at det Gode har sin Løn, at det er elsket baade af Gud og af Menneskene. Naar nu dette christelige Sindelag, med Rette, anprises [anbefales, lovprises] som det Høieste, saa maa jo Ynglingen troe, at hvis han da fuldkommer dette eller dog redeligt arbejder paa at fuldkomme det, saa vil det ogsaa gaae ham godt i Verden. See, denne Fortielse af den sidste Vanskelighed (at det nemlig, menneskelig talt, vil gaae ham ilde i Verden, og netop jo mere han udvikler det Christelige i sig) er et Bedrag, som enten maa føre Ynglingen til at fortvivle over sig selv (som laae Feilen ganske ligefrem hos ham, at han ikke var sand Christen) eller til mismodigt at opgive sin Stræben, som hændte der ham noget ganske Usædvanligt, medens der dog kun hænder ham, hvad Apostelen Johannes taler om, som om det ganske Sædvanlige, naar han siger (1 Joh. 3, 13): 'lad dette ikke forundre Eder.'«

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 26

◀ **at jeg udlees** : 168,24 og 187,25.

I trykt udgave: Bind 22 side 203 linje 31

◀ **tænker at døe imorgen, saa siger man (...)** lader os æde og drikke : hentyder til 1 Kor 15,32, hvor Paulus skriver: »Hvis døde ikke opstår, så lad os æde og drikke, for i morgen skal vi dø!«

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 2

◀ **søger først Guds Rige** : hentyder til Matt 6,33 (157,30).

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 6

◀ **disse 30 a 40 Aar** : hentyder til den almindelige opfattelse, at en generation (en menneskealder) varer 33 år.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 11

◀ **Forsynlighed**: det at være forudseende for at forsyne sig med det fornødne til fremtiden.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 13

◀ **en Katastrophe i mit offentlige Liv** : sigter til *Corsarens* angreb på SK (166,9) og følgerne deraf (168,24 og 187,25).

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 17

◀ **despererede** : fortvivlede, mistede håbet.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 19

◀ **pium desiderium** : lat. fromt ønske; bruges ofte i betydningen et umuligt håb.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 22

◀ **»den store Pseudonyme«** : sigter til Frater Taciturnus, lat. Broder Ordknap el. Den fåmælte Broder, den pseudonyme forfatter af »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'. En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment«, tredje del af *Stadier paa Livets Vei* (1845; i SKS 6, 173-454), og af artiklerne »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« og »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (155,8). Med udtrykket »den store Pseudonyme« hentydes formentlig til artiklen »Hvorledes den omvandrende Philosoph fandt den omvandrende virkelige Redacteur af 'Corsaren'« i *Corsaren*, nr. 276, den 2. jan. 1846, sp. 1-6, hvormed angrebet på SK blev indledt (166,9), og hvori det hedder: »Der lever her i Byen en stor og berømt Eremit og Philosoph, kaldet: Frater taciturnus eller den tause Broder«, sp. 3. Se også *Corsaren*, nr. 279, den 23. jan. 1846, hvor Frater Taciturnus kaldes »Taciturnus den Store«, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 27

◀ **Firma** : det mærke (signatur, pseudonym e.l.), hvorunder en skribent skrev.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 28

◀ **venereret af Pøbelagtigheden ... vilde have Venskab her** : sml. Frater Taciturnus' artikel »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning«, hvor han indirekte omtaler SK som »En i dette Blad Roest og Udødeliggjort« (SV2 13, 468). Hermed sigtes til, at M.A. Goldschmidt (205,1) tidligere havde givet nogle af SKs bøger en rosende omtale i *Corsaren*. Da SK således i 1841 udsendte *Om Begrebet Ironi*, der blev anmeldt af en af *Corsarens* løse medarbejdere, mente Goldschmidt, at anmelderen var gået for let hen over afhandlingens indhold og tilføjede følgende efterskrift: »Naar vi nu herefter indrømme, at Hr. Kierkegaards Afhandling uagtet dette forbausende Sprog er interessant for dem, som have Taalmodighed til at gennemlæse den, saa beviser vi formeentlig ved denne Tilstaaelse - vel at mærke, naar den er sat i Forbindelse med Ovenstaaende, Hr. K. al den Retfærdighed, der bør vederfares ham« (*Corsaren*, nr. 51, den 22. okt. 1841, sp. 8). Goldschmidt anmeldte sammesteds den 10. marts 1843 *Enten - Eller* og roste SK til skyerne: »Denne Forfatter er en mægtig Aand, han er en Aandsaristocrat, han spotter over den hele Menneskeslægt, viser dens Jammerlighed; men han har en Berettigelse dertil, han er en usædvanlig Aand« (*Corsaren*, nr. 129, sp. 1). Endelig blev SK omtalt positivt den 14. nov. 1845, hvor hans pseudonym Victor Eremita fremhævedes på Orla Lehmanns bekostning: »da Lehmann vil døe og blive glemt, men Victor Eremita aldrig døer« (*Corsaren*, nr. 269, sp. 14). - **venereret**: højagtet, vist ærefrygt, æret.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 29

◀ **gevaltigt** : kraftigt, styrkefuldt.

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 35

◀ **selve Udgiverne** : sigter først og fremmest til M.A. Goldschmidt, der i jan. 1846 figurerede nederst på bagsiden af *Corsaren* som udgiver og forlægger (se følgende kommentar).

I trykt udgave: Bind 22 side 204 linje 36

◀ **Goldschmidt blev usikker, reiste** : I sine *Livs Erindringer og Resultater* bd. 1-2, Kbh. 1877; bd. 1, s. 428f., fortæller Goldschmidt, hvordan SK mødte ham i Myntergade »og gik mig forbi med et stort, yderst forbitret Blik uden at ville hilse eller have Hilsen«. Goldschmidt fortsætter: »Det store, vilde Blik havde det ved sig, at det ligesom trak Tæppet bort fra den højere Ret, som Kierkegaard hidtil havde pukket paa, og som jeg ikke havde kunnet, men heller ikke villet se, skjøndt jeg vel anede den. Det anklagede og trykkede mig: 'Corsaren' havde sejret i Striden; men selv havde jeg faaet et falsk Nr. 1. Men tillige rejste sig i dette

indholdstunge Øjeblik en Protest i mit Sind: jeg var ikke saadan at se ned paa, og jeg kunde bevise det. Inden jeg gennem Gaderne kom hjem, stod det fast, at jeg vilde opgive 'Corsaren'«. Og videre, s. 430, fortæller han, at han rejste bort, efter at han i okt. 1846 havde opgivet og afhændet *Corsaren* til xylografen A.C.F. Flinch for ca. 1500 rigsdaler. Goldschmidt rejste til Tyskland den 7. okt. og vendt tilbage efter ét års ophold i udlandet. – **Goldschmidt**: Meir Aron Goldschmidt (1819-87), da.-jødisk forfatter, journalist og publicist; grundlagde det satiriske blad *Corsaren* (166,9) i okt. 1840 og var dets egentlige redaktør til okt. 1846; bl.a. forfatter af *En Jøde. Novelle af Adolph Meyer* fra 1845 (ktl. 1547); udgav og skrev fra dec. 1847 månedsskriftet *Nord og Syd*.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 1

◀ **P.L. Møller kom ... yderst slukøret frem og bukkede** : sigter til P.L. Møllers artikel »Til Hr. Frater Taciturnus, Høvidsmand for 3die Afdeling af 'Stadier paa Livets Vei.'« i *Fædrelandet*, nr. 2079, den 29. dec. 1845, sp. 16.665, signeret »Deres ærbødige / P. L. Møller« (jf. *Bl.art.*, s. 233f.). Svaret var en replik til SKs pseudonyme artikel »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« i *Fædrelandet* dagen før, hvori SK, alias Frater Taciturnus tog til genmæle mod den nærgående kritik af *Stadier paa Livets Vei* (1845), ikke mindst af »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?'« (204,27), som Møller havde skrevet i sit essay »Et Besøg i Sorø« i *Gæa, æsthetisk Aarvog 1846*, udg. af P.L. Møller, Kbh. 1846, s. 144-187; s. 172-180. Med udtrykket 'yderst slukøret' sigter SK formentlig til følgende forhold: Møllers kritik har form af en samtale, hvilket foranledigede Taciturnus til at skrive: «Er der noget Ubehageligt ved Hr. P. L. Møllers Dristighed, er det mere det Fornærmelige mod en Digter som Prof. Hauch og hans private Liv. At Scenen er i Hr. Prof. Hauchs Huus og han deltagende i Samtalen, giver naturligvis denne Interessen. Men det synes dog noget nærgaaende, at gjøre sig betalt paa den Maade for – ja hvorfor? for at være bleven modtagen med Gjæstfrihed af en berømt Mand« (SV2 13, 461). I sin artikel forsvarer Møller sig med, at det er »en lille factisk Urigtighed« og kommer med følgende indrømmelse: »Ja, end ikke en eneste af de talende Personer er nævnt ved Navn, hvilket vilde have været saa meget vanskeligere, som Samtalen (hvad rolig Læser let vil kunne slutte sig til) ikke i Virkelighed har fundet Sted, men kun er en opdigtet Indklædning for nogle kritiske Bemærkninger, der ikke alle synes at have behaget Dem. / Jeg tilstaaer, en Oplysning som denne hører ikke til de behageligste for en Forfatter at skulle meddele«. – **P.L. Møller**: Peder Ludvig Møller (1814-65), da. æstetiker, forfatter og kritiker; redigerede 1843 et polemisk blad, *Arena*, og udgav 1845-47 en æstetisk årbog, *Gæa*, bidrog desuden med en lang række artikler i forskellige blade, således »i 'Corsaren' (Adskillige satiriske Kritiker og Digte)«, T.H. Erslew *Almindeligt Forfatter-Lexicon* bd. 1-3, Kbh. 1843-53, ktl. 954-969; bd. 2, 1847, s. 406; han udgav en del af sin litterære produktion i *Kritiske Skizzer fra Aarene 1840-47* bd. 1-2, Kbh. 1847. Foruden kritikken i *Gæa* for 1846 nedsablede han, under mærket »Prosper naturalis de molinasky«, *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* i *Kjøbenhavnsposten*, nr. 73 og nr. 74, 27. og 28. marts 1846.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 2

◀ **senere reiste han ogsaa** : P.L. Møller fik 15. maj 1846 offentlig understøttelse til en udenlandsrejse, men synes først at være rejst i slutningen af 1847, jf. Goldschmidts *Livs Erindringer og Resultater* bd. 1, s. 433.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 3

◀ **Corsaren var tabt** : hentyder formentlig til, at niveauet i *Corsaren* (166,9) var faldende, og det var i øvrigt også oplaget; mens det i midten af 1840'erne havde et oplag på o. 3.000 (jf. Goldschmidts *Livs Erindringer og Resultater*), så havde det i 1848 kun 1.000 udenbysabonnenter, men dog et skønnet oplag på henved det dobbelte, se *De danske aviser 1634-1989* (166,10) bd. 1, s. 170.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 3

◀ **»aldrig Msk mere.«** : spiller formentlig på talemåden »'Han bliver aldrig til Menneske mér,' sagde Dylrægen om den syge Gris«, optegnet som nr. 6432 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (176,37) bd. 2, s. 22.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 4

◀ **dette Skridt** : hentyder til artiklen »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet«, hvori Frater Taciturnus identificerede P.L. Møller med *Corsaren* og bad om nu snart at »maatte komme i *Corsaren*«, da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist af bladet (jf. SV2 13, 467). Der hentydes også til det angreb, Frater Taciturnus rettede mod *Corsaren* i artiklen »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning«, og hvori han skriver, at han har gjort »Skridtet for Andres Skyld«, nemlig det skridt »selv at begjere at blive udskjeldt« (SV2 13, 468).

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 6

◀ **stemme** : påvirke for at fremkalde en (bestemt) sindstilstand el. en forandring i en vis (ønsket) retning.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 7

◀ **De taug Alle** : hentyder til, at ingen blandt 'de mere dannede klasser' og 'de bedre journalister' tog til genmæle over for *Corsaren* under dens angreb på SK og den deraf følgende offentlige latterliggørelse af ham. Se fx en optegnelse fra sommeren 1850 i journalen NB18, hvor SK under overskriften »Fædrelandet« skriver: »Jeg handlede; Gjødvad [J.F. Giødwad] stod utaalmodigt ved min Side og ventede paa den Artikel, hvor jeg forlangte at blive udskjeldt. / Eet af To: enten maatte de fastholde, at hiin Presse [*Corsaren*] skulde ignoreres – og saa end ikke optage min Artikel, selv om jeg havde bedet derom; eller (og dette var Sandheden) de indsaae, at deres Stilling var saa fortvivlet, og de offentlige Forhold saa bagvendte, at der maatte handles – og saa havde de at understøtte min Optræden, hvortil behøvedes blot et noterende Ord. / De gjorde det ikke, forraadte mig. (...) / Fædrelandet har maaskee større Skyld mod mig end Goldschmidt. Og i ethvert Tilfælde stadig væk den Skyld, ikke med et eneste vidnende Ord at have søgt at orientere en lille Smule« (*Pap. X 3 A 88*, s. 70). Se også en optegnelse fra maj 1852 i journalen NB25, hvor SK skriver, at fra det øjeblik, han angreb *Corsaren*, »har Bladet 'Fædrelandet' aldrig vidst, at jeg var til, formodentlig af Angest for Publikum« (*Pap. X 4 A 543*, s. 362f.). – Kun den jødiske publicist Gottlieb Siesby – en tidl. skomager, der fra 1839 redigerede og udgav forskellige blade – gik i brechen for SK med sin *Epistel til 'Corsaren' Meyer Adolph Goldschmidt* (Kbh. 1846).

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 11

◀ **Formue** : 155,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 16

◀ **betrygget** : sikret.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 17

◀ **bad jeg dog Journalisterne ... ikke at blande sig deri** : se optegnelsen fra sommeren 1850 i NB18 (205,11), hvor SK erindrer: »I Samtalens Løb, hvor det var, som spurgtes der mig om de skulde gjøre Noget (uden at dette Spørgsmaal directe kom frem) sagde jeg altid: gjør blot Ingenting« (*Pap. X 3 A 88*, s. 70). – **Journalisterne, som jeg kjendte**: sigter først og fremmest til Jens Finsteen Giødwad (1811-91), da. jurist og journalist; redaktør af *Kjøbenhavnsposten* 1837-39 og fra dec. 1839 medredaktør og -udgiver af *Fædrelandet*. Han bistod SK med korrekturlæsning; og ved udgivelsen af de pseudonyme skrifter fra 1843-45 anvendte SK ham ofte i sine forretninger med Bianco Lunos Bogtrykkeri (160,2) og med forlagsboghandler C.A. Reitzel (232,28). Det gjorde han igen i 1849, da han sendte trykmanuskriptet til det pseudonyme skrift *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (152,7) til Giødwad, for at han skulle aflevere det til bogtrykkeren Louis Klein, se journaloptegnelsen NB11:8, i SKS 22, 12,19f. Om SKs venskab med Giødwad, se journaloptegnelsen NB9:28, fra jan. 1849, hvor SK skriver: »Giødwad er min personlige Ven«, SKS 21, 214,10, og optegnelsen fra sommeren 1850 i NB18, hvor SK atter kalder Giødwad sin personlige ven og fortæller, at han har »i de sidste tre a 4 Aar talet med ham hver evige Aften« (*Pap. X 3 A 88*, s. 70). Der kan også være tænkt på Parmo Carl Ploug (1813-94), da. journalist, politiker og forfatter, fra maj 1841 Giødwads medredaktør af *Fædrelandet*; og Edvard Philip Hother Hage (1816-73), da. jurist, politiker og journalist, i 1840'erne (især udenrigspolitisk) medarbejder ved *Fædrelandet*, fra jan. 1847 til maj 1848 redaktør af *Dansk Folkeblad*. I al fald skriver SK om dem i journalen NB:17 i en optegnelse, formentlig fra april 1850: »Privat har baade Heiberg og Ploug og Hage (den Gang Redakteur af Folkebladet) og Andre takket mig«, nemlig for angrebet på *Corsaren* (*Pap. X 2 A 638*, s. 461f.).

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 25

◀ **trak mig tilbage ... en Landsbypræsts beskedne Stilling** : sigter til, at SK allerede efter udgivelsen af *Enten – Eller* (1843), igen efter udgivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) og derefter gang på gang overvejede at holde op som forfatter og søge præsteembede på landet. Se fx journaloptegnelserne JJ:415 (i SKS 18, 278) samt NB:7, NB:57 og NB2:136 (i SKS 20, 19, 51 og 194). Se også kap. 3, »Styrelsens Part i mit Forfatterskab«, i anden del af *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1), s. 66 (jf. SV2 13, 611).

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 31

◀ **Goldschmidt** : 205,1.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 36

◀ **han forhaanede mig** : sigter til angrebene på SK i *Corsaren* (166,9).

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 36

◀ **sædelig** : moralsk, etisk.

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 37

◀ **den Opgave, han havde sat sig, at forhaane** : sml. kap. 2, »Forsvar for Udgiveren«, i artiklen »Svar til 'Fædrelandet' af 24de, 27de, 29de og 31te December 1847«, i *Nord og Syd. Et Maanedskrift*, red. og udg. af M. Goldschmidt, bd. 1, første kvartal 1848, Kbh. 1848, s. 209-255; s. 224, hvor han skriver: »det comiske og satiriske Element, der fandt saa meget Bifald hos det store Publikum, rev ham [Goldschmidt, udgiveren af *Corsaren*] med, og istedetfor at tildele alle Partier, som dengang strede saa stærkt og lidenskabeligt, deres Ret, benyttede han deres Uret til æsthetisk-vittige Forsøg. Corsaren fik en Character, en negativ Character, hvori det var umuligt at gjøre nogen Forandring.«

I trykt udgave: Bind 22 side 205 linje 38

◀ **Først at han i 6 Aar var Redakteur - og ikke angreb mig** : sigter til, at M.A. Goldschmidt grundlagde *Corsaren* i 1840 og var dets redaktør indtil okt. 1846, og at angrebet på SK først begyndte den 2. jan. 1846 (166,9 og 205,6).

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 1

◀ **smigrede og forgudede mig** : 204,29

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 4

◀ **da saa jeg gav Ordren, og i den Form jeg gjorde det** : sigter til, at SK, alias Frater Taciturnus, selv bad om at blive 'udskældt' i *Corsaren* (205,6).

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 6

◀ **Mag. K.** : Magister Kierkegaard, som forsvarede sin disputats *Om Begrebet Ironi* for magistergraden den 29. sept. 1841.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 8

◀ **betragtede sig selv som en Dreng. (cfr ... den foregaaende Journal; men dog nok i denne)** : sigter til journaloptegnelsen NB11:199, i *SKS* 22, 122f. Se desuden optegnelsen NB6:7, i *SKS* 21, 14.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 10

◀ **Lotteriet ... udfinder de mærkeligste Combinationer** : hentyder måske til *Kongelig Dansk Lotto-Calendar*, der udkom årligt, og som bl.a. indeholdt tabeller med beregninger af gevinsten ved et væld af kombinationer; kalenderen rummede desuden tallotteriets lovgrundlag, kalender for årets trækninger, oversigt over de foregående ti års trækninger, statistikker over de udtrukne tals hyppighed samt gevinst- og progressionstabeller.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 16

◀ **Typer** : hentyder til den eksegetiske metode, der betegnes typologi (af gr. týpos, billede, model, forbillede, efterligning), og if. hvilken personer, begivenheder og forhold i GT forstås som foregribende modeller for el. forbillede på personer, begivenheder og forhold i NT.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 20

◀ **Sirach** : Jesus Sirak, jødisk forfatter og embedsmand, der tilhørte overklassen i Jerusalem, og som måske ligefrem havde en visdomsskole. Hans hebr. værk fra o. 180 f.Kr., »Siraks Bog« el. »Jesu Sirachs Søns Viisdom«, som den benævnes i GT-1740, blev oversat til gr. af hans sønnesøn o. 130 f.Kr. i Alexandria. »Siraks Bog« hører til GTs apokryfe skrifter.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 24

◀ **»Hvad veed Den, som ikke er forsøgt«** : da. oversættelse af den frie gengivelse af Sir 34,9: »Was weiß der, der nicht versucht ist?«, i *Fenelon's Werke religiösen Inhalts* (206,27) bd. 1, s. 165. I den lat. oversættelse Vulgata er det v. 9, men i GT-1740 er det første halvvers af v. 10, der lyder: »Hvo som ikke er forsøgt [(hårdt) prøvet], forstaaer lidet«.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 24

◀ **den moderne saakaldte speculative Dogmatik** : se fx H.L. Martensens forelæsninger over »Speculativ Dogmatik«, hvoraf SK har refereret de første 23 paragraffer i journalen KK:11, i *SKS* 18, 374-386. I *Af mit Levnet* (165,20) bd. 2, 1883, s. 3, meddeler Martensen om sine forelæsninger over dogmatikken: »Jeg anmeldte den som speculativ Dogmatik for at betegne, hvad man her havde at vente sig, om jeg end senere

ombyttede denne Benævnelse med den almindelige: christelig Dogmatik«; jf. titlen *Den christelige Dogmatik* (153,15). Se fx også F. Baader *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, Stuttgart og Tübingen 1828-38, ktl. 396, og Ph.K. Marheineke *Die Grundlehren der christlichen Dogmatik als Wissenschaft*, 2. udg., Berlin 1827 [1819], ktl. 644. Om 'speculativ', 153,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 25

◀ **Stedet hos Sirach angiver Fenelon ... at være 34, 9** : henviser til nr. IX »Wider die Versuchungen« i »Verschiedene christliche Gedanken und Weisungen über manche für die Gottseligkeit, Sitten und das inwendige Leben sehr wichtige Materien« i *Fenelon's Werke religiösen Inhalts*, overs. af Matthias Claudius, bd. 1-3, »Neue Auflage«, Hamborg 1823 [1800-11], ktl. 1914; bd. 1, s. 163-167; s. 165. – **Fenelon**: François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715), fr. ærkebiskop og forfatter, der særligt udmærkede sig som opdrager for den vordende konge, Ludvig XIV's sønnesøn, Hertugen af Bourgogne. – **34, 9**: angives af Fenelon i en note.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 27

◀ **Sammesteds hos Fenelon ... Tobiaë Bog 12, 13: ... uden Anfægtelse kunde Du ikke blive** : da. oversættelse af den frie gengivelse af Tob 12,13, hvor englen siger til Tobit: »Weil du Gott lieb warest, so mußte es so seyn, ohne Anfechtung konntest du nicht bleiben«, i *Fenelon's Werke religiösen Inhalts*, s. 165. De enkelte fremhævelser skyldes SK. – **Tobiaë**: lat. genitiv af Tobias, også kaldet Tobit, tilhørende en indflydelsesrig jødisk slægt, hovedpersonen i Tobits Bog, der opr. er skrevet på hebraisk og findes i en kortere og længere version, og som hører til GTs apokryfe skrifter.

I trykt udgave: Bind 22 side 206 linje 29

◀ **Løgn i Jer Hals** : variation af talemåden: 'Det er Løgn i Jer Hals', dvs. I lyver, som bl.a. bruges i Ludvig Holbergs komedie *Henrich og Pernille* (1731), 3. akt, 7. scene, jf. *Den Danske Skue-Plads* (176,1) bd. 4.

I trykt udgave: Bind 22 side 207 linje 7

◀ **kom paa første Pleie** : kom på første forplejningsklasse som ved indlæggelse på visse (sindssyge)hospitaller; her om at komme i *Corsaren* (166,9). SK var, ved sin pseudonym Frater Taciturnus, i *Corsaren* blevet identificeret med 'gale Nathanson', en hestehandler, der havde været indlagt på den kommunale sindssygeanstalt Bidstrupgård, og som efterfølgende havde åbenbaret sit vanvid i bladet *Corvetten Politivennen*, jf. *Corsaren*, nr. 278, den 16. jan. 1846, især sp. 14, hvor Taciturnus selv placeres på Bidstrupgård; jf. også *Corsaren*, nr. 280, den 30. jan. 1846, sp. 9-11, og nr. 285, den 6. marts 1846, sp. 8.

I trykt udgave: Bind 22 side 207 linje 18

◀ **Rødder** : det vil formentlig her sige rodfrugter, jf. udtrykket: »At leve af Urter og Rødder«, C. Molbech *Dansk Ordbog* (150,6) bd. 2, s. 256, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 22 side 207 linje 23

◀ **formaliter** : formelt, efter form el. beskaffenhed, udtrykkeligt.

I trykt udgave: Bind 22 side 207 linje 27

◀ **Vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 22 side 207 linje 31

◀ **da jeg maatte tage mig af Corsaren** : 155,8 og 205,6. Om *Corsaren*, 166,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 207 linje 34

◀ **Christenhed** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 3

◀ **Der er 1000 Geistlige** : 167,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 3

◀ **Flaneur** : fr. betegnelse for en person, der ørkesløst får tiden til at gå ved at drive rundt på gaden, en dagdriver.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 5

◀ **afgive** : fremføre, fremkomme med.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 8

◀ **Correctivet** : dels det korrigerende alternativ, dels sandhedsprøven.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 9

◀ **er i Velten** : Talemåden 'at være i velten el. vælten' udtrykker: at have indflydelse, være på mode, populær, toneangivende, feteret; se *Christelige Taler* (1848), i *SKS* 10, 235,9-12, og kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 11

◀ **Couragen**: fr. mod.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 16

◀ **det er Martensen capabel til** : hentyder formentlig til H.L. Martensens forord til *Den christelige Dogmatik* (153,15), s. III (153,19).

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 29

◀ **som til Overflod** : overflødig.

I trykt udgave: Bind 22 side 208 linje 36

◀ **passer (...)** paa : giver agt på, har sin opmærksomhed rettet mod nogen el. noget i en bestemt hensigt.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 5

◀ **Fr. Bremer ... lyksaliggjøre Danmark med en Bedømmelse** : sigter til Frederika Bremers artikelserie »Lif i norden«, udg. under mærket »Fr. B-r« i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, nr. 177, den 1. aug. 1849; nr. 181, den 6. aug. 1849; nr. 182, den 7. aug. 1849; og *Bihang till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 189, den 15. aug. 1849. Heri har Fr. Bremer samlet sine indtryk fra et ophold i København fra efteråret 1848 til juni 1849. Artiklerne blev overs. til da. og udgivet samlet i bogen *Liv i Norden af Frederikke Bremer, Forfatterinde til de svenske Hverdagshistorier*, Kbh. 1849 (48 sider); den da. oversættelse blev annonceret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 214, den 12. sept. 1849. Om hendes lyksaliggørende bedømmelse af Danmark, se fx *Bihang till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 189, den da. oversættelse, s. 41f.: »Fredelige, frugtbare Aar, gode Regenter og Statsmænd have i de sidste Aartier gjort Landet rigt og lykkeligt. Det lille Danmark er for nærværende Tid en af de mest blomstrende og bedst bestyrede Stater i Europa. Følelsen heraf forhøier Folkets af Naturen elastiske og sangvinske Gemyt. (...) Aldrig have Digterne og Forfatterne været mere productive, aldrig Publicum mere modtageligt, mere læsende og interesserede sig for Poesi og Romantik; og i mange Aar har Konstacademiets 'Udstilling' ikke frembudt en saadan Rigdom af udmærkede Kunstværker.« - **Fr. Bremer**: Frederika Bremer (1801-1865), sv. forfatter; debuterede i 1828 med bogen *Teckningar ur Hvardagslifvet*, som blev efterfulgt af en række romaner, hvori hun som den da. forfatter Thomasine Gyllembourg, der skrev under pseudonymet »Forfatteren til 'En Hverdags-Historie'«, skildrede hverdagslivet i den dannede middelklasse; hendes bøger vandt stor udbredelse både i Europa og USA; fra begyndelsen af 1840'erne blev hun mere og mere optaget af religiøse forhold, og fra 1848 påbegyndte hun en række rejser, som først bragte hende til København (se ovenfor); efter en tur rundt til de da. øer rejste hun i sept. samme år via London til USA.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 6

◀ **et Echo af hvad de Vedkommende selv have sagt hende** : hentyder formentlig til det lange afsnit i »Lif i norden«, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, nr. 181-182 og *Bihang till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 189, den da. oversættelse, s. 20-37, hvor Frederika Bremer skriver lovprisende om biskop J.P. Mynster, pastor N.F.S. Grundtvig, forfatterne Adam Oehlenschläger, B.S. Ingemann, Henrik Hertz, Carsten Hauch, Fr. Paludan-Müller, Christian Winther, J.L. Heiberg, H.C. Andersen og St. St. Blicher, billedhuggerne J.A. Jerichau og H.V. Bissen, malerne Wilhelm Marstrand, Niels Simonsen, Jørgen Sonne, C.A. Schleisner, David Moniers, Vilhelm Melbye, C.F. Sørensen, P.C. Skovgaard, F.C.J. Kjærskou, C.G. Rump, C.A. Jensen, O.D. Ottesen, J.V. Gertner, H.A.G. Schiøtt og Elisabeth Baumann, komponisterne J.P.E. Hartmann, Henrik Rung og Niels W. Gade, sprogmanden Chr. Molbech, juristen A.S. Ørsted, naturforskerne H.C. Ørsted, J.G. Forchhammer, J.J.A. Worsaae og J.F. Schouw, lægerne O.L. Bang, S.M. Trier og S.A.V. Stein, filosofen F. Chr. Sibbern og teologen H.L. Martensen. Herefter følger omtalen af SK (209,17)

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 7

◀ **Martensen, der har holdt megen Forbindelse med hende** : se *Bihang till Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 189, den da. oversættelse, s. 36f., hvor Fredrika Bremer skriver: »En Sædemand i høieste

Betydning er H. Martensen, ung endnu og i sin bedste Kraft, spreder han igjennem sit levende Ord og ved sine filosofiske Skrifter (høit agtede i Sverige som i Danmark), Frø til en ny Udvikling af det religiøse Liv i Kirken og Videnskaben ved en dybere Opfattelse af deres Væsen, ved Troens Livets Forklarelse i Fornuftlivet ved den dybe Følelses Formæling med den logiske Tanke. I hans Dogmatik [*Den christelige Dogmatik* (153,15)], som snart ventes trykt, imødeser man en fuldkommen gennemført Fremstilling af hans Anskuelse. Og hvad man har seet af disse i hans allerede udgivne Skrifter vækker Haab om en Gjenfødelse af det kirkelige Liv i det Store og det Smaa, i Staten og i det enkelte Hjerter. Den usædvanlige Klarhed og Bestemthed, med hvilken denne rigt begavede Tænkter kan i Sproget fremstille de dybeste spekulative Læresætninger, det Interessante, det Genialske i hans Fremstillingsmaade gjør ham til en populair Skribent. Og vi vente i hans Dogmatik et Hovedværk, ikke blot for de Lærde. Det er paa Tiden at Theologien gjør sig populair. Saaledes gjorde vor Herre for attenhundrede Aar siden.« Selv beretter H.L. Martensen om sin forbindelse til Frederika Bremer følgende i *Af mit Levnet* (165,20) bd. 2, 1883, s. 134f.: »Det traf sig saaledes, at den Første, der efterhaanden læste min Dogmatik i de reentrykte Ark, var en Dame, Digterinden Frederike Bremer, Forfatterinde til de svenske 'Hverdagshistorier'. Hun opholdt sig i dette Aar i Kjøbenhavn, kom oftere i mit Huus, samtalede meget med mig om religiøse Gjenstande og længtes efter Dogmatikens Bekjendtskab. (...) Jeg mindes med Glæde manges Aftentime, da hun kom ind til mig paa mit Værelse og udtalede, hvad der i Værket havde grebet og opbygget hende – hun fandt, at jeg i aandelig Forstand havde opført en Domkirke –, men ogsaa fremsatte sine Tvivl og Betænkeligheder. Skjøndt hun var en religiøs Natur og i christelig Retning, var hun som saa mange af de Dannede hildet i en eensidig Humanisme, og havde Vanskeligheder ved at tilegne sig Synds- og Skyldsbevidstheden. (...) Vi maatte da holde en Deel Samtaler om Synd og Naade. Og altid var hun mig interessant som et Medlem af Menigheden, der forsøgte at fordybe sig i min Fremstilling af Troens Lærdomme.«

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 9

◀ **artig** : venlig, elskværdig, her formentlig med ironisk bibetydning 'rar', 'sød'.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 10

◀ **ved en ... Billet at invitere mig til en Samtale** : henviser til følgende udaterede brev fra Frederika Bremer, adresseret til Victor Eremita (lat. den sejrende eneboer, den der sejrer i ensomhed, den pseudonyme udgiver af *Enten – Eller* (1843)): »Till Victor Eremita / En Eneboerska liksom Ni, (fastän hon lefver midt i sällskapsverlden) önskade hjerteligen att innan hon drager bort ur landet få träffa Er, dels för att få tacka Er för den himmelska mannen i Era skrifter, dels för att få tala med Er om 'Lifvets Stadier', lifvets metamorphoser, ett ämne, som i denna stund mer än någonsin, har för henne ett djupt interesse. Hon kan icke komma till Er. Ni skall lätt förstå hvarför. Skulle Ni vilja komme till henne? Det är mycket begärt, jag vet det. Men Danmarks utmärkta män har gjort mig dumdrigtig. De ha gifvit mig skäl att tro man af dem icke kan begära för mycket, icke kan hoppas mer än de gifva. – / Jag är hemma om Thorsdag (Christi himmelfärdsdag) efter kyrkotiden eller ock om eftermidagen, från kl. 4 till aftonen om jag kan hoppas at få vänta Er. Får jag det; skulle Ni vilja komma en stund, huru god vore Ni ei då mot den innerligt tacksamma / Frederika Bremer. / Amaliengade, N° 121, 2 Sal«, *B&A* bd. 1, s. 225. Kristi himmelfartsdag, som brevet referer til, faldt i 1849 på torsdag den 17. maj. Tirsdag den 15. maj sender Frederika Bremer endnu et brev: »Ett ord til svar om jag får vänta Dem om Thorsdag eller ock en annan dag, vill De ju ha godheten tilställa mitt bud, eller, om De ej är hemma vid dess ankomst, sända hem til mig! – – – / Fr. B. / Tisdag afton«, *B&A* bd. 1, s. 226. Dette brev var adresseret til: »Theologie Candidaten / Herr Søren Kierkegaard. / Gammel Torv.« – **Billet**: et lille brev.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 10

◀ **ikke svarede, som jeg først havde paatænkt** : se SKs udkast til et svarbrev til Frederika Bremer: »Mit Haab er, at jeg ikke vil blive misforstaaet; det vilde smerte mig meget, om jeg blev misforstaaet; men om og [også] saa [således] var, jeg kan ikke modtage denne Indbydelse. Ikke forvænt med at blive forstaaet, er jeg desto mere vant til at bære Misforstaaelse; Forskjellen er kun den, at jeg stundom let bærer at blive misforstaaet, stundom bærer det tungt – som jeg vilde gjøre det i dette Tilfælde, hvis jeg blev misforstaaet. / [slettet: Tillad mig et ligfremt og aabent Ord. Jeg føler det virkeligen som en Straf over min sæere Levemaade, at en Dame, ved min Skyld, saa uretfærdigt bringes i den Forlegenhed,] / Af Sverrigs over hele Europa navnkundige Forfatterinde, som vidste [jeg] ikke at vurdere og paaskjønne en saa distinguert Dames velvillige Opmærksomhed. / Blot eet Ord endnu: De taler om Deres Indbydelse, som var næsten dumdrigtig vovet. I Sandhed, det er næsten at drive Spøg med mig. Nei, da forstaaer jeg mig bedre paa det Dumdrigtige – og jeg appellerer drigtigst til Deres egen Dom –; jeg vover det yderste i Dumdrigtighed, jeg, som siger Nei til Indbydelsen, jeg Uværdige, jeg vover at bede Dem modtage som fuldgyldig og ganske som saadan forstaaet, min oprigtigste Tak for Indbydelsen. Ja jeg vover det Alleryderste i Dumdrigtighed, jeg vover at troe, at De vil gjøre det, nu jeg nemlig ret [for alvor] indstændigt beder Dem derom; og det gjør jeg; jeg der ikke kommer, med Hengivenhed forbliver i Taknemmeligheds Gjeld. / [i margin:] Og dog, dog dette er da ikke saa dumdrigtig, det er jo fordi jeg har en Forestilling om Deres ophøiede Charakter. – «, *B&A*, s. 226f.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 12

◀ **nei, mange Tak jeg dandser ikke** : spiller på slutningen af forordet til *Philosophiske Smuler* (1844), hvor Johannes Climacus skriver: »Tanken om Døden er en flink Dandserinde, min Dandserinde, ethvert Menneske er mig for tungt; og derfor, jeg beder, per deos obsecro [lat. jeg bønfalder ved guderne]: Ingen inclinere for mig, thi jeg dandser ikke«, SKS 4, 217,32-34.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 13

◀ **jeg refuserede** : jeg afslog, afviste. SKs brev til Frederika Bremer kendes ikke.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 14

◀ **at høre paa Prent, at man er »utilgængelig«** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 15

◀ **Frederikke har gjort mig til Psycholog ... et betydeligt Dame-Publikum** : sigter til Frederika Bremers omtale af SK i »Lif i norden«, *Bihang till Götheborgs Handels- och Sjöfartstidning*, nr. 189, den da. oversættelse, s. 37f.: »Medens den aandrige Martensen fra sit centrale Standpunkt kaster Lys over hele Tilværelsens Omkreds, over alle Livets Phænomener, staaer Søren Kierkegaard som en Simon Stylites [Simon søjlehelgen] paa sin eensomme Søile, med Blikket ufravendt stirrende paa eet Punkt. Over dette holder han Mikroskopet, dette gennemforsker han i dets mindste Atomer, gennemgrandsker dets flygtigste Bevægelser, dets inderste Forvandlinger, over dette holder han Taler, om dette skriver han atter og atter uendelige Folianter. Alt findes for ham i dette Punkt. Men dette Punkt er – Menneskehjertet; og saasom han uophørlig lader dette foranderlige Hjerte speile sig i det evige og uforanderlige, det 'som blev Kjød og boede blandt os', og saasom han under sine trættende dialectiske Vandringer siger guddommelige Ting, saa har han i det lette glade Kjøbenhavn vundet et ikke ringe Publicum i Særdeleshed af Damer. Hjertets Philosophi maa ligge dem nær, om Philosophen, som skriver derom, siger man Ondt og Godt og – underligt. Eensomt lever han, som skriver for 'hiin Enkelte', utilgængelig og i Grunden kjendt af Ingen. Om Dagen seer man ham hele Timer gaae op og ned af de mest befærdede Gader i Kjøbenhavn midt i Folkevrimlen; om Natten siges hans eensomme Bolig at straae af Lys. Riig, uafhængig, synes han at være det mindre af et sygeligt og pirreligt Lune, som finder Anledning til Misfornøielse med selve Solen, naar dens Straaler falde i en anden Retning end han ønsker det. Forøvrigt synes noget af den Forvandling, som han ofte skriver om, netop at være foregaaet hos ham selv, og har ført ham fra et tvivlsygt 'Enten – Eller' gennem 'Angest og Bæven' til den lyse Høide, hvorfra han nu med udtømmelig Svada taler om 'Lidelsernes Evangelium' [jf. titlen på tredje afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847)] om 'Kjærligheds Gjæringer' om 'det indre Livs Mysterier.' S. Kierkegaard hører til de faa dybt indadvendte Naturer, som fra ældgammel Tid fandtes i Norden (endnu oftere i Sverig end Danmark), og det er til Beslægtede at han taler om Sphinxen i Menneskets Bryst, det stille, gaadefulde, overalt mægtige Hjerte.«

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 17

◀ **ved Universitetet er han i Nedgaaende** : se H.L. Martensens *Af mit Levnet* (165,20) bd. 2, 1883, hvor han fortæller, hvorledes hans forelæsninger over »den nyere Philosophies Historie og dennes Forhold til Theologien fra Kant til Hegel« i vinteren 1837-38 »og hver Gang den blev gentaget, var (...) besøgt paa det Talrigeste af Tilhørere«, s. 3f. Da han så holdt dogmatiske forelæsninger, som kunne forudsætte kendskab til denne nyere filosofi, kom han, fortæller han videre, »i et eget Forhold til Hegel, der var Tidsalderens store og berømte Philosoph«, s. 4. Efter at have understreget, at han ikke opfattede sig selv som »Hegelianismens Repræsentant«, s. 5, skriver han: »Virkingen af mine Forelæsninger kan vistnok [helt sikkert] uden Overdrivelse betegnes som stor og ualmindelig. Et nyt Liv og Røre viste sig iblandt de theologiske Studerende. (...) Vistnok vare der dem (...), for hvilke det Hele var en Modesag. Hegel var jo Tidsalderens Mand, og naar man havde hans Stempel, stod man paa Tidens Høide. Andre toge det alvorligt med Hegel og fordybede sig i ham. Men af disse vare der dem, som ikke kunde skikke sig i [affinde sig med], at jeg ikke skulde være Hegelianer. (...) De havde ikke Øie for, at, om jeg end ofte betjente mig af de Hegelske Formler, der dog hos mig arbejdede sig en Anskuelse frem, meget forskjellig fra den Hegelske. Hos andre dannede sig en, man kan sige fjendtlig Opposition mod mine Afbigelser fra Hegel. Ja det viste sig snart, at ogsaa det Hegelske Venstre fandt Indgang hos flere af mine Tilhørere, der opponerede mod mig fra et pantheistisk Standpunct. (...) Dog havde jeg den Tilfredsstillelse, at en betydelig Kreds af de bedste Hoveder og dybeste Gemytter rigtigt opfattede mig, forstode, at en ny Reproduction af de christelige Lærdomme arbejdede sig frem i min Dogmatik, at her var en religiøs Speculation, en Erkjendelse, der udgik fra Troen, og i hvilken Troen kom til Selvforstaaelse«, s. 5-7. Se også artiklen »Den Danske Kirke, betragtet af en Engelskmand« i *Dansk Kirketidende* (152,7), nr. 203, den 26. aug. 1849, bd. 4, sp. 783: »Martensens Forelæsninger ved Universitetet ere modtagne med stort Bifald, og have samlet en stor Tilhører-Skare om ham, af Gamle og Unge, og af Studerende af enhver Videnskabs-Gren. Han har udgivet et kort System af Sædelæren [*Grundrids til Moralphilosophiens System* (186,2)], som bærer Præget af hans Genius; og en Fremstilling af de kristelige Lærdomme [*Den christelige Dogmatik* (153,15)] kan snart ventes.«

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 22

◀ **snurrigt** : kuriøst, morsomt.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 23

◀ **R. Nielsen** : 193,2. If. forordet til *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (219,26) blev de forelæsninger, der ligger til grund for bogen, »holdt i Universitetsbygningen, i Vinteren 1848, for et hæderligt Antal Tilhørere af begge Kjøen«, s. Vlf.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 23

◀ **Hun har levet her i længere Tid** : 209,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 209m linje 1

◀ **havt legemlig Omgang med Notabiliteter** : 209,7 og 209,9. – **legemlig Omgang**: fortroligt, selskabeligt samkvem, men der spilles formentlig på, at udtrykket egl. betyder kønslig omgang, jf. at SK skriver: »men jeg var dydig.«

I trykt udgave: Bind 22 side 209m linje 2

◀ **hun vilde ogsaa havt legemlig Omgang med mig** : 209,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 209m linje 3

◀ **hende** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 28

◀ **med sine Bønner og Taarer** : sml. notesbog 15:15 (160m,3): »at fornemme denne dømmende Stemme i sit Indre 'Du har at slippe hende', det er Din Straf, og den skal skærpes ved at see alle hendes Lidelser, skærpes ved hendes Bønner og Taarer, hun som ikke aner, at det er Din Straf, men troer, at det er Din Haardhjertethed, der skal røres«, SKS 19, 444.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 29

◀ **taget hende ind i mit Guds Forhold og beholder hende der** : sml. notesbog 15:15: »Jeg har engang bedet Gud om hende, som en Gave, den kjereste; jeg har ogsaa i Øieblikke, naar jeg øinede Muligheden af at realisere et Ægteskab, takket Gud for hende som for en Gave; jeg har senere maatte betragte hende som Guds straf over mig: men altid har jeg henført hende til Gud, redeligt fastholdt det, ogsaa da naar hun gjorde Alt for fortvivlet at lade mig føle min Overlegenhed«, SKS 19, 444,4-11.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 30

◀ **bede mig i Jesu Navn at blive hos hende** : 216,36.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 34

◀ **berørt en ængstet Samvittighed** : sml. notesbog 15:15: »Indholdet af hiint Forlovelsens Aar var for mig egentlig: en ængstet Samvittigheds kvalfulde Overveielser, tør Du forlove Dig, tør Du gifte Dig – ak, og imidlertid gik hun det yndige Barn ved min Side og var – den Forlovede!« SKS 19, 444,23-27.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 35

◀ **poeniterende** : angrende el. bodgørende.

I trykt udgave: Bind 22 side 209 linje 36

◀ **Marter** : pinsel, lidelse, pine.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 1

◀ **Forsynet** : Guds forsyn (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 4

◀ **Nu skal man ... til at reformere Kirken** : Efter enevældens fald i marts 1848 udsendte kultusministeren (dvs. ministeren for kirke- og skolevæsen) den 9. maj samme år et cirkulære, hvori han forudskikkede, »at de stedfundne politiske Forandringer ville komme til at udøve en gennemgribende Indflydelse paa den danske Folke-Kirke, og at det navnlig maa blive Regjeringens Opgave, i Kirken at gennemføre de samme Grundsætninger, der ere i Begreb med at gjøre sig gjældende i Staten«; det er dog ikke hans agt »at gjøre

noget Forsøg paa fortrinsviis at understøtte den ene eller den anden theologiske eller religiøse Retning i Kirken«, men alene at bestræbe sig på »at frigjøre og organisere de Kræfter, som findes i selve Kirken, for at denne under en uheldet indre Udvikling kan bestaae Tidens haarde Kamp, kan lade fremtræde og forsone sine egne Modsætninger, kan ved egen Kraft raade Bod paa egen Brøst og saaledes fremme Guds Ære«, jf. fx *Dansk Kirketidende* (152,7), nr. 141, den 21. maj 1848, bd. 3, sp. 585. If. et løfte i *Danmarks Riges Grundlov* af 5. juni 1849 skulle »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov« (§ 80), men i øvrigt fik det sit forblivende ved de hidtil gældende forhold.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 10

◀ **der skal saa holdes Synoder** : sigter dels til kultusministerens cirkulære af 9. maj 1848 (se foregående kommentar), hvori han fremsætter som sin mening, »at der bør sammenkaldes en Kirken repræsenterende Forsamling, for hvilken Forslagene til den fundamentale Ordning af Kirkens Anliggender kunne forelægges, inden derom tages nogen endelig Beslutning«, jf. fx *Dansk Kirketidende*, nr. 141, den 21. maj 1848, bd. 3, sp. 586. Dels til kultusministerens cirkulære af 7. okt. 1848, hvor han ikke blot gentager forslaget om et forberedende kirkemøde, men også fremsætter sine tanker om, hvordan en egl. synodal forfatning for kirken kunne ordnes og indføres, jf. fx *Dansk Kirketidende*, nr. 167, den 10. dec. 1848, bd. 4, sp. 177f., og nr. 169, den 24. dec. 1848, bd. 4, sp. 230-232. Imidlertid bestemte den grundlovgivende rigsforsamling på et møde i begyndelsen af maj 1849, at der ikke nødvendigvis skulle indkaldes til »et Kirkemøde før Folkekirkens Forfatning ved Lov blev ordnet«, jf. fx *Dansk Kirketidende*, nr. 190, den 20. maj 1849, bd. 4, sp. 562f.; men diskussionen fortsatte om indførelse af en synodal forfatning for kirken, hvilket ville ændre den fra at være en statskirke (168,30) til at være en folkekirke med synodal struktur, dvs. med større el. mindre selvstyre.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 10

◀ **balloterer**: opr. 'afstemning ved stemmekugler', herefter blot foretage el. holde afstemning.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 11

◀ **de strengeste Orthodoxe** : Hvem der sigtes til, kan ikke entydigt afgøres, men der kan være tale om de strengeste i den grundtvigske bevægelse, der yndede at betegne sig som 'ortodokse'.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 12

◀ **selv Rudelbach ... saa orthodoxt som muligt** : sigter til A.G. Rudelbach *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip, dens Udartning og dens mulige Gjenreisning fornemmelig i Danmark. Et udførligt kirkeretligt og kirkehistorisk Votum for virkelig Religionsfrihed*, Kbh. 1849, ktl. 171 (forkortet *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip*). Heri vender Rudelbach sig imod den statskirkelige ordning (168,30) og går ind for en adskillelse af stat og kirke. Og i § 203-204, s. 367-370, argumenterer han for en synodal ordning, dog således, at synoden ikke står »over, men under Alt, hvad der konstituerer Kirkens objective og autoritative Indhold i Ordet og Sacramenterne, i Bekjendelse og Cultus«, og således, at der ikke opereres med flertalsbeslutninger: »Alle Synodalforhandlinger maae føres og bringes til Ende ved hvad vi kunne betegne som Kirkens *aandige Princip*, der gaaer ud paa det, hvad Apostelen kalder 'Sandhedens Aabenbarelse' (2 Cor. 4, 2), og ikke, istedetfor *Overbeviisning*, sætter *Majoritetens* træge, døde Princip. Kirkemøder ere ikke politisk-verdslige Sammenkomster; hvis hine ei kunde støtte sig til Herrens fri- og levendegjørende Aand, da fortjene de ei at være til, ja da ere de ikke til. Synoder med Majoritets-Principet og den tilsvarende moderne Repræsentativform bygge ikke, men opløse Kirken«, s. 369. - I *Adresseavisen*, nr. 204, den. 31. aug. 1849, blev det annonceret, at *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip* havde »forladt Pressen«. - **Rudelbach**: Andreas Gottlob Rudelbach (1792-1862), da. teolog, præst og forfatter; cand.theol. 1820, dr.phil. 1822, superintendent, konsistorialråd og hovedpræst i Glauchau i Sachsen 1829-45; forelæste 1847-48 som privatdocent ved Københavns Universitet, blev fra 1848 sognepræst ved Skt. Mikkel's Kirke i Slagelse. Rudelbach var i sine yngre år, mens han endnu var bibelteolog, en stærk tilhænger af N.F.S. Grundtvig og kæmpede sammen med ham indædt mod rationalismen, men brød senere åbent med ham og nærmede sig mere og mere til J.P. Mynster (154,10) og H.L. Martensen (153,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 12

◀ **Flankefægtningen**: det at angribe nogen på et uventet punkt el. fra en uventet side.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 15

◀ **levere et Indlæg, der skruer Prisen ... saa høit** : sigter til *Indøvelse i Christendom* (149,18).

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 17

◀ **Coincidents-Punkt** : 193,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 26

◀ **Mynster** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 26

◀ **Derivations-Middel** : middel, hvormed der afledes el. bortledes.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 27

◀ **Regjeringsmand** : 154,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 29

◀ **Teleologie** : formålsbestemthed, hensigt.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 31

◀ **Subaltern** : underordnet.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 35

◀ **under Mynsters (...) Auspicier** : under Mynsters opsyn og med hans støtte.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 35

◀ **tilnikker** : tilkendergiver ved et nik.

I trykt udgave: Bind 22 side 210 linje 36

◀ **hvad der minder mig om min Fader** : 168,28.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 2

◀ **hendes**: Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 5

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 7

◀ **Bedraget** : 201,21. Sml. notesbog 15:4.h, hvor SK omtaler tiden fra 11. aug. til 12. okt. 1841 som »Bedragets to Maaneder« (201,11).

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 9

◀ **Grusomheden var Omsorg** : sml. fx notesbog 15:4, hvor SK omtaler en samtale med Regine Olsen efter bruddet: »Hun spurgte mig: vil Du aldrig gifte Dig. Jeg svarede: jo om ti Aar, naar jeg faaer raset ud, saa maa jeg have en ungløds Frøken til at forynges. En nødvendig Grusomhed«, SKS 19, 436,12-15. Og videre i notesbog 15:14: »Jeg maatte krænke, og forlade hende, jeg maatte først i de to sidste Maaneder være grusom, for om muligt at hjælpe hende. Dette var dog maaskee tungest for mig. Jeg har maattet fortsætte denne Grusomhed, sandeligen i den redeligste Mening«, s. 443,26-31. Og i notesbog 15:15: »Dog brydes maatte Forholdet, og grusom maatte jeg være for at hjælpe hende – see det er 'Frygt og Bæven'«, s. 444,31-33.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 9

◀ **sit Ægteskab** : med J.F. Schlegel (160m,2 og 160,28).

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 10

◀ **da jeg jo bad om hendes Tilgivelse ... før den egl. Ophævelse af Forlovelsen** : sigter til det brev, SK sendte til Regine Olsen sammen med sin forlovelsesring den 11. aug. 1841 (216,33), to måneder før det endelig brud den 12. okt.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 11

◀ **Schlegel** : 160,28.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 13

◀ **jeg var Den, der foreslog hende at tage Schlegel** : sml. notesbog 15:5: »Sæt hun har meent at det var min Villie, at hun skulde gifte sig med Schlegel, at det var derfor jeg i de sidste to Maaneder talte saa meget om ham og om at hun skulde tage ham, om end paa en spøgende og drillende Maade. Og sandt nok, det var min Mening og mit Ønske«, SKS 19, 438,27-32.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 15

◀ **Saaret jeg fik, ved hendes Haand, men ... et religiøst Saar** : sml. »Opgjørelse« i notesbog 15:13: »Fægtningen selv, som hun havde at udføre, var i stor Stil og beundringsværdig. Jeg gav hende paa en Maade Buen i Haanden, jeg lagde selv Pilen paa, viste hende, hvorledes hun skulde sigte - min Tanke var - og det var Kjerlighed - enten bliver jeg Din, eller Du skal faae Lov til at saare mig saa dybt, saare mig i mit Tungsind og i mit Guds-Forhold, saa dybt, at jeg, skjøndt adskilt fra Dig, dog bliver [forbliver] din«, SKS 19, 442,23-31.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 19

◀ **continuere** : fortsætte.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 22

◀ **Den, der havde været en Skurk** : 201,21.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 23

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 26

◀ **Selvplagelse** : det at plage sig selv (med noget), volde sig selv plage (åndeligt set).

I trykt udgave: Bind 22 side 211 linje 36

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 212 linje 19

◀ **være den Religiøse, saa er Collisionen der** : 201,17.

I trykt udgave: Bind 22 side 212 linje 27

◀ **alterere** : forandre, forstyrre.

I trykt udgave: Bind 22 side 212 linje 37

◀ **En Hedning har sagt: ... Sorgen, den sidder bag ved paa Hesten** : sigter til den rom. digter Horats' *Oder*, 3. bog, nr. 1, v. 37-40; jf. *Q. Horatii Flacci Opera. Nova editio stereotypa iteratis curis castigata et expolita*, Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 65: »sed Timor, et Minae / Scandunt eodem, quo dominus; neque / Decedit aerata triremi, et / Post equitem sedet atra Cura.« I *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 1, s. 211, gengives stedet således: »Men Frygt og Trusler klavre op med Herren; den sorte Bekymring forlader ikke den kobberslagne Tredækker, og sætter sig til Hest bag Rytteren.« Det lat. 'cura' kan både oversættes med 'sorg' og 'bekymring'.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 9

◀ **En from Mand (Fenelon) har sagt: ... desto fastere løber den blot Pilen i sig** : sigter til nr. XIV »Von den innerlichen Wirkungen Gottes, um den Menschen zu dem wahren Ziel, dazu er uns geschaffen hat, zurück zu bringen« i »Verschiedene christliche Gedanken und Weisungen« i *Fenelon's Werke religiösen Inhalts* (206,27) bd. 1, s. 209-226; s. 219: »Man ist wie ein Hirsch, der verwundet worden, und den Pfeil, der ihn getroffen hat, in seinen Seiten trägt; je mehr er durch den Wald rennt, um sich davon zu befreuen, desto tiefer rennt er ihn in sich ein.«

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 10

◀ **Slet** : ganske, helt og holdent.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 14

◀ **det Horatziske** : 213,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 15

◀ **billigste** : rimeligste.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 19

◀ **vovet mig ud i Noget, jeg ikke kunde realisere** : 201,17.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 20

◀ **hun** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 23

◀ **hun var jo saa ung** : Regine Olsen fyldte 18 år den 23. jan. 1840, og SK blev forlovet med hende den 10. sept. 1840.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 26

◀ **Underordnelse** : det at underordne sig.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 27

◀ tage **Partes**: lat. 'dele', (indtage sin) rolle, (påtage sig sin) opgave.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 28

◀ **Etatsraaden** : Regine Olsens far, etatsråd Terkild Olsen (160,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 32

◀ **gjort lidt Uret imod Schlegel ved at tage mig** : sigter til, at Regine Olsen synes at have haft et forhold til J.F. Schlegel (160,28), inden hun blev forlovet med SK; se notesbog 15:4 (160m,3), hvor SK fortæller, hvordan han opsøgte Regine Olsen på gaden den 8. sept. 1840 og gik med hende hjem: »Og da hun talte om et Forhold til Schlegel, sagde jeg: saa lad dette Forhold være en Parenthes«, SKS 19, 433,32-34.

I trykt udgave: Bind 22 side 213 linje 33

◀ **particulair** : særlig; særskilt, andre uvedkommende, privat.

I trykt udgave: Bind 22 side 214 linje 1

◀ **»rive hende ud med mig paa Strømmen«** : frit citat fra »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), hvor den mandlige hovedperson Quidam (lat. en el. anden mand) skriver: »Hvorfor rev jeg hende med ud paa Strømmen, hvorfor forskyldte jeg [gjorde jeg mig skyld i], at der blev anlagt en Maalestok for en Piges Existents, som kun forstyrrer os Begge!« SKS 6, 223,10-12. – **Strømmen**: egl. farvand med stærk strøm; dér, hvor farer er.

I trykt udgave: Bind 22 side 214 linje 12

◀ **at hun med sit Overmod ... hun tog sig Sagen saa let** : sml. notesbog 15:4, hvor SK om tiden lige efter indgåelse af forlovelsen skriver: »Jeg har lidt ubeskriveligt i den Tid. / Hun syntes Ingenting at bemærke. Hun blev tværtimod tilsidst saa overmodig, at hun engang erklærede, at hun havde taget mig af Medlidenhed, kort jeg har neppe kjendt et saadant Overmod. / Dette blev i en Forstand det Farlige. Tager hun sig det ikke nærmere, tænkte jeg, end at hun, som hun selv sagde engang 'hvis hun troede det var af Vane jeg kom, saa vilde hun strax slaae op' tager hun sig det ikke nærmere: saa er jeg hjulpen. Nu kom jeg til Fatning. I en anden Forstand tilstaaer jeg min Svaghed, at hun dog et Øieblik gjorde mig vred«, SKS 19, 434,16-27.

I trykt udgave: Bind 22 side 214 linje 15

◀ det var **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 22 side 214 linje 20

◀ **Tjenlige** : gavnlige el. formålstjenlige.

I trykt udgave: Bind 22 side 213m linje 3

◀ **forpligter Vielsen mig til at aabne mig ganske** : 201,17. Se også »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed« i anden del af *Enten – Eller* (1843), hvor assessor Wilhelm hævder, at »Kjærlighedens Livs-Princip« er: »Aabenhjertighed, Oprigtighed, Offentlighed efter den størst tænkelige Maalestok«, SKS 3,

106,18-20. Og han hævder ligeledes, at »Oprigtighed, Aabenhjertighed, Aabenbarelse, Forstaaelse det er Livs-Principet i Ægteskabet, uden den er det uskjønt og egentlig usædeligt [uetisk]«, s. 117,7-9. Og han nævner et tilfælde, hvor han vil fraråde ægteskab, »det er, naar det individuelle Liv er saaledes indviklet, at det ikke kan aabenbare sig. Eier Din indre Udviklings-Historie et Udsigeligt, eller har Dit Liv gjort Dig til Medvider i Hemmeligheder, kort sagt har Du paa en eller anden Maade forslugt Dig paa en Hemmelighed, som ikke kan drages ud af Dig uden at koste Dig Livet, saa gift Dig aldrig. (...) Om der gives saadanne Hemmeligheder, om den Indesluttethed, som end ikke Kjærlighed kan opdirke, har Sandhed, vil jeg ikke afgjøre, jeg gennemfører blot mit Princip, og hvad mig selv angaaer, da har jeg ingen Hemmeligheder for min Kone. Man skulde troe, at det vel aldrig faldt et saadant Menneske ind, at gifte sig, der foruden, hvad han forøvrigt kunde have at foretage sig, tillige havde den daglige Syslen med sin smertelige Hemmelighed«, s. 117,21 - 118,3. Se endvidere »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), i SKS 6, 329f.

I trykt udgave: Bind 22 side 214m linje 6

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 214m linje 19

◀ **min første Opsigelse ... hvori jeg bad om hendes Tilgivelse** : sigter til det brev, SK sendte til Regine Olsen sammen med sin forlovelsesring (216,33).

I trykt udgave: Bind 22 side 214m linje 26

◀ **Fortvivlet gik hun over sin Grændse ... forcere mig over min** : sml. notesbog 15:4 (160m,3), hvor SK skriver: »Hvad gør hun? Hun overskrider i qvindelig Fortvivlelse Grændsen. Hun har aabenbart vidst, at jeg var tungsindig, hun har meent at ængste mig til det Yderste. Det Modsatte skete. Vistnok [rigtig nok, sandt nok] ængstede hun mig til det Yderste; men nu reiste min Natur sig gigantisk for at ryste hende af. Der var kun Eet at gjøre: at støde fra af al Magt«, SKS 19, 435,22-28. Der sigtes formentlig til det brev, Regine Olsen efterlod sig i SKs lejlighed i Nørregade (216,36).

I trykt udgave: Bind 22 side 214m linje 30

◀ **ved et Bedrag** : 201,11 og 211,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 214m linje 35

◀ **»hun klager ... over den Maade, jeg gjorde det paa.«** : 201,21.

I trykt udgave: Bind 22 side 215m linje 6

◀ **cfr. p. 187 i denne Journal øverst** : jf. NB12:139.

I trykt udgave: Bind 22 side 215m linje 19

◀ **Primitivitet** : oprindelighed, umiddelbarhed.

I trykt udgave: Bind 22 side 215 linje 3

◀ **i vor Tid, da man har tvivlet og tvivler om Alt** : hentyder til en af filosofihistoriens kendte sætninger: 'De omnibus dubitandum est' (lat. 'Man bør tvivle om alt'), som stammer fra den fr. filosof, matematiker og naturforsker René Descartes (1596-1650). I hans systematiske hovedværk *Principia philosophiae (Filosofiens principper)*, 1644, indgår sætningen i overskriften for 1. del, § 1: »Veritatem inquirenti, semel in vita de omnibus, quantum fieri potest, esse dubitandum« (»Den, som søger sandheden, bør én gang i sit liv tvivle om så vidt muligt alting«), *Renati Des-Cartes opera philosophica* bd. 1-4, 6. Elzevier-udg., Amsterdam 1677-78 (bd. 1, 1678, bd. 2-4, 1677), ktl. 473; bd. 2, s. 1. Sætningen udtrykker Descartes' forsøg på gennem metodisk tvivl om alle udsagn at nå ned til et fast fundament for en videnskabelig erkendelse og er således udgangspunktet for hans filosofiske system. Den blev citeret af G.W.F. Hegel (163,2) i hans forelæsninger over filosofiens historie, allerede kritiseret af SK i den ufuldendte fortælling *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est* fra 1842-43 (jf. *Pap.* IV B 1) og ofte anført og diskuteret i den da. hegelianisme, ikke mindst af H.L. Martensen og J.L. Heiberg. I sin anmeldelse af J.L. Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militære Høiskole*, Kbh. 1835, i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, Kbh. 1836, s. 518, skriver Martensen: »Valgsproget hedder nu: Tvivl er Begyndelse til Viisdom«, og s. 519: »Fordringen 'de omnibus dubitandum est' er ikke saa let opfyldt, som den er udtalt, thi der fordres ingen endelig Tvivl, ikke den populaire Tvivl om Dette eller Hiint, hvorved man altid reserverer sig Noget, der ikke inddrages i Tvivlen. (...) Videnskaben fordrer saaledes den absolutte, den uendelige Tvivl.« I det første nummer af sit tidsskrift *Perseus, Journal for den speculative Idee*, nr. 1, juni 1837, og nr. 2, aug. 1838, ktl. 569, offentliggjorde Heiberg en større artikel om relationerne ml. filosofi og teologi, »Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære«, hvori det hedder s. 35: »Tvivlen er (...) det

philosophiske *Systems* Begyndelse, og forsaavidt ligeledes Begyndelsen til Viisdom«. Martensen gentog Descartes' sætning i sin licentiatafhandling *De autonomia conscientiae sui humanæ, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta*, Kbh. 1837, s. 19 (ktl. 648), og i L.V. Petersens da. oversættelse heraf, *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie i vor Tids dogmatiske Theologie* (167,3), s. 16.

I trykt udgave: Bind 22 side 215 linje 9

◀ **siden man forlod Kants »ærlige« Vei ... for at blive theocentrisk** : sml. indledningen til »Den etiske og den etisk-religieuse Meddelelses Dialektik« (164,30): »Dersom man concentreret i eet eneste Ord skulde betegne den nyere Philosophies Forvirring især siden den Tid da den, for at minde om et Stikord forlod Kants 'ærlige Vei', og, om jeg saa tør sige gav de bekjendte 100 Rbd. til for at blive theocentrisk: saa veed jeg intet mere betegnende end at den er *uredelig*« (*Pap.* VIII 2 B 86, s. 168). – **Kants »ærlige« Vei:** formentlig frit citat fra den ty. højrehegelianske filosof C.H. Weiß' afhandling »Die drei Grundfragen der gegenwärtigen Philosophie. Mit Bezug auf die Schrift: Die Philosophie unserer Zeit. Zur Apologie und Erläuterungen des Hegelschen Systemes. Von Julius Schaller. Leipzig, Hindsrichs. 1837« i *Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*, udg. af I.H. Fichte, bd. 1, 1. hefte, s. 67-114, og 2. hefte, s. 161-201, Bonn og Halle 1837 (jf. ktl. 877-911); bd. 1, s. 86, hvor Weiß, der har peget på, at erkendelseskritikken og derfor også begrundelsen for filosofiens metode mangler hos Hegel, skriver: »Allerdings nämlich wird nach unserer Ueberzeugung die Philosophie, um den Standpunkt Hegels methodisch zu überwinden, noch einmal 'auf den ehrlichen Weg Kants' zurückkommn müssen.« Udtrykket 'Kants ærlige Vei' bruges første gang, s. 83. Se notesbog 4:46, hvor SK i et excerpt af Weiß' afhandling bruger vendingen »Kants ærlige Vei«, i *SKS* 19, 170,16. – **Kants:** 163,2. – **100rd:** 100 rigsdaler (166,7 og 215,19). – **blive theocentrisk:** hentyder til G.W.F. Hegel (163,2) og den da. hegelianisme, hvis spekulative filosofi og teologi opfattede sig som 'teocentrisk', dvs. med Gud som udgangspunkt og forklaringsgrund, modsat antropocentrisk, dvs. med mennesket som udgangspunkt. Hegel selv har ikke benyttet udtrykket. Det stammer formentlig fra den i tiden indflydelsesrige filosof I.H. Fichte (153,28), som indfører det i *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie, oder kritische Geschichte derselben von Des Cartes und Locke bis auf Hegel*, 2. udg., Sulzbach 1841 [1829], ktl. 508, s. 1033ff. Fichte skelner her ml. tre store hovedstandpunkter i den nyere filosofi: det antropocentriske, der repræsenteres af J. Locke, G. Berkeley, D. Hume, I. Kant, F.H. Jacobi og J.F. Fries; det teocentriske, der først og fremmest repræsenteres af Hegel; og endelig en spekulativ-anskuende erkendelse, der er karakteristisk for J.F. Herbart og I.H. Fichte selv. Om de første to hedder det: »Den einen können wir kürzlich, wie sonst schon, den anthropocentrischen, vom Menschen und seinem Selbsterkennen ausgehenden, nennen: den zweiten dahin bezeichnen, dass er, theocentrisch kühn, aus der Idee des Absoluten das Endliche, die Welt, zu begreifen unternimmt«, s. 1033f.

I trykt udgave: Bind 22 side 215 linje 16

◀ **De 100rd ... Kantiske Exempel paa Forskjel mellem det Tænkte og det Virkelige** : sigter til Kants *Critik der reinen Vernunft*, 4. oplag, Riga 1794 [1781], ktl. 595, s. 627: »Hundert wirkliche Thaler enthalten nicht das Mindeste mehr, als hundert mögliche«.

I trykt udgave: Bind 22 side 215 linje 19

◀ **hende** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 2

◀ **»revet hende ud med«** : 214,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 6

◀ **jeg var jo allerede en Angrende** : 201,17.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 8

◀ **Hun forsøger sig i et grændseløst Overmod** : 214,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 12

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 13

◀ **lade hende slaae op** : 201,11 og 214,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 16

◀ **Hun giver sig, og forklarer sig til det elskværdigste Væsen** : sml. notesbog 15:4 (160m,3): »Nu

satte jeg Kræfter i Bevægelse – hun giver for Alvor efter, og lige det Modsatte skeer, den meest extreme Hengivelse af Tilbedelse«, SKS 19, 434,28-30. – **forklarer sig**: forvandler sig.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 24

◀ **Jeg sender hende ... et Brev ... aftrykt i det psykologiske Experiment** : dvs. i »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment« i *Stadier paa Livets Vei* (1845); dér har brevet følgende ordlyd: »For ikke oftere at gjøre Prøve paa, hvad der dog maa skee, hvad der, naar det er skeet, vel vil give Kræfter, som disse behøves: saa lad det være skeet. Glem fremfor Alt Den, der skriver dette; tilgiv et Menneske, der, om han end formaaede Noget, dog ikke formaaede at gjøre en Pige lykkelig«, SKS 6, 307,3-7. SKs opr. brev er ikke bevaret.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 33

◀ **gaaer hun op paa mit Værelse ... hun besværges mig for Jesu** : se »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?'«, hvor SK if. notesbog 15:4, SKS 19, 435, har gengivet bruddet »reent historisk«; her fortælles det: »Hvad skeer? Store Gud, hun har været paa mit Værelse, medens jeg var ude. Jeg finder en Billet, affattet med en fortvivlet Lidenskab, hun kan ikke leve uden mig, det bliver hendes Død, hvis jeg forlader hende, hun besværges mig for Guds, for min Saligheds Skyld, ved ethvert Minde, der binder mig, ved det hellige Navn«, SKS 6, 307,13-17. – **Billet**: lille brev.

I trykt udgave: Bind 22 side 216 linje 36

◀ **et Bedrag** : 211,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 1

◀ **gjøre Alt for at støde fra** : 214m,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 1

◀ **hidse** : opildne.

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 2

◀ **brød jeg Forholdet anden Gang to Maanedere derefter** : dvs. den 12. okt. 1841; første gang var den 11. aug. 1841 (211,11).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 3

◀ **Xsti Skyld ... ikke at forlade hende** : 216,36. – **min afdøde Fader**: 160m,11.

I trykt udgave: Bind 22 side 216m linje 3

◀ **»hende«** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 4

◀ **Selvplageriet** : det at plage sig selv (med noget), volde sig selv plage (åndeligt set).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 6

◀ **For mig betyder hiint Forhold Guds Straf** : 209,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 10

◀ **sympathetisk** : medfølelse, deltagende.

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 11

◀ **lade hende gifte sig** : med J.F. Schlegel (160m,2 og 160,28).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 16

◀ **denne Bog** : A.G. Rudelbachs *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip* (210,12).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 29

◀ **viist, at Statskirken ... bidrog til at afføde Proletariatet** : sigter til § 131 i *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip* (217m,1), hvor det indledningsvis hedder: »En Kjæmpe-Slange har

lagt sig om de nyere Staters Hjerter; dens Bugtninger fornemmes forskjelligt paa de forskjellige Steder; men allevegne truer den dog *Hjertet*: Stats-Organismen selv. Det er *Proletariatet*«, s. 243. Herefter udvikler Rudelbach, hvorledes statskirken (168,30) og den statskirkelige styrelse har svigtet de svage og fattige, både socialt, kirkeligt og opbyggeligt; og han drager den konklusion, at tages alt det i betragtning: »saa vil man fatte, med hvad Ret og Føje vi paastaae: at foruden alt Andet selve Statskirken og hele dens verdslig formede Retning var en væsentlig Grund til det moderne Proletariats Dannelses«, s. 246. – **Proletariatet**: dvs. hele »Armodsklassen i Borgersamfundet«, jf. L. Meyer *Fremmedordbog eller Kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og Omgangs-Sprog forekommende Ord, Kunstudtryk og Talemaader*, 3. forøgede og forbedrede udg. ved F.P.J. Dahl, Kbh. 1853 [1837], ktl. 1035, s. 654, sp. 2 (betegnelsen optræder her for første gang i denne moderne betydning, sml. 2. udg. fra 1844, ktl. 1034, hvor den ikke forekommer).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 29

◀ **R.** : Rudelbach (210,12).

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 31

◀ **Man lever ... ikke christelig ... med den menige Mand og hvad dertil hører** : hentyder til § 131 i *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip*, hvor Rudelbach skriver: »Statskirken var bleven for stor til at kunne opfylde sine Pligter mod de Smaa. Netop ved disse mindste, uanseligste Partikler af Menneskeheden (der som Soel-Atomer gjennemflyve Verden), havde Kjærligheden ligesom maattet fornægte sig selv; og ingen Kjærlighed er istand hertil uden [undtagen, bortset fra] den *pastorale*, der er en Udstrømning af Jesu Christi, den *gode Hyrdes*, Kjærlighed. Men netop denne var kjølnet hos Mange. Disse Ringe og Fattige bleve vel behandlede som statskirkelige Lemmer, men ikke som saadanne, for hvilke Kirken ligesom offerer sig«, s. 244. – **Xstheden**: 150,6. – **den menige Mand**: SKs foretrukne betegnelse for den jævne, lavere samfundsklasse.

I trykt udgave: Bind 22 side 217 linje 32

◀ **det at elske »Næsten.«** : 191,21.

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 2

◀ **Rudelbach om Kirkeforfatningen § CXXXI p. 243 o: fl.** : sigter til § 131 i A.G. Rudelbach *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip*, s. 243-246.

I trykt udgave: Bind 22 side 217m linje 1

◀ **det at svømme med Kork** : hentyder til, at den, der skal lære at svømme, har en samling korkstykker (et korktorrnyster) spændt på ryggen el. er iført en korkforet trøje (en kork- el. svømmetrøje).

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 6

◀ **god Nat** : talemåde som opgivende, afvisende udtryk for, at det er forbi med (de gode udsigter for), er ude med noget, at noget er kaput ('færdig').

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 9

◀ **ordentligviis** : i henhold til forskrifter, anordninger el. sæd og skik; sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 10

◀ **Forunderligt ... at der gaves Msker ... at offres paa Andre** : sml. journaloptegnelsen NB5:126, fra juni el. juli 1848: »Forunderligt nok! I en af de første Samtaler med hende [Regine Olsen], da jeg var dybest rystet og mit Væsen meest fra Grunden sat i Bevægelse, sagde jeg hende: at der i hver Generation vare nogle enkelte Msker med, som vare bestemte til at offres paa de Andre. (...) hvor tungsindig jeg var havde jeg aldrig anet før, jeg havde egl. ingen Maalestok haft for hvor lykkelig et Msk kan være. / Saaledes meente jeg mig offret, fordi jeg forstod, at mine Lidelser og Qvaler gjorde opfindsom i at udgranske det Sande, hvilket saa kunde komme andre Msker til Gode«, SKS 20, 421,5-18. – **min Forlovelse**: med Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 21

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 26

◀ **At dette var min Bestemmelse ... uforklarlig Anelse** : se *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (

149,1), som SK skrev på i sommeren 1848: »Meget langt tilbage i min Erindring gaaer den Tanke, at der i hver Generation er et Par eller Tre, som blive offrede paa de Andre, brugte til i frygtelige Lidelser at opdage, hvad der kommer de Andre til Gode; saaledes forstod jeg tungsindigt mig selv, at jeg var udseet dertil«, s. 61 (SV2 13, 606f.).

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 27

◀ **Reduplication** : 201,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 218 linje 34

◀ **»Guld og Sølv haver jeg ikke ... stat op og gaae«** : frit citat fra ApG 3,6, hvor apostlen Peter (163,8) siger til en lam mand, der sad og tiggede ved en af portene ind til tempelpladsen i Jerusalem: »Sølv og Guld haver jeg ikke; men det, som jeg haver, det giver jeg dig: i Jesu Christi Nazaræi Navn staae op og gaa« (NT-1819). Og manden blev helbredt.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 3

◀ **hos Rudelbach ... ikke mere sandt: Guld og Sølv have vi ikke** : sigter til § 131 i A.G. Rudelbach *Den evangeliske Kirkeforfatnings Oprindelse og Princip* (210,12 og 217m,1), s. 244, noten: »Thi fra den Tid af, man i den Romerske Kirke glemte *det* [at Jesu Kristi rige er et korsrige], og ikke mere (det er *Thomas' Aquinas* Ord, da en Prælat viste ham et overordentligt smukt Vadskerbækken med de Ord: 'See, Mester Thomas, nu behøver Kirken ikke mere at sige: Sølv og Guld haver jeg ikke') kunde sige som Apostelen Peder Ap. Gjern. 5, 3 [fejl for 3,6]: 'Sølv og Guld haver jeg ikke', fra den Tid af kunde den ei heller sige: 'I Jesu Christi Navn stat op og gaa.'« – **Vadskebakken**: bækken el. fad, især anvendt ved håndvask.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 6

◀ **Psalmens Ord: hvi græder han, som aldrig loe** : frit citat fra Brorsons salme »Nu Jesus til sin Pine gaaer«, 1. strofe: »Nu Jesus til sin Pine gaaer, / Ham Taarerne i Øine staaer, / Og strømmeviis nedrinder, / O! hvem der kunde græde Blod / Ved denne klare Livets Flod / Paa Jesu Rosen-Kinder. / Hvi [hvorfor] græder Du, som aldrig loe? / Hvi græder Verdens Lyst og Ro? / Hvi græder Himlens Glæde? / Hvorledes skal jeg finde Dig, / Immanuel, saa ynkelig / Paa denne Jord at græde?« *Troens rare Klenodie, i nogle aandelige Sange fremstillet af Hans Adolph Brorson*, udg. af L.C. Hagen, Kbh. 1834, ktl. 199, s. 148-151; s. 148. Salmen udkom i Brorsons (221,34) salmebog *Troens Rare Klenodie* (1739) under afsnittet »Om Guds Billede og Menneskets Elendighed og Fordærvelse«.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 14

◀ **det opbyggelige Foredrag** : den (fremførte, holdte) opbyggelige tale.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 18

◀ **ham** : Rasmus Nielsen (193,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 22

◀ **trække sig ud paa Landet og blive der længere end sædvanligt** : lf. korrespondance mellem Rasmus Nielsen og SK synes Nielsen at have opholdt sig i Lyngby siden engang i sidste halvdel af juli måned 1849, se fx brev nr. 215, dateret »Lyngby d 28 Juli 1849«, *B&A* bd. 1, s. 238, og at være forblevet der til engang i september, se brev nr. 230, dateret »Torsdag. d 20 Sptbr. [1849]«, hvori Nielsen skriver: »Arriveret hertil [dvs. til København]«, *B&A* bd. 1, s. 251. lf. kgl. resolution af 21. marts 1828 om akademiske ferier strakte sommerferien sig fra 16. juli til 15. aug.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 23

◀ **Halvhed** : halvhjertethed, mangel på rigtig holdning, karakter.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 24

◀ **Hans Bog ... et ørkesløst Produkt af Perfectibilitet ... nu overdrive** : sigter til Rasmus Nielsens *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, første del, Kbh. 1849, ktl. 700 (forkortet *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed*); blev annonceret som »udkommen« i *Adresseavisen*, nr. 116, den 19. maj 1849. Se anmeldelsen, formentlig af H.F. Helweg, under »Bog-Nyt. / (April - Juni)« i *Dansk Kirketidende* (152,7), nr. 199, den 22. juli 1849, bd. 4, nr. 43, sp. 714-718. Her hedder det indledningsvis: »Prof. R. Nielsen's omfangsrige Værk 'Evangelietroen og den moderne Bevidsthed,' (...) i flere Henseender en mærkelig [bemærkelsesværdig] Bog, ikke saameget fordi den oplader Læserens Blik for nye Anskuelse, som ved den Friskhed og digteriske Anskuelighed, hvormed Tankerne fremtræde, og navnlig giver Bogen et interessant Bidrag til sin Forf's Charakteristik. Prof. Nielsen, der tidligere var bekjendt som

talentfuld Ordfører for den speculative Theologie af Hegel's Skole, dog saaledes at man altid hos ham baade som Philosoph og Theolog sporede en dybere religiøs Alvor og Varme, har nu fuldstændig brudt med den nyere Videnskabelighed og i dette Skrift, hvori han første Gang bestemte udtaler Bruddet, forsøgt sig i *Mag. Kierkegaards* Maneer, uden at han just i denne er saa ganske heldig. Ja, naar det bliver misligt [betænkeligt, tvivlsomt] at holde sig paa det ene absolute Standpunkt, er det jo godt at Veien er banet til et andet, da man dog derved undgaaer at synke ned i Relativiteternes talløse Chaos. Har man tidligere været Ideens fuldmyndige Talsmand, der aldrig nedlod sig til at udtale sine subjective Tanker, men overalt paaviste Ideens absolute Selvbevægelse, er det dog altfor ydmygende at blive et slet og ret Menneske, der har en Smule Mening om en eller anden Ting, han gjerne ved Leilighed vil komme frem med til gode Venners Gavn og Fornøjelse. Vil det ikke længere gaae med Mediationen [220,6], der lader alle de modsatte Standpunkter komme til deres Ret men for at lade dem gaae op i den speculative Eenhed – nu vel, saa opgive man den, lade Modsætningerne træde frem uforsonede! Men hvordan? derved bliver man jo netop et simpelt Menneske igjen, naar man kommer ind i Modsætningernes stridige Virvar? O nei! det er *Mag. Kierkegaards* uddødelige Fortjeneste her at have viist den Vei, Prof. Nielsen er fulgt, nemlig at gjøre sig selv til det Dialektiske. Havde man før absolut den fulde rette Mening, fordi den i sig indeholdt alle de underordnede Meninger, saa har man nu absolut ingen Mening, for med Opgivelse af det stakkels ringeagtede subjektive Skjøn at lade Modsætningerne fremtræde reent, saa skarpt og skjærende som muligt. Dog vil Forf. ikke blot indskrænke sig til at give et saadant dialektisk Fægterspil; han vil ogsaa derigjennem udtale sin personlige Overbeviisning, men naar han gjør det, da kommer han atter til at erkjende Indvendingernes fulde Styrke, Overbevisningen tier og rives hen i den dialektiske Malstrøm«, sp. 714f. Efter en diskussion af Nielsens »Forkastelsesdom over 'saa godt som hele den nuværende Skoletheologie'« slutter anmeldelsen således: »Man føler det at det er 'Besvarelsen af sit Livsspørgsmaal,' der har sysselsat Forf., uden at han dog kan undgaae at blive trættende ved bestandig at drøfte de samme Tanker, om end Forf. selv er utrættelig i altid at lade dem komme frem under nye Billeder«, sp. 718. – **Perfectibilitet:** evne til at udvikle sig el. til at gøre fremskridt. – **qua Hegelianer:** 193,2 og 163,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 26

◀ **Han fortæller mig ... et Sammenstød med Martensen ... Mediationen** : sigter til et brev, dateret »Den 28 August [1849]«, fra Rasmus Nielsen: »Kjære H^r Magister! / De har nu atter Ret og atter dobbelt Ret; jeg har virkelig været ganske nærvædet at brænde mig paa Mediationen. Her er Historien, kort at fortælle: / I Søndags var her stor Dinée herude: Hs [Hans] Excellence [biskop J.P. Mynster (154,10)] med Suite [følge], hvoriblandt 'Mediationen', var selv tilstede. Jeg saae 'Mediationen' og see, Alt var saare godt [jf. 1 Mos 1,31]; jeg saae H. Exc. og see, jeg var i Unaade. Men det var, som De vel kan tænke Dem, en smuk Unaade. At vise en vis Nedladdenhed mod en ringe Person er Ingenting; men at lade En være i Unaade paa en saa smuk Maade, at oversee et Stakkels Menneske saa complet uden dog at fornærme, dertil hører der en Sikkerhed, som kun medfødt Talent og mangeaarig Øvelse kan give. Denne Sikkerhed besidder Hs. Exc. i høieste Grad, og jeg havde da forsaavidt i min Bedrøvelse en vis Glæde deraf. Derimod skal jeg aldrig negte, at det satte mig i en vis Forlegenhed, at M. vilde besøge mig efter Kaffen. Gud veed, at Manden endnu er mig hjertelig velkommen; men – 'Mediationen'! De veed, hvor svag jeg er i at modstaae Mediationen; De veed, hvor stærkt Mediationen virker paa en svag Constitution især umiddelbart efter Kaffen. Imidlertid holdt jeg mig dog ret godt, naar jeg selv skal sige det; en Lykke jeg dog ikke saa meget tilskriver hiint faderlig revsende *quid pro quo* [lat. egl. 'et for et andet', misforståelse, misgreb, forveksling], som de Ord, der tales hos Anti-Climacus (S. 61. Lin 10 fra neden – S. 62. Lin 3 [i *Sygdommen til Døden* (149,3), SV2, 11, 198,3-14]) et Sted, jeg ofte læser til min Opbyggelse!«, nr. 225 i *B&A* bd. 1, s. 247f. – **Billet:** lille brev. – **Lyngby:** el. Kongens Lyngby, landsby med o. 3.500 indbyggere, beliggende ved Lyngby Sø i Nordsjælland, o. 10 km NNV for København. – **Martensen:** 153,15. – **Mediationen:** 220,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 219 linje 32

◀ **Mediationen ... Ophøiethed over alle Modsætninger, selv over de fingerede** : Mediation, der ikke forekommer hos Hegel, anvendes af de da. hegelianere som gengivelse af det hegelske begreb 'Vermittlung', dvs. 'formidling' el. 'forsoning' af modsatte begreber i en højere enhed, hvor begreberne består som ophævede momenter. Jf. fx § 9 i A.P. Adlers *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (148,2), hvor det hedder, at »Mediationen er Modsætningernes Forsoning i den højere Eenhed«, s. 19, og videre s. 20: »Mediationen vil (...) kun have med Momenter at gjøre, mellem hvilke der er virkelig Strid; det er ingen Sag at komme frem med tilsyneladende Negationer, blotte Forskjelligheder (saalidt som at opstille Treheder). (...) Negationen er altsaa Dialectikens første Proces, Mediationen dens anden Proces. Dialectik er det fælleds Navn for hele den i Sagens Natur grundede Bevægelse, hvorved det Eensidige gaaer over i det Modsatte (negeres) og begge gaae sammen i en højere Eenhed (medieres)«. Jf. også J.L. Heiberg »Det logiske System« i *Perseus, Journal for den speculative Idee* (215,9), nr. 2, s. 18, s. 21 og især s. 30.

I trykt udgave: Bind 22 side 220 linje 6

◀ **düperende** : fra fr. narrende, bedragende, vildledende.

I trykt udgave: Bind 22 side 220 linje 19

◀ **Engang i sin Tid, thi nu er dog Mediationen svækket** : Den hegelske filosofi havde sin storhedstid i Danmark i slutningen af 1830'erne og begyndelsen af 1840'erne (209,22).

I trykt udgave: Bind 22 side 220 linje 23

◀ **at Alt tjener Dig til Gode** : hentyder til Rom 8,28, hvor Paulus skriver: »Men vi vide, at alle Ting tiene dem til Gode, som elske Gud, dem, som efter hans Beslutning ere kaldte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 220 linje 31

◀ **som er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Hvo som ikke elsker, kiender ikke Gud; thi Gud er Kierlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er Kierlighed, og hvo som bliver i Kierlighed, bliver i Gud, og Gud i ham« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 220 linje 35

◀ ikke blot **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 2

◀ **Pøbelagtighedens Mishandling** : sigter til *Corsarens* angreb på SK (166,9) og følgerne heraf, nemlig at SK blev chikaneret på gaden (187,25).

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 2

◀ **den Art Lyrik som hedder Lilien og Fuglen** : sigter formentlig først og fremmest til *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler* (165,34), men også til »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle. Tre Taler«, anden afdeling af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847, i *SKS* 8, 253-307), og »Hedningenes Bekymringer. Christelige Taler«, første afdeling af *Christelige Taler* (1848, i *SKS* 10, 13-98), der bygger på Matt 6,24-34 om himlens fugle og markens liljer.

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 5

◀ **det Christeliges væsentlige Collision med Verden** : sml. »Stemninger i Lidelsers Strid. Christelige Taler« og »Tanker som saare bagfra – til Opbyggelse. Christelige Foredrag«, anden og tredje afdeling af *Christelige Taler* (1848, i *SKS* 10, 101-166 og 169-252).

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 8

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 19

◀ **gudeligt** : i forhold til Gud.

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 28

◀ **ad** : lat. til.

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 34

◀ **Hiint Vers ... Mens Luften er endnu saa fuld / Af Vintersneens Gysekuld** : citat fra H.A. Brorsons salme »Hvad seer min Sulamith«, 1. strofe: »Brudgommen. / Hvad seer min Sulamith, / Da Luften er endnu saa fuld / Af Vintersneens Gysekuld? / Hvi [hvorfor] lukker Du da Vindue op, / Og stirrer alt paa Skyens Top; / Hvi gjør Du det saa tidt, / Min Sulamith? / Bruden. / Jeg staaer kun her at see, / Naar Stjernerne, ved Dommens Knald, / Er kommen først paa Fald, / Hvordan det da vil snee. / Far hen, som Fuglen fløi, / Du Vinterbolig, nok for mig; / Jeg agter ei at fæste dig, / Jeg har mit Reisetøi«, nr. 49 i *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, udg. af J.A.L. Holm, 2. opl., Kbh. 1838 [1830], ktl. 200, s. 867-869; s. 867. Salmen udkom i *Doct. Hans Adolph Brorsons forstum Biskop over Riber-Stift Svane-Sang* (1765). – **Brorson**: Hans Adolph Brorson (1694-1764), da. pietistisk teolog, biskop, salmedigter.

I trykt udgave: Bind 22 side 221 linje 34

◀ **piner** : dvs. 'trykker', truer

I trykt udgave: Bind 22 side 222 linje 2

◀ **findes kommenteret i ... NB 9** : se journaloptegnelsen NB9:54, i *SKS* 21, 231f.

I trykt udgave: Bind 22 side 221m linje 2

◀ **cfr. ogsaa NB14. p. 171** : jf. journaloptegnelsen NB14:109, i SKS 22, 410.

I trykt udgave: Bind 22 side 221m linje 4

◀ **»Indøvelse i Christendom« burde ... være pseudonym** : 149,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 1

◀ **Sygdommen til Døden** : 149,3 og 165,35.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 3

◀ **Indøvelse i Christendom** : Da *Indøvelse i Christendom* her henregnes til året 1848, synes der kun at være tænkt på nr. I, »Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile«, og nr. II, »Salig Den, som ikke forarges paa mig«, (149,26).

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 3

◀ **Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed** : 149,1.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 3

◀ **de 3 Noter** : dvs. »Tre 'Noter' betræffende min Forfatter-Virksomhed« - bestående af: nr. 1 »Til Dedicationen: 'hiin Enkelte'«, opr. skrevet i 1846 (jf. *Pap.* IX B 63,4-5, s. 350-357); nr. 2 »Et Ord om min Forfatter-Virksomheds Forhold til 'hiin Enkelte'«, opr. skrevet i 1847 (jf. *Pap.* IX B 63,6-13, s. 357-374); nr. 3 »Forord til 'Fredags-Talerne'«, opr. skrevet i 1847 (jf. *Pap.* IX B 63,14, s. 375-377). Da SK i 1848 besluttede at føje de tre noter som bilag til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, gav han dem titlen »Tre venskabelige 'Noter' betræffende min Forfatter-Virksomhed«, men slettede igen ordet 'venskabelige' (se *Pap.* IX B 58); senere blev nr. 3 i stedet benyttet som forord til *To Taler ved Altergangen om Fredagen* (1851), mens nr. 1 og 2 posthumt blev trykt under titlen »'Den Enkelte' / Tvende 'Noter' betræffende min Forfatter-Virksomhed« i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, s. 83-112 (SV2 13, 627-653).

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 4

◀ **Fra Høiheden vil Han drage Alle til sig** : 149,4. SKs egne oplysninger om tidspunktet for tilblivelsen af »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig« stemmer ikke overens. I trykmanuskriptet til *Indøvelse i Christendom* noterer han: »N° III skrevet i Begyndelsen af 49« (*Pap.* X 5 B 31,2, jf. også X 5 B 92); det svarer til oplysningen her i NB12:133. I forordet til nr. I i *Indøvelse i Christendom*, hvortil der henvises fra nr. III, hedder det derimod: »dette Skrift, hidrørende fra Aaret 1848« (SV2 12, 17 og 171); det korresponderer med oplysningen i NB12:72 (183,2). På et løst blad om ordningen af forordene til de tre numre i *Indøvelse i Christendom*, hvor SK overvejer kun at lade trykke ét forord, nemlig til nr. I, hvortil der så skal henvises fra nr. II og nr. III, skriver han: »Saa maa der da tilføies i Forordet til N° 1, at Skriftet hidrører fra 1848, N° 2 ligeledes fra 1848; N° 3 fra 1848 og Begyndelsen af 1849« (*Pap.* X 5 B 71).

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 5

◀ **den bevæbnede Neutralitet** : 199,34.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 5

◀ **det om Phister** : sigter til »Hr. Phister som Captain Scipio (i Syngestykket 'Ludovic'). En Erindring og for Erindringen« (jf. *Pap.* IX B 67-73, s. 383-407). På omslaget til konceptet har SK om tilblivelsestidspunktet noteret: »skrevet i Slutning af 48« og tilsvarende på omslaget til renskriften: »skrevet i Slutningen af 1848« (jf. *Pap.* IX B 69 og 67). – **Phister**: Joachim Ludvig Phister (1807-96), da. skuespiller, som optrådte i henved 650 roller. Han spillede rollen som »Scipio, Captain i det pavelige Politiecorps« i *Ludovic. Syngestykke i to Acter af Saint-Georges. Musik af Hérold og Halévy*, overs. af Th. Overskou; stykket blev opført på Det kgl. Teater første gang den 24. maj 1834 og derefter 19 gange frem til okt. 1841; det blev opført én gang i 1846 og derefter først sat på plakaten igen i 1859.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 6

◀ **Selv om jeg vilde udgive ... finalt paa Fredags Talerne, thi »Synspunktet« er jo fra 48** : sigter til, at i *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (skrevet i sommeren og efteråret 1848) er *Christelige Taler* (udgivet i april 1848), hvis fjerde og sidste afdeling er »Taler ved Altergang om Fredagen« (169,3), det sidste skrift, der anføres i gruppen »blot religiøs Produktivitet«, se noten, s. 5 (SV2 13, 555), og at »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig« her henregnes til 1849, altså til tiden efter affattelsen af *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*. Se i øvrigt »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed*, s. 6 (169,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 7

◀ **Taler ved Altergangen om Fredagen** : er blev hver fredag kl. 9 holdt skriftemål og altergang i Vor Frue Kirke i København, hvor der foruden skriftetalen under skriftemålet også blev holdt en kort prædiken mellem skriftemålet og altergangen.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 11

◀ **anden Række** : i forhold til »Taler ved Altergang om Fredagen« i *Christelige Taler* (223,7) som første række.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 12

◀ **Der ligger allerede een, saa godt som to færdige** : Den ene, som ligger færdig, er formentlig den tale over Hebr 4,15, der senere blev optaget som »Ypperstepræsten« i »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden«, *tre Taler ved Altergangen om Fredagen* (se SV2 11, 279-290), der udkom i nov. 1849. Den havde SK allerede fået ideen til i slutningen af aug. 1848 (se journaloptegnelsen NB7:14 med tilhørende marginaltilføjelser, i SKS 21, 83f.); om dens tilblivelsestidspunkt skriver han i kladden: »skrevet i Midten omtrent af 1849« (*Pap. X 5 B 25,3*). Den anden, der er så godt som færdig, er måske den tale over Luk 18,13, der senere blev optaget som »Tolderen« i »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden« (se SV2 11, 291-300). Ideen til den havde SK fået i maj el. juni 1849 (se journaloptegnelsen NB11:129, i SKS 22, 77).

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 12

◀ **een af de nye Mapper** : Der er formentlig tale om mapper med løse, faldede ark papir; den mappe, der her sigtes til, har dog ikke kunnet identificeres. If. regning af 3. okt. 1850 har SK hos bogbinder N.C. Møller (se følgende kommentar) købt »1 Mappe med Papir« i aug. 1850 (KA, D pk. 8, læg 19); der er ikke bevaret regninger fra sommeren 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 13

◀ **Bogbinder Møller** : bogbindermester Niels Christian Møller (1792-1858) el. dennes søn, bogbindermester og papirhandler Lars Christian Daudin Møller (1819-73), Ulfeldtsplads, senere Gråbrødre Torv, 97 (gadenr. 12 (*kort 2, B-C2*)). Se H.P. Rohde »Søren Kierkegaard som bogsamler« i hans *Auktionsprotokol over Søren Kierkegaards bogsamling*, Kbh. 1967, s. XXVI-XL. Hos bogbindermestrene Møller og Møller fik SK flere af sine bøger indbundet, og her købte han en del af sit papir og (formentlig alle) de indbundne protokoller, der blev anvendt til NB-journalerne; i al fald har mange af dem en indklæbet etiket, dog ikke NB12, men fx NB11, med påskriften »Tilkjøbs hos / Bogbinder N.C. Møller, / Graabrødre-Torv Nr. 97«, se tekstredigeringen til NB11, s. 7.

I trykt udgave: Bind 22 side 223 linje 13

◀ **Stigen** : tiltagen, vækst.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 5

◀ **den socratiske Uvidenhed** : I sine samtaler i Platons dialoger påberåber Sokrates (167,29) sig ofte sin uvidenhed, således i *Sokrates' Forsvarstale* (21a-23b), hvor han forklarer, at oraklet i Delphi netop har nægtet, at nogen er visere end han, da han ved, at han intet ved, modsat de mange, der bilder sig ind at vide noget, jf. *Platonis opera quae extant* (200,2) bd. 8, 1825, s. 108-113 (*Platons Skrifter* (163,19) bd. 1, s. 269-272). SK diskuterer Sokrates' uvidenhed i *Om Begrebet Ironi*, i SKS 1, 217-223.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 10

◀ **vor Tids Speculation** : 153,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 10

◀ **Correctiv** : dels korrigerende alternativ, dels sandhedsprøve.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 11

◀ **Joh. Climacus ... blive praktiske »Mand, Fader og Fuglekonge«** : henviser til anden del, andet afsnit, »Sectio II«, i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* af Johannes Climacus (154,5), i SKS 7, 350-352. Udtrykket »Mand, Fader og Fuglekonge« står s. 352,5; se også s. 222,5. - **Fuglekonge**: den, der har sejret i en fugleskydning, dvs. en konkurrence, hvor det gælder om at nedskyde en træfugl, opsat på en stang. Fugleskydning, der stammer fra middelalderen, var i det 19. årh. en alm. fritidsforøjelse for borgerskabet i København. Den afholdtes hver sommer, og sejrherren var 'regerende fuglekonge' indtil næste års skydning.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 12

◀ **Anti-Climacus ... de fleste Mennesker slet ikke opleve at blive Aand** : henviser til første afsnit, B, og andet afsnit, B, i *Sygdommen til Døden* af Anti-Climacus (149,3), i SV2 11, 158 og 245.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 14

◀ **hiatisk** : her formentlig i betydningen: tomt, indholdsløst.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 17

◀ **i Contoiret** : på kontoret (167,11).

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 20

◀ **i Klubben** : Siden ca. 1770 havde København haft et borgerligt klubliv, der ganske vist kulminerede o. 1800, men dog fortsatte ind i det 19. årh. Klubberne, der efterhånden fortrængtes af politiske foreninger, var dels oplysende, dels litterære og dramatiske, i visse tilfælde også velgørende, men først og fremmest selskabelige sammenslutninger. Her kunne man tale med ligemænd, ryge, drikke punch el. kaffe, læse aviser og spille kort. Nogle af klubberne tillod, at medlemmerne tog deres koner med en gang om ugen, foruden til baller og maskerader; men normalt var kvinder forment adgang.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 20

◀ **hvad det er at blive Barn igjen** : spiller formentlig på Matt 18,1-5, hvor det fortælles, at Jesus kaldte et lille barn til sig, stillede det midt iblandt disciplene og sagde til dem: »Sandelig siger jeg jer: Hvis I ikke vender om og bliver som børn, kommer I slet ikke ind i Himmeriget. Den, der ydmyger sig og bliver som dette barn, er den største i Himmeriget«.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 25

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 26

◀ **bedaae sig selv** : bedrage, narre sig selv.

I trykt udgave: Bind 22 side 224 linje 34

◀ **formeentligen** : påstået, indbildt.

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 1

◀ **fundere** : grunde, tilvejebringe et fundament.

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 5

◀ **Forsynets**: dvs. Guds forsyn (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 10

◀ **Indøvelse i Christendom N° 1** : dvs. »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse« (149,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 17

◀ **nogen Mening om ham kan jeg ikke have ... antage Læren** : referat af »Standsningen«, II. A, i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile'« i *Indøvelse i Christendom*, s. 52f. (se SV2 12, 64f.).

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 17

◀ **Pharisæeren** : Farisæerne udgjorde en af de mest indflydelsesrige bevægelser i den antikke jødedom i hellenistisk-rom. tid, dvs. fra o. 100 f.Kr. til Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. De lagde vægt på en nøje overholdelse af Moseloven, herunder også det komplekse af renhedsforskrifter, der angik præsteskabet; ud fra Moseloven skabte de en omfattende mundtlig tradition for udlægning af dens bud, kaldet 'fædrenes' el. 'de gamles overlevering'. De troede desuden på de dødes opstandelse til dom og på mellemvæsner, engle. Deres antal på Jesu tid skal have været o. 6.000.

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 27

◀ **Evangeliet om Phariseeren og Tolderen** : sigter til Jesus lignelse om fariseeren og toldereren i Luk 18,9-14, evangeliet til 11. søndag efter trinitatis: »Men han [Jesus] sagde og [også] til nogle, som stolede paa sig selv, at de vare retfærdige, og foragtede andre, denne Lignelse: 10. Der gik to Mennesker op til Templet at bede; den ene var en Phariseer, og den anden en Tolder. 11. Phariseeren stod for sig selv, og bad saaledes: jeg takker dig, Gud! at jeg er ikke som de andre Mennesker, Røvere, Uretfærdige, Hoerkarle, eller og [også] som denne Tolder. 12. Jeg faster to Gange om Ugen; jeg giver Tiende af alt det, jeg eier. 13. Og Tolderen stod langt borte, og vilde end ikke opløfte Øinene til Himmelen, men slog sig paa sit Bryst, og sagde: Gud! vær mig Synder naadig! 14. Jeg siger Eder: denne gik retfærdiggjort hjem i sit Huus fremfor den anden; thi hvo sig selv ophøier, skal fornedres, men hvo sig selv fornedr, skal ophøies«, *Forordnet Alter-Bog* (166,25), s. 135f. I 1849 faldt 11. søndag efter trinitatis den 19. aug.

I trykt udgave: Bind 22 side 225 linje 27

◀ **7 Sept.** : SK opsøgte Regine Olsen den 8. sept. 1840 (213,33).

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 1

◀ **»hende«** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 2

◀ **Hun selv bønfaldt med Taarer ... ikke at forlade hende** : 209,29 og 216,36. – **min afdøde Fader:** 160m,11.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 5

◀ **hun vilde ... takke mig hele sit Liv ... største Velgjerning** : sml. notesbog 15:6 (160m,3), hvor SK beretter: »En Palisander Piedestal har jeg selv ladet gjøre (...). Den er efter min opgivne Construction, og denne igjen efter Anledning af et Ord af hende den Elskelige i hendes Vaande. Hun sagde at hun gjerne vilde takke mig hele Livet igjennem for at maatte blive hos mig, om hun saa skulde boe i et lille Skab. Med Hensyn dertil er den dannet uden Hylder«, *SKS* 19, 439,1-8.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 7

◀ **Faderen (...) bad og besvor mig ikke at forlade hende** : sml. notesbog 15:4, hvor SK refererer Regine Olsens far, Terkild Olsen (160,4), for at have sagt: »jeg er en stolt Mand; det er haardt for mig; men jeg beder Dem slaae ikke op med hende«, *SKS* 19, 436,5-7.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 9

◀ **lovede han ... i min Vold, som havde hun hverken Slægt ell. Venner** : Dette løfte af Regine Olsens far findes ikke optegnet andre steder.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 12

◀ **kunde (...) forpligtet** : kunne have forpligtet.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 18

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 27

◀ **Geisteragtigt** : åndeagtigt.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 31

◀ **holde ud med** : dvs. holde ud at være sammen med mig.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 32

◀ **surtout** : fr. overfrakke, overtræk.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 34

◀ **forlovet med hende 1 Aar** : 160m,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 36

◀ **formdl.** : formodentlig.

I trykt udgave: Bind 22 side 226 linje 38

◀ **Madame** : titel til gift kvinde, hvis mand ikke havde rang.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 6

◀ **Frue** : titel til gift kvinde, hvis mand havde rang, jf. rangforordningen (160,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 6

◀ **saa skal Historien tage hende, det skal jeg nok lære Historien** : 228m,3.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 10

◀ **Samvittigheds-Forholdet** : 209,35.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 13

◀ **Schlegel** : 160m,2 og 160,28.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 23

◀ **tilstaaet mig** : indrømmet over for mig.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 24

◀ **meente, at min Stolthed var Skyld i, at jeg forlod hende** : sml. notesbog 15:15.a, hvor SK i en anmærkning om sin tilsyneladende hårdhjertethed skriver: »Dette var da ogsaa egentligen hendes Mening, thi hun sagde flere Gange, at det var min Stolthed, der var Skyld i at jeg vilde forlade hende«, SKS 19, 444m,2-5.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 26

◀ **som hun dog engang havde elsket** : 213,33.

I trykt udgave: Bind 22 side 227 linje 30

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 228 linje 9

◀ **ung maatte hun være** : 213,26.

I trykt udgave: Bind 22 side 228 linje 22

◀ overtage hendes **Partes**: lat. 'dele'; (indtage hendes) rolle, (påtage mig hendes) opgave.

I trykt udgave: Bind 22 side 228 linje 24

◀ **hverken løse ell. binde Dig** : spiller formentlig på beretningen i Matt 16,13-20 om Peters bekendelse, hvor Jesus siger til Peter: »hvad du binder på jorden, skal være bundet i himlene, og hvad du løser på jorden, skal være løst i himlene«, v. 19.

I trykt udgave: Bind 22 side 228 linje 33

◀ **min hele Forfatter Tilværelse skal accentuere hende** : sml. notesbog 15:14, hvor SK skriver: »Min Tilværelse skal accentuere ubetinget hendes Liv, min Forfatter-Virksomhed ogsaa kunne betragtes som et Monument til hendes Ære og Priis. Jeg tager hende med til Historien. Og jeg der tungsindigt havde kun eet Ønske at fortrylle hende: *der* er det mig ikke negtet; der gaaer jeg ved hendes Side; som en Cerimoniemester fører jeg hende i Triumph og siger: behager at gjøre lidt Plads for hende, for 'vor egen kjære, lille Regine'«, SKS 19, 443f.

I trykt udgave: Bind 22 side 228m linje 3

◀ **Navnkundighedens**: det at være kendt (ved navn) og omtalt viden om, berømt.

I trykt udgave: Bind 22 side 228m linje 10

◀ **lykkedes Pøbelagtigheden (...) at gjøre mig til en halvgal Særling** : sigter til det satiriske ugeblad *Corsarens* angreb på SK (166,9) og følgerne heraf, nemlig at SK blev udleveret til offentlig spot og

chikaneret på gaden (187,25). – **en halvgal Særling**: 207,18.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 2

◀ **forfordele** hende for: bedrage, besvige.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 6

◀ **»Forførerens Dagbog«** : i første del af *Enten – Eller* (1843); se notesbog 15:4.n: »'Forførerens Dagbog' var vistnok [helt sikkert] beregnet paa at støde fra – og jeg veed nok hvad jeg gennemgik for Agonier i Anledning af Udgivelsen, fordi min Tanke var som min Hensigt, at hidse alle Mskers Forbittrelse mod mig, noget der rigtignok aldeles mislykkedes især hvad Publikum angaaer, der jublende modtog mig, hvad der har bidraget til at forøge min Foragt for Publikum – men forsaavidt Nogen kom eller kommer til at tænke paa 'hende', var det tillige det meest udsøgte Galanterie, der overhovedet lader sig tænke«, *SKS* 19, 437m,1-16.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 9

◀ **Corsaren** : 155,8, 205,6 og 166,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 11

◀ **da var hun først ikke forlovet** : Regine Olsen blev forlovet med J.F. Schlegel (160,28) den 28. aug. 1843.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 12

◀ **saa dog ikke gift** : Regine Olsen blev gift med J.F. Schlegel den 3. nov. 1847.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 13

◀ **Etatsraaden** : Terkild Olsen (160,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 14

◀ **hvis Død** : 160,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 229m linje 15

◀ **cfr p. 158 i denne Journal** : jf. NB12:121.

I trykt udgave: Bind 22 side 229 linje 2

◀ **profiteri** : lat. offentligt erklære, udtale, bekende.

I trykt udgave: Bind 22 side 229 linje 3

◀ **Concession** : indrømmelse, føjelighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 229 linje 8

◀ **Stigen** : tiltagen, vækst.

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 4

◀ **gaae ud og lære paa Gaden** : 173,4. Der kan også være tænkt på Sokrates (167,29), om hvem det fortælles i den gr. forfatter Diogenes Laertios' filosofihistorie (3. årh. e.Kr.), 2. bog, kap. 5, afsnit 21: »Da han indsaee, at hiin Granskning i fysiske Ting ikke egentlig er vor Sag, begyndte han at filosofere i Værkstederne og paa Torvet om Sæderne«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 66.

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 10

◀ **Al Reformeren ... eensidigen sin Retning mod Regjering** : sigter især til den liberale opposition mod de mere el. mindre enevældige regeringer i Danmark, Tyskland og Frankrig fra o. 1830 til revolutionerne i 1848 (180,18).

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 12

◀ **Daarekiste** : galehus, sindssygeanstalt.

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 17

◀ **Pressen - reformerede Regjeringen, ved ... Mængden** : sigter til den oppositionelle presses afgørende betydning for, at kong Fr. VII den 21. marts 1848 fraskrev sig sin enevoldsmagt, hvilket desuden skete under indtryk af et tusindtalligt folkeoptog til Christiansborg samme dag.

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 20

◀ **Proletariatet** : 217,29.

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 24

◀ **at blive forfulgt af Regjeringen** : sådan som oppositionen mente at blive det før enevældens fald i 1848.

I trykt udgave: Bind 22 side 230 linje 30

◀ **Journal** : tidsskrift, uge- el. dagblad, avis.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 10

◀ **Hver den mindste Ubetydelighed** : enhver af de mindste ubetydeligheder.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 12

◀ **Chimaira** : af gr. 'chimæra', fabeluhyre sammensat af en løve, en ged og en drage; fantasifoster, blændværk.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 17

◀ **præformerer** : forudforme el. -danne, jf. læren om præformation, dvs. den opfattelse, at ethvert dyr og enhver plante findes fuldt udformet i kimen el. spiren, og at mennesket findes i formindsket, men fuldt udviklet form i ægget.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 21

◀ **1000 Geistlige** : 167,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 29

◀ **Riddere af Dannebrog** : En del gejstlige blev af kongen dekoreret med Dannebrogssordenen, indstiftet i 1671 og fornyet i 1808.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 32

◀ **Landet er christeligt** : 179,23.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 32

◀ **have en Synode ... til at reformere Kirken** : 210,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 231 linje 33

◀ **stedse har sagt: kun en død Mand kan regjere Mængden** : se fx NB10:166, i SKS 21, 337,27-31, og 338,20-22.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 1

◀ **Reduplication** : 201,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 3

◀ **Kræmmersvend** : person, der forhandler kram, dvs. varer, som sælges en detail fra en butik (krambod).

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 7

◀ **Skraldemanden** : den mand, der med sin skralde adviserede beboerne om sin ankomst, så man kunne høre, at det var tid at bære affald ud på dagvognen (skraldevognen).

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 7

◀ **da forlode de ham Alle** : hentyder formentlig til, at Judas forrådte Jesus (se Matt 26,14-16.48), at alle de andre disciple lod ham i stikken og flygtede, da han blev taget til fange (se Matt 26,56), og at Peter fornægtede ham, mens han blev forhørt af ypperstepræsten i Rådet (se Matt 26,69-75). Se også Joh 6,66, hvor det fortælles, at mange af disciplene faldt fra, da de havde hørt Jesu lange tale om sig selv som livets brød og udtalt: »Det er en hård tale; hvem kan holde ud at høre på det?«

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 9

◀ **Krigen havde taget Anders fra mig** : Anders Christensen Westergaard (1818-67), værnepligtig bondesøn og SKs tjener siden maj 1844, blev ved generalmobiliseringen i april 1848 placeret i 1. Reservebataljon (se lægdsrullens gruppe 7, litra A, nr. 16200, bd. 4, 1851; Rigsarkivet). Denne bataillon blev ved Justitsministeriets bekendtgørelse af 21. april 1848 indkaldt til at give møde i Citadellet Frederikshavn (Kastellet) den 1. maj 1848, jf. *Adresseavisen*, nr. 98, den 22. april 1848. Det første slag ml. de da. og ty. styrker i Treårskrigen fandt sted den 9. april 1848 (180,18); en våbenhvile blev indgået ml. parterne den 10. juli 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 20

◀ **mit Huus** : enten lejligheden i Rosenborggade, matrikelnr. 156 B, gadenr. 9, hvor SK boede fra april til okt. 1848, eller lejligheden i Rosenborggade, matrikelnr. 156 A, gadenr. 7, hvor SK havde boet siden okt. 1848 (232,38; se *kort 2, C1*); jf. *Kierkegaards København* (164,10), s. 44-50.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 20

◀ **Strubes Sygdom** : Frederik Christian Strube (1811-67), isl. snedkersvend, som med hustru og to døtre logerede hos SK 1848-52. Strube var indlagt på Frederiks Hospital i København fra 1. til 9. dec. 1848, medicinsk afdeling A, fællestue MM (RA. 257, Frederiks Hospital. 1757-1850 Sygejournaler, 1848 mm., 683, blad 356). If. journalen led han af »Monomania«, dvs. partiel sindssyge, se journaloptegnelsen NB11:194.a, i SKS 22, 119, og kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 21

◀ **jeg ønskede mig langt borte ... umuligt at komme bort** : sml. journaloptegnelsen NB4:158, fra slutningen af april 1848, hvor SK udtrykker sit ønske om at rejse i 1848, hvilket han dog betragtede som umuligt, se SKS 20,361,4-6, og kommentaren dertil, hvoraf det fremgår, at når SK anså det for umuligt at komme bort, skyldtes det krige og revolutioner i store dele af Europa.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 23

◀ **mine oeconomiske Bekymringer** : sigter formentlig til, at SK ikke længere kunne tære på en solid formue (155,9) og mente at sætte penge til på forfatterskabet (232,30).

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 25

◀ **en Indkomstskat** : Indkomstskat blev først indført efter SKs tid.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 27

◀ **Reitzel** : Carl Andreas Reitzel (1789-1853), da. forlagsboghandler; grundlagde i 1819 egen boglade og eget forlag, som fra 1827 var beliggende i Købmagergade, nuværende nr. 44 (se *kort 2, C2*). Fra 1847 fungerede Reitzel som SKs foretrukne forlægger, ligesom han tidligere – mens SK fungerede som sin egen forlægger – havde haft en stor del af SKs værker i kommission; se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 28

◀ **sætte Penge til qua Forf.** : Indtil 1847 havde SK været sin egen forlægger, dvs. han havde selv forestået og finansieret produktionen af sine bøger, der blev solgt i kommission. Men efter udgivelsen af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*, der udkom den 13. marts 1847, indgik han i august en aftale med forlagsboghandler C.A. Reitzel om, at Reitzel dels overtog udgifterne ved trykning af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* og betalte SK et engangshonorar på 225 rigdaler herfor, dels for 1200 rigsdaler købte restoplaget af *Gjentagelsen, Frygt og Bæven, Philosophiske Smuler, Begrebet Angest, Forord, Stadier paa Livets Vei, Tre Taler ved tænkte Leiligheder, Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift og En literair Anmeldelse*, som Reitzel alle havde haft i kommission; *Enten – Eller* var på det tidspunkt udsolgt. Jf. Reitzels protokol over *Forhandlinger med Forfattere, Redacteurer &c: 1835-[1858]*, s. 27 (i arkiv hos C.A. Reitzels Boghandel). For *Kjerlighedens Gjerninger* (1847) modtog SK fra Reitzel et engangshonorar på 270 rigsdaler, se tekstredegørelsen i SKS K9, 95, og for *Christelige Taler* (1848) et engangshonorar på 220 rigsdaler, se tekstredegørelsen i SKS K10, 75f.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 30

◀ **Skriftet** : sigter til *Sygdommen til Døden* (149,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 31

◀ **lade trykke 1 ell. 2 Ark om Ugen** : *Sygdommen til Døden* er på 136 sider, svarende til 8½ ark.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 34

◀ **lade Bogen udkomme til en beleiligere Aarstid** : *Sygdommen til Døden* udkom den 30. juli 1849 (149,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 34

◀ **Garveren hos hvem jeg boer** : SK havde den 28. sept. 1848 indgået en kontrakt med garvermester Johan Julius Gram (KA, D pk. 8 læg 21) om leje af lejligheden på 1. sal i Grams ejendom i Rosenborggade, Klædebo kvarter, matrikel nr. 156 A, gadenr. 7 (se *kort 2, C1*); if. kontrakten skulle indflytningen ske til oktober flyttedag, dvs. 17. okt. 1848. Ejendommen var nyopført i 1847.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 38

◀ **Sommeren igjennem plaget mig med Stank** : Gram synes at have garvet skind både i gården og på gaden med deraf følgende stank.

I trykt udgave: Bind 22 side 232 linje 38

◀ **Mishandlet paa mange Maader af Pøbelagtighed** : sigter til det satiriske ugeblad *Corsarens* angreb på SK (166,9) og følgerne heraf, nemlig at SK blev udleveret til offentlig spot og chikaneret på gaden (187,25).

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 3

◀ **en saa brilliant og saa dyr Leilighed - og saa at give 200rd** : If. lejekontrakten bestod lejligheden af »6 Værelser Pigekammer Køkken Et Qvistkammer 2 Leiligheder paa Loftet til Brænde og Tørv En Victualiekielder samt fælleds Tørreløft og fælleds Vadskekielder« (KA, D pk. 8 læg 21). Den halvårige husleje var if. kontrakten på 200 rd. (dvs. rigsdaler (166,7)) og den årlige leje således på 400 rigsdaler.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 7

◀ **den færdige Productivitet** : dvs. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1), *Tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (148,1) samt *Indøvelse i Christendom* (149,4 og 159,5).

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 10

◀ **Sommerens sædvanlige Plage for mig** : se fx journaloptegnelsen NB2:113, hvor SK skriver, at det er »mit Befindende, min hele Bygning, alle mine legemlige Vaner lige stik imod og som en Afsindighed at reise i Hundedagene i 23° [reaumur, svarende til 28-29° celsius] Varme - en Tid hvor jeg neppe drister mig til at kjøre en Tour i Middagsstunden - men hvor jeg befinder mig saa ypperligt ved at forholde mig ganske stille«, SKS 20, 185,20-25.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 14

◀ **døde Etatsraad Olsen** : 160,4.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 16

◀ **impetus** : lat. bevægelse, bevægelsesdrift.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 20

◀ **takke Gud for det ubeskrivelig Gode ... langt mere end jeg havde ventet** : sml. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*: »Og nu da jeg skal tale om mit Forhold til Gud; om hvad der hver Dag er gjentaget i min Bøn, som takker for det Ubeskrivelige han har gjort for mig, saa uendelig meget Mere end jeg nogensinde havde ventet«, s. 51 (SV2 13, 597).

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 31

◀ **Gud er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8, dels til 1 Joh 4,16 (220,35).

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 35

◀ **hans Viisdom uendelig** : 160m,7.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 35

◀ **hans Muligheder uendelige** : spiller på Matt 19,26, hvor Jesus siger: »For mennesker er det umuligt, men for Gud er alting muligt.« Se også Luk 1,37.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 36

◀ **Spurve-Forstand** : ringe, indskrænket, lidet udviklet forstand.

I trykt udgave: Bind 22 side 233 linje 36

◀ **R. Nielsen** : 193,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 233m linje 3

◀ **tager op forud** : formentlig i betydningen: tager et emne op, inden det egl. behandles.

I trykt udgave: Bind 22 side 233m linje 7

◀ **en lille Bog** : sigter måske til R. Niensens *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (219,26), der dog er på 530 sider. Hvis den marginale tilføjelse er skrevet senere end hovedoptegnelsen, kunne der i stedet være tale om *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus«* og *Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik.«* *En undersøgende Anmeldelse*, af R. Nielsen, Kbh. 1849, ktl. 701, som kun er på 132 sider og udkom i okt. 1849 (se følgende kommentar).

I trykt udgave: Bind 22 side 233m linje 9

◀ **saa kommer han da endelig ud** : Enten med *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed*, der if. forordet er en videre udvikling af de forelæsninger, R. Nielsen »holdt i Universitetsbygningen, i Vinteren 1848«, s. VI, og som udkom i maj 1849 (219,26). Eller med *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus«* og *Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*, der blev annonceret som »udkommet« i *Adresseavisen*, nr. 242, den 15. okt. 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 233m linje 10

◀ **de drachontiske Love ... vare for abstract grusomme** : sigter til de love, der if. sagnet blev givet af Drakon i Athen o. 624 f.Kr., og som skal have fastsat dødsstraf for næsten alle forbrydelser, herunder lediggang, og derfor snart være blevet formildet og senere afskaffet, jf. fx *Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie, omarbejdet af J.G. Woltmann*, overs. og forøget af J. Riise, bd. 1-12, Kbh. 1822-29, ktl. 1972-1983; bd. 1, s. 417f.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 2

◀ **Præste-Foredragets**: den af præsten holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 3

◀ **idealske** : spøgefuldt om noget, som ikke vedrører den faktiske verden, men kun har gyldighed i den abstrakte forestilling.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 3

◀ **indscriberes** : dvs. inscriberes, indskrives.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 10

◀ **Proscriberede** : bandlyste, fredløse, udstødte.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 10

◀ **Blikstille** : fuldstændig stille og rolig tilstand el. situation.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 13

◀ **Levebrøds-Folkene** : dvs. præsterne (172,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 17

◀ **Xstheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 21

◀ **tilgavns** : fuldt ud, grundigt; på en sådan måde, at det svarer til hensigten.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 24

◀ **Har et Msk. Lov dertil** : 152,25.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 26

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 31

◀ **arbitrium** : lat. vilkårlighed; skøn; valg.

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 32

◀ **Plato siger ... De skulle være Regjenter, som ikke have Lyst til at regjere** : sigter til Platons dialog *Staten*, 7. bog, 520d (*Platonis opera quae extant* (200,2) bd. 4, 1822, s. 390f.), hvor Sokrates (167,29) siger til Glaukon: »der Staat, in welchem die zur Regierung berufenen am wenigsten Lust haben zu regieren, wird nothwendig am besten und ruhigsten verwaltet werden, der aber entgegengesetzte Regenten bekommen hat, auch entgegengesetzt«, *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher, 1. del, 1-2 (bd. 1-2), 2. forbedrede udg., Berlin 1817-18 [1804-05], 2. del, 1-3 (bd. 3-5), 2. forbedrede udg., Berlin 1818-26 [1805-09], 3. del, 1 (bd. 6), Berlin 1828, ktl. 1158-1163; 3. del, 1 (bd. 6), s. 370 (*Platons Skrifter* (163,19) bd. 5, s. 95).

I trykt udgave: Bind 22 side 234 linje 36

◀ **Forretninger** : gøremål.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 2

◀ **Moses ... duede til Intet mindre end til at være Taler ... gaae til Pharao** : hentyder til beretningen om Moses' kaldelse i 2 Mos 3,1-4,17, hvor Gud fra en brændende tornebusk siger til Moses, at han skal gå til Farao og føre israelitterne ud af Egypten, hvortil Moses kommer med en række indvendinger: »Undskyld mig, Herre, men jeg har ikke ordet i min magt og har aldrig haft det; jeg har det heller ikke nu, efter at du begyndte at tale til mig, din tjener. Jeg har svært ved at udtrykke mig i ord«, 2 Mos 4,10, og snart efter, v. 13: »Undskyld mig, Herre, send dog en anden!« Se også 2 Mos 6,12, hvor Moses siger for Herrens ansigt: »Israelitterne vil ikke høre på mig! Hvorfor skulle Farao så høre på mig, når jeg er uomskåret på læberne?« Jf. 2 Mos 6,30. – **Moses**: den centrale figur i 2-5 Mos; fører på Guds befaling israelitterne ud af Egypten og formidler på Sinaj Guds lov til folket. – **Intet mindre end**: alt andet end.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 4

◀ **fornemlig** : først og fremmest, især.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 7

◀ **»Frygt og Bæven«** : *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik* af Johannes de silentio, Kbh. 1843.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 12

◀ **oversat i fremmede Sprog** : *Frygt og Bæven* udkom ikke i oversættelse i SKs levetid; af et brev, dateret Kiel den 21. juli 1855, fra Chr. K.F. Molbech til Hans Brøchner fremgår det, at der var en oversættelse af bogen undervejs, men den fandt så vidst vides aldrig en forlægger, se tekstredegørelsen i SKS K4, 98f.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 13

◀ **Pathos** : lidenskab.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 14

◀ **da den blev skrevet** : *Frygt og Bæven* er antagelig skrevet i maj og juni 1843, se tekstredegørelsen i SKS K4, 83-97.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 15

◀ **Den der ansaaes for Forfatteren** : se T.H. Erslews *Almindeligt Forfatter-Lexicon* (205,2) bd. 2, 1847, s.

25: »Han [SK] antages at være Forfatter til: (...) Frygt og Bæven, dialectisk Lyrik af Johannes de silentio.«

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 15

◀ **Flaneurs**: 208,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 16

◀ **Reduplicationen** : 201,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 20

◀ **gjøres opmærksom paa Forskjellen mellem Digteren og Helten** : se indledningen til »Lovtale over Abraham« i *Frygt og Bæven*, i SKS 4, 112f.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 23

◀ **det første Vink ... i den ældste Journal ... fra min Forfatter-Virksomheds Tid** : Der sigtes til journaloptegnelsen JJ:87, som SK slutter således: »Naar Barnet skal vænnes fra, da sværter Moderen sit Bryst, men hendes Øie hviler ligesaa kjærligt paa Barnet. Dette troer, at det er Brystet, der har forandret sig, men Moderen er uforandret. Og hvorfor sværter hun Brystet, fordi hun siger, at det var Synd, at det skulde see lifligt ud, naar Barnet ikke maa faae det. – Denne Collision er let løst; thi Brystet er kun en Deel af Moderen selv. Held den, der ikke oplevede rædsommere Collisioner, der ikke behøvede at sværte *sig selv*, der ikke behøvede at fare til Helvede for at faae at vide, hvorledes en Djævel seer ud, at han kunde tegne sig selv saaledes, og om mulig paa den Maade frelse et andet Menneske idetmindste i dets Guds-Forhold. Det vilde være Abrahams-Collisionen. / – Den, der har forklaret denne Gaade, han har forklaret mit Liv. – Dog hvo var der i min Samtid der forstod denne?« SKS 18, 166-168; 167f. Journalen JJ, der er i oktavformat, førte SK fortløbende fra maj 1842 til o. slutningen af sept. 1846, se tekstredogørelsen til JJ i SKS K18, 209-214.

I trykt udgave: Bind 22 side 235 linje 27

◀ **et heelt Land er christelig** : 179,23.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 1

◀ **1000 Mænd ... hele Landet er christelig** : 167,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 1

◀ **zart** : ty. svag, spæd, øm.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 4

◀ **sentimental** : følsom, følelsesfuld.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 4

◀ **ret** : virkelig, for alvor, i sandhed.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 13

◀ **Journal** : tidsskrift, uge- el. dagblad, avis.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 17

◀ **formentlig** : påstået, indbildt.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 21

◀ **høchstens** : af ty. höchstens, højst.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 24

◀ **»hende.«** : Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 28

◀ **Fortissimo** : meget stærke kraft.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 30

◀ **et Mord paa Din Samvittighed** : fordi Regine Olsen havde udtrykt og hendes far forsikret, at bruddet ville blive hendes død (se følgende to kommentarer). Udtrykket forekommer flere gange i »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), se fx SKS 6, 185,32f.; 199,9; 308,16; 365,28f.; 400,12f.; 414,2; og 416,35f.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 31

◀ **en elskelig ung Pige ... bliver hendes Død** : 216,36.

I trykt udgave: Bind 22 side 236 linje 35

◀ **en bekymret Fader ... gjentager det** : 201,20.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 1

◀ **hendes Ægteskabelighed** : dvs. Regine Olsens ægteskab med J.F. Schlegel (160m,2 og 160,28).

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 2

◀ **jeg just ikke var Skurk** : 201,21.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 6

◀ **slaaer Skaglerne fra** : slår hammelrebene fra (smider tømmerne), slår vognstængerne fra.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 9

◀ **vil separeres** : Begæring om separation blev dengang behandlet af forligskommissionen (bestående af tre valgte medlemmer); kunne mægling ikke opnås, blev begæringen henvist som skilsmissesag til Magistratens afgørelse. If. kancellicirkulære af 10. aug. 1805 var separationstiden tre år.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 10

◀ **Reduplicationens**: 201,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 11

◀ **Grusomhed** : 211,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 12

◀ **traf mig i en Kirke** : I journaloptegnelsen JJ:107 og i notesbog 15:4 (160m,3) fortæller SK, at Regine Olsen havde nikket til ham ved aftensangen påskedag (16. april 1843) i Vor Frue Kirke (SKS 18, 174,7-11, og 19, 437,8f.). Og i NB12:29 omtaler han deres møde efter højmessens i Helligåndskirken søndag den 1. juli 1849 (SKS 22, 160,22 - 161,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 17

◀ **i Frygt og Bæven** : spiller på Fil 2,12 (198,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 20

◀ **forlig Dig med Din Modstander ... paa Veien** : sigter til Matt 5,23-25, hvor Jesus siger: »Derfor, naar du offerer din Gave paa Alteret, og kommer der ihu, at din Broder haver Noget imod dig, saa lad blive din Gave der for Alteret, og gaa [gå] hen, forlig dig først med din Broder, og kom da, og offer din Gave. Vær snart velvillig mod din Modstander, medens du er med ham paa Veien, at Modstanderen ikke skal overantvorde [overgive] Dommeren dig, og Dommeren skal overantvorde Tieneren dig, og du skal kastes i Fængsel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 21

◀ **Renomées** : dvs. renommés (228m,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 23

◀ **i en Time** : På SKs tid varede en prædiken ofte en times tid, jf. § 15 i »Forslag til et: Kirke-Ritual for Danmark«, s. 11, i J.P. Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* (198,9), hvor det fastsættes: »Prædikenen bør ikke vare længere end i det Høieste en Time, men ingenlunde kortere end en halv Time.«

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 34

◀ **exalteres** : opløftes, henrykkes, begejstres.

I trykt udgave: Bind 22 side 237 linje 34

◀ **den Torn ell. Pæl jeg har i Kjødets** : jf. 2 Kor 12,7-9 (196,15).

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 1

◀ **Prædikeforedraget** : den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 5

◀ **skyde bag paa** : skubbe bag på.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 7

◀ **Deres Velærværdighed** : Til de enkelte rangklasser i rangforordningen (160,4) var knyttet særlige tiltaleformer, if. hvilke 'Deres Velærværdighed' blev benyttet ved titulering af gejstlige personer af laveste rang el. slet ikke omfattet af rangforordningen.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 10

◀ **Xstus kom jo ogsaa til at staa alene** : 232m,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 10

◀ **skrække** : skræmme, kyse.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 13

◀ **Xstheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 18

◀ **gouteret** : dvs. gouteret, bifaldet, værdsat.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 20

◀ **perdü** : perdu, fr. tabt, forsvundet; forvildet, fordærvet.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 21

◀ **Vigilius Haufniensis ... »Angest« som Mellembestemmelse i Forhold til Fristelse** : sigter til caput 1, § 4 »Begrebet Syndefald«, især note 1, og § 5 »Begrebet Angest« samt § 6 »Angest som Arvesyndens Forudsætning og som forklarende Arvesynden retrogradt i Retning af dens Oprindelse« i *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 344-347, især s. 346 noten, 347-351 og 351-356. – **Vigilius Haufniensis**: 193,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 25

◀ **Slangen der fristede Adam og Eva** : hentyder til 1 Mos 3,1-6: »Og Slangen var trædskere [mere lumsk, snedigere], end alle vilde Dyr paa Marken (...); og den sagde til Qvinden: ja, at Gud skulde have sagt: I maae ikke æde af hvert Træe i Haven? Da sagde Qvinden til Slangen: vi maae æde af Træets Frugt i Haven. Men om det Træes Frugt, som er midt i Haven, sagde Gud: æder ikke deraf, og rører ikke derved, at I skulle ikke døe. Da sagde Slangen til Qvinden: I skal ikke døe Døden. Men Gud veed, at hvilken Dag I æde deraf, da skal Eders Øine oplades; og I skal blive ligesom Gud, og kiende Godt og Ondt. Og Qvinden saae, at Træet var godt at æde af, og at det var heel lysteligt at see til, og et ønskeligt Træe til at faae Forstand af, saa tog hun af dets Frugt, og aad; og hun gav sin Mand ogsaa med sig, og han aad« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 29

◀ **Snildhed** : listighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 31

◀ **Træskhed** : lumskhed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 31

◀ **Angest er (... Anti-Climacus ...) stærkest ved Intet** : sigter til »B. Denne Sygdoms (Fortvivlelsens) Almindelighed« i første afsnit af *Sygdommen til Døden* (149,3), hvor det hedder s. 21: »Al Umiddelbarhed er trods sin illusoriske Tryghed og Ro Angest, og derfor ganske consequent meest angest for Intet; man gjør ikke Umiddelbarheden saa angest ved den meest gysende Beskrivelse af det forfærdeligste Noget, som ved et underfundigt [snedigt], næsten skjødesløst, men dog med Reflectionens sikkert beregnende Sigte henkastet halvt Ord om et Ubestemt, ja man gjør Umiddelbarheden ellermeest angest ved paa en listig Maade at paadutte den, at den selv nok veed, hvad det er man taler om. Thi vistnok [rigtig nok] veed Umiddelbarheden det ikke; men aldrig fanger Reflexionen saa sikkert som naar den danner sin Snare af Intet, og aldrig er Reflexionen saaledes sig selv, som naar den er – Intet« (SV2 11, 157). – **Anti-Climacus:** 149,3.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 33

◀ **Fristeren** : slangen (238,29), Djævelen.

I trykt udgave: Bind 22 side 238 linje 35

◀ **hver dets Time** : enhver af dets timer.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 7

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 14

◀ **paa Gadehjørnerne ... idag staaer: »Verden vil bedrages.**«: sigter til plakaten for opførelsen den 15. sept. 1849 af A.E. Scribe *Verden vil bedrages, Lystspil i 5 Acter*, overs. af N.C.L. Abrahams efter den fr. original, *Le Puff ou mensonge et vérité* (1848), i *Det kongelige Theaters Repertoire*, nr. 167, Kbh. 1849, ktl. U 101 (købt i J.H. Schubothes Boghandling den 7. april 1849); se illustration 3.

207-161

Lørdagen den 15de September 1849, Kl. 7,
opføres paa det kongelige Theater:

Verden vil bedrages,

Lystspil i 5 Acter efter Scribes franske Original.

P e r s o n e r n e :

Cæsar Desgaudets	Hr. Nielsen.
Corinna, hans Datter	Fru Heiberg.
Grev Marignan	Hr. Holst.
Albert d'Angremont, Officeer ved Armeen i Africa .	— Wiehe sen.
Marence de la Roche-Bernard	— Hultmann.
Antonie, hans Søster og Myndling	Md. Larcher.
Bouvard, Boghandler	Hr. Rosenkilde.
En Tjener hos Marignan	— Ravnkilde.
En Tjener hos Desgaudets	— Christensen.
Første) Dame	Hr. Johansen.
Anden)	Md. Boje.
Flere Damer og Herrer.	

Stykket faaes i Schuboths Boghandel paa Børsen for 40 β.

Indgangen aabnes Kl. 6. — Forestillingen er forbi omtrent Kl. 10 $\frac{1}{4}$.

NB. Placaten sælges ved Indgangen for 2 Sk.

Trykt i Jrgens Enkes Bogtrykkeri.

3. Plakat med annoncering af lystspillet *Verden vil bedrages* på Det kgl. Teater den 15. sept. 1849.

På Det kgl. Teater blev lystspillet opført i alt syv gange, seks gange fra premieren den 27. marts 1849 til den 15. sept. Det kgl. Teater lod opsætte gule plakater på gadehjørner og mure dagen før en forestilling; på plakaten kunne man læse, hvornår forestillingen begyndte og sluttede (fra sæsonen 1849-50 hhv. kl. 19.00 og o. kl. 22.00), og hvilke skuespillere, der skulle spille rollerne.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 15

◀ **Fredrikke Bremer** : 209,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 19

◀ **Jeg ... har frivilligt udsat mig for ... forbittrende Martyrium** : sigter dels til, at SK, alias Frater Taciturnus, selv bad om at blive 'udskældt' i det satiriske ugeblad *Corsaren* (205,6), dels til, at *Corsaren* rettede en lang række angreb på ham (166,9), hvilket medførte, at han blev udleveret til offentlig spot og chikaneret på gaden (187,25).

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 21

◀ **det Redicules**: dvs. det ridicule, det latterlige.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 22

◀ **stadige pecuniaire Opoffrelser** : 232,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 26

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 28

◀ **Dette hedder hos Frederikke ... forbittret, naar Solen ikke skinner, som jeg vil** : 209,17. Dette er formentlig skrevet under indtryk af, at Frederika Bremers artikelserie »Lif i norden« nu er udkommet i da. oversættelse den 12. sept. 1849 (209,6).

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 28

◀ **Dydzirede** : dydsirede.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 30

◀ **Omstreiferske** : omstrefjende kvinde; især nedsættende: løsgænger; landstryger. Her sigtes formentlig til, at Frederika Bremer under sit ophold i København opsøgte en lang række notabiliteter (209,7 og 209m,2), og at hun i øvrigt tog rundt til de da. øer og efter opholdet i Danmark rejste videre til USA via London (209,6).

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 30

◀ **ene** : forene.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 31

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 32

◀ **Pauli** : Just Henrik Voltelen Paulli (1809-65), da. teolog og præst; cand.theol. i 1833; fra 1835 kateket ved Helligåndskirken, fra 1837 slotspræst ved Christiansborg Slotskirke og fra 1840 tillige hofpræst; var nært knyttet til biskop J.P. Mynster (hvis ældste datter han giftede sig med i 1843) og en nær ven af H.L. Martensen; medlem af Københavns Gejstlige Konvents salmebogskomité 1841-44.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 33

◀ **Heiberg** : Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), forfatter, redaktør og kritiker; fra 1828-39 ansat som teaterdigter og oversætter ved Det kgl. Teater, herefter dets censor, indtil han i 1849 blev dets direktør; 1829 titulær prof., 1830-36 docent i logik, æstetik og da. litteratur ved Den kgl. militære Høiskole. J.L. Heiberg var tidens førende æstetiske smagsdommer.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 33

◀ **Goldschmidt** : 205,1.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 33

◀ **P.L. Møller** : 205,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 239 linje 33

◀ **fløielsmavet** : 185,33.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 1

◀ **Bisp** : H.L. Martensen blev biskop over Sjællands stift i 1854.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 1

◀ **rendte ikke Frederikke ... Dogmatik, som hun fik Udhængs-Arkene af** : 209,9. – **Udhængs-Arkene**: de første rentrykte ark, som sendes til forfatteren, udgiveren og evt. flere (betegnelsen hentyder til, at disse ark blev hængt ud til tørring for hurtigt at kunne afleveres).

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 2

◀ **havde altid 3000 Subscribenter** : nemlig på bladet *Corsaren* (166,10).

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 4

◀ **Tutti** : egl. ital. musikudtryk for 'alle', dvs. hele orkesteret el. alle sangere i en opera; her nærmest i betydningen: alle i kor.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 5

◀ **Mag. K.** : Magister Kierkegaard (206,8).

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 5

◀ **Zacharias Werner siger ...: Xstus ... er i dobbelt Forstand den Salvede** : gengivelse af Zacharias Werners prædiken til 1. søndag i advent over Luk 21,28 i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 3, i *Zacharias Werner's Sämmtliche Werke* (192,13) bd. 13, s. 113-126; s. 120: »Christus heißt ein Gesalbter, und Jesus ist ein doppelt Gesalb-ter. Nur zwei Stände von Menschen werden gesalbet, Könige und Priester, und Jesus der König aller Könige und unser Hoherpriester ist also doppelt als König und Hoherpriester gesalbet.« Christus er den lat. form af det gr. (ὁ) Χριστός ((ho) Christos), den salvede, svarende til det hebr. Mashijáh og aramaisk Meshichá, på gr. transskriberet til Messias.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 10

◀ **Xstheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 15

◀ **fjernede fra Livet for ikke at forstyrre** : sigter til, at sindssyge personer ikke måtte indlægges på Frederiks Hospital i Bredgade i København (jf. hospitalets fundats af 6. aug. 1756, § 3), men blev anbragt ude på de kommunale sindssygeanstalter Skt. Hans Hospital ved Roskilde eller Bidstrupgård NV for Roskilde, o. 35 km fra København.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 19

◀ **neppe faae en Præst, og saa da en maadelig** : se fx *Politivennen*, nr. 1450, den 13. okt. 1843, s. 658: »Kan det kaldes christen Pligt at en Præst lader et Liig henlægge i 11 Dage uden Jord, fordi han ikke vil uleilige sig paa Kirkegaarden, før der er et Liig som han erholder Betaling for, og det Liig som han maae begrave gratis, kan tages med som en Biting?«

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 20

◀ **»de lindre Sorgerne og forædle Glæderne«** : Citatet har ikke kunnet identificeres. – **forædle**: gøre ædlere el. mere fuldkommen.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 23

◀ **det gjør de efter Taxt** : 172,7.

I trykt udgave: Bind 22 side 240 linje 24

◀ **sagt af Zacharias Werner ... vort Hjerter er en Ørken** : gengivelse af Zacharias Werners prædiken til 3. søndag i advent over Joh 1,23 i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 3, i *Zacharias Werner's Sämmtliche Werke* (192,13) bd. 13, s. 140-152; s. 140: »Johannes verkündet uns die freudige Ankunfft Jesu, Er ist sein Vorläufer, und rufet dem Volke zu, bekehret es, wendet es zur Buße, deßhalb heißt es, oder sagt er selbst von sich: ich bin die Stimme des Rufenden in der Wüste. Es gibt auch jetzt noch bei dem Menschen Wüsten, unser Herz ist eine Wüste.«

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 1

◀ **Synderinden ... gaae ind til Xstus i Phariseærens Huus ... Gjestebud** : sigter til beretningen i Luk

7,36-50 om en prostitueret kvinde, som kom ind i farisæeren (225,27) Simons hus med en alabastkrukke fuld af olie, stillede sig bag Jesus, mens han dér sad til bords, vædede hans fødder med sine tårer, tørrede dem med sit hår, kyssede dem og salvede dem med olien.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 5

◀ **Nicodemus ... komme til ham om Natten** : sigter til beretningen i Joh 3,1-21 om farisæeren, medlem af jødernes råd, Nikodemus, der opsøgte Jesus om natten for at tale med ham; se også Joh 7,50 og 19,39.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 7

◀ **Point de vûe** : fr. synspunkt, synsvinkel.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 10

◀ **Luther** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 10

◀ **hvad Luther siger ... om Forskjellen mell. Xstus som Exempel og som Gave** : sigter til »Dr. Morten Luther's Fortale« i *En christelig Postille* (148,11) bd. 1, s. XII-XIV: »Paa det du (...) ej skal gjøre Christus til en Moses, som om Han intet Videre var, end en Lærer og et Mønster [forbillede], hvilket andre Helgene jo ogsaa ere, eller som om Evangeliet var en Lære- og Lovbog: da fatte du Christum, Hans Ord, Gjerning og Lidelse, paa en dobbelt Maade, rigtignok nemlig ogsaa som et Exempel, der foreholdes dig til Efterfølgelse, som St. Petrus siger, I Epistel 2, 21: *Christus haver lidt for os og efterladt os et Exempel*. Som du altsaa seer, at Han beder, faster, hjælper og forbarmer sig over Menneskene, saa skal du og gjøre mod dig selv og din Næste. Men det er det Mindste af Evangeliet, og dermed fortjener det endnu ikke Evangelii-Navn, thi heri er Christus dig ej til større Baade [gavn], end en anden Helgen. Hans Liv bliver hos Ham Selv, og hjælper dig endnu intet. Kort at sige, denne Maade gjør ingen Christen, den gjør kun Hyklere. Det maa komme langt højere med dig. – Dog maa Man indrømme, at dette nu i lang Tid har været den allerbedste Maade at prædike paa, en Maade, som endda er brugt sparsomt nok. – / Thi det er Evangeliets Grund og Hovedstykke, at du, inden du griber Christum som et Mønster, antager og erkjender Ham som en Skjænk og Gave, som Gud har givet dig til Ejendom, saa du, naar du seer eller hører, at Han gjør eller lider Noget, ikke omtvivler, at Christus med denne sin Gjerning og Lidelse er din, og at du kan forlade dig ligesaafuldt derpaa, som om du selv havde gjort det, ja, som om du var den samme Christus. (...) / Naar du nu saaledes har Christum til din Saligheds Grundvold og Hovedgode, da følger det andet Stykke, at du nemlig ogsaa tager Ham til et Mønster, og opoffrer dig for din Næstes Tjeneste, som du seer, at Han har opoffret sig for dig. (...) See derfor just herpaa! Christus, som en Gave, nærer din Tro og gjør dig til en Christen; men Christus, som et Exempel, øver dine Gjerninger. Disse gjøre dig ikke til en Christen, men de gjøres af dig, saasnart du er worden en Christen. Samme Forskjel som der nu er paa Gave og Exempel, er der ogsaa paa Tro og Gjerninger. (...) / Naar du da seer, hvorledes Han virker og hjælper alle dem, som Han kommer til og som bringes til Ham, da skal du vide, at Troen virker det Samme i dig og at Han ved Evangeliet tilbyder din Sjæl samme Hjælp og Naade. Holder du stille her og lader dig husvale, da har du grebet det, da er Christus din, da er Han skjænket dig til Gave, saasandt du troer, at det er Ham, som husvaler og hjælper dig. Dernæst er det fornødent, at du følger Ham som et Mønster, idet du ligeledes hjælper din Næste og er ham til en Gave og et Exempel. (...) Dette dobbelte Gode, Gave og Exempel, have vi i Christo.«

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 11

◀ **den overdrevne Misbrug af Xstus som Exempel** : hentyder til den udbredte fremhævelse af Kristus som forbillede og dermed af 'imitatio Christi', Kristi efterfølgelse, i middelalderen, især i munkebevægelserne og i mystikken. Fx lagde Bernhard af Clairvaux (12. årh.) vægt på efterfølgelsen af Kristus i fattigdom, ydmyghed og lidelse; passionsmystikken betragtede efterfølgelsen af Kristi lidelse som vej til fuldkommenhed, mens den kvietistiske mystik (193,29) dels talte om, at sjælen skulle efterfølge Kristi korsdød, dels pegede på, at den enkelte skulle efterligne Kristus i stræben efter dyd, især den rene kærlighed til Gud. Thomas a Kempis' (15. årh.) fire bøger *De imitatione Christi* (*Om Kristi efterfølgelse* (152,2 og 152,3)) bidrog stærkt til udbredelsen af tanken om Kristi efterfølgelse, der satte sit dybe præg på fromhedslivet i det 15. årh.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 14

◀ **Værkhellighed**: (opnåelse af frelse el.) hellighed ved udøvelse af fortjenstfulde gode gerninger, undertiden med bibetydning af skinhellighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 24

◀ **urgerede** : hævdede; fremhævede.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 25

◀ **gjorde samme Forskjel ... som mellem Tro og Gjerninger** : hentyder til »Dr. Morten Luther's Fortale« i *En christelig Postille* (148,11) bd. 1, s. XIII: »Christus, som en Gave, nærer din Tro og gjør dig til en Christen; men Christus, som et Exempel, øver dine Gjerninger. Disse gjøre dig ikke til en Christen, men de gjøres af dig, saasnart du er vorden en Christen. Samme Forskjel som der nu er paa Gave og Exempel, er der ogsaa paa Tro og Gjerninger.«

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 25

◀ **Luther, da han giftede sig** : i 1525 med nonnen Katharina von Bora, der sammen med otte andre nonner var flygtet fra klostret i Nimbschen til Wittenberg, hvor de med Luthers billigelse tog ophold.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 28

◀ **i Taaget** : dvs. i tågen, i det uklare, svævende, forvrøvlede.

I trykt udgave: Bind 22 side 241 linje 35

◀ **Verden vil bedrages** : 191,34 og 239,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 242 linje 2

◀ **Christenheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 242 linje 16

◀ **en comisk Digter a la Cervantes** : 199,14.

I trykt udgave: Bind 22 side 242 linje 17

◀ **Don Quixote** : 199,14.

I trykt udgave: Bind 22 side 242 linje 17

◀ **simplement** : fr. simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 22 side 242 linje 22

◀ **allehaande** : alle slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 22 side 242 linje 27

◀ **Pathos** : lidenskab.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 4

◀ **vinker** : (til)lokker, frister.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 10

◀ **fanger efter** : forsøger at forlokke, forføre.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 12

◀ **ham** : Rasmus Nielsen (193,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 12

◀ **vistnok** : rigtig nok.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 20

◀ **gjøre furore** : vinde stærkt bifald, vække opsigt, gøre stormende lykke.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 28

◀ **regnet paa** : regnet med, kalkuleret med, gjort regning på.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 28

◀ **den personlige Tilnærmelse, jeg aabnede ham** : 193,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 29

◀ **underskyder** : tilsætter, tilføjer, indsætter som skjult grundlag.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 32

◀ **det forkortede Perspektiv**: det forhold i tegning el. maleri, at en figurs udstrækning i dybden er fremstillet ved hjælp af korte linjer; perspektiv. I retorikken om fremstillingen af et handlingsforløb, hvor man i den sammentrængte form udelader en tilsyneladende uvæsentlig begivenhedsrække.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 33

◀ **Han ligger nu er syg** : I et udateret brev, formentlig fra begyndelsen af sept. 1849, skriver Rasmus Nielsen til SK: »De maa nok undre Dem over at jeg endnu ligger og smøler herude [i Lyngby (219,32)]. Men Sagen er, at jeg i forrige Uge blev meget syg; min Læge (Prof. Stein) fandt mig saa afkræftet, at han har paalagt mig at forblive her end en 14 Dage. Af en Reconvalescent at være befinder jeg mig endda ret vel; naar jeg har arbejdet en Times Tid, bryder jeg af, og seer paa Naturen og paa Bagerens Høns. Jeg glæder mig ret til at komme til Byen, hvor jeg da kan see Dem igjen, og høre Dem tale«, nr. 227 i *B&A* bd. 1, s. 249.

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 35

◀ **udholde adskilligt med sin Kone ... giver mig Skylden for Alt** : Rasmus Niensens kone Edel Margrethe Nielsen synes at have været kritisk over for sin mands nære forhold til SK, se P.A. Rosenberg *Rasmus Nielsen. Nordens Filosof. En almenfattelig Fremstilling*, Kbh 1903, s. 45: »hans Kone, der godt forstod de i verdslig Henseende farlige Følger af Forholdet til den store Eremit, lod ham høre, at han ødelagde sin Fremtid derved« (i en note omtales SKs udtalelse her i NB12).

I trykt udgave: Bind 22 side 243 linje 36

◀ **Martensen** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 244 linje 4

◀ **Egenyttighed** : dvs. egennyttighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 244 linje 11

◀ **næsten blevet vred paa R. N. ... jeg kan bruges mod ham** : hentyder måske til anmeldelsen af Rasmus Niensens (193,2) *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* i *Dansk Kirketidende* (219,26).

I trykt udgave: Bind 22 side 244m linje 4

◀ **strax i Fortalen ... at han havde benyttet mine Skrifter** : dvs. i fortalen til Rasmus Niensens *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed*, s. V-X, hvor hverken SK el. hans skrifter er omtalt.

I trykt udgave: Bind 22 side 244m linje 10

◀ **quasi-Falsum** : lat. ('quasi' 'ligesom', 'som om', 'falsum' 'bedrageri', 'falskeneri') pseudo- el. skin-bedrageri el. -falskneri.

I trykt udgave: Bind 22 side 244m linje 16

◀ **Biskop Mynster sidst jeg talte med ham** : Hvornår SK sidst har talt med biskop J.P. Mynster (154,10), vides ikke.

I trykt udgave: Bind 22 side 244m linje 29

◀ **Hegelianer** : 193,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 244m linje 34

◀ **hvad Zacharias Werner siger ... »Den hellige Gregor d. St. ... en stor, Sandheden elskende Prophet.«** : da. oversættelse af citat fra Zacharias Werners prædiken til 3. søndag i advent over Joh 1,23 i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 3, i *Zacharias Werner's Sämmtliche Werke* (192,13) bd. 13, s. 140-152; s. 148. – **Den hellige Gregor d. St.:** Gregor I el. den Store (o. 540-604), pave fra 590 til sin død; siden middelalderen af Den rom.-katolske Kirke betragtet som den fjerde af de fire lat. kirkefædre. – **Johannes, den Døber ... jeg er ikke Xstus:** se Joh 1,20.

I trykt udgave: Bind 22 side 244 linje 14

◀ **»Tolderen«, »Synderinden«** : se *»Ypperstepræsten«* - *»Tolderen«* - *»Synderinden«, tre Taler ved Altergangen om Fredagen* (223,12). - **Tolderen:** 225,27. - **Synderinden:** 241,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 244 linje 22

◀ **»Affaldet« ... før Alts Fuldkommelse** : hentyder til 1 Tim 4,1, hvor Paulus skriver: *»Men Aanden siger klarlig, at i de sidste Tider skulle [skal] Nogle affalde [fracfalde] fra Troen, og hænge ved forføriske Aander og Diævles Lærdomme«* (NT-1819). Se også 2 Thess 2,3.

I trykt udgave: Bind 22 side 244 linje 28

◀ **»Christenhed«** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 1

◀ **Spændkraft** : elasticitet; styrke.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 3

◀ **Fri-Tænkere** : alm. betegnelse på SKs tid for personer, der enten ikke tilsluttede sig el. direkte argumenterede imod kristendommens sandhed, undertiden mere specifikt for de samtidige teologer og filosoffer, der betragtede kristendommen som myte, se fx *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, i *SKS 7*, 528,6f.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 9

◀ **skrømtet** : hyklet, foregivet, det ikke at være, hvad man giver sig ud for.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 14

◀ **Xstus selv siger: mon ... skal finde Troen paa Jorden** : frit citat fra Luk 18,8 (NT-1819). - **Mskens Søn:** Menneskens Søn el. Menneskesønnen, den betegnelse, Jesus hyppigst anvender om sig selv i evangelierne.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 17

◀ **Christus fødes ... svøbes i Klude, lægges i en Krybbe** : hentyder til v. 7 i beretningen i Luk 2,1-20 om Jesu fødsel; i *Biblia, det er: den gandske Hellige Skrifts Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802 (196,15), er v. 7 gengivet således: *»Og hun fødte sin første Søn, og svøbte ham i Klude, og lagde ham i en Krybbe; thi de havde intet Rum i Gieste-Herberget.«*

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 24

◀ **knebent** : ringe, sparsommeligt, nøjeregnende.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 26

◀ **koster Børnene i Bethlehem Livet** : sigter til beretningen i Matt 2,16-18 om barnemordet i Betlehem, hvor det fortælles, at kong Herodes lod alle drenge på to år og derunder i Betlehem og omegn myrde i et forgæves forsøg på at få ram på den nyfødte Jesus.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 27

◀ **Fredags-Taler** : 223,11.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 31

◀ **Taler ved Altergangen om Fredagen** : 223,11.

I trykt udgave: Bind 22 side 245 linje 33

◀ **Nº 1. Luc: 7, 47. »men hvem Lidet forlades, elsker lidet.«** : idé til nr. I i *To Taler ved Altergangen om Fredagen*, Kbh 1851, s. 7-19 (SV2 12, 315-326). - I Luk 7,47 siger Jesus til farisæeren Simon om synderinden (241,5): *»Derfor, siger jeg dig, ere hendes mange Synder forladne; thi hun elskede meget; men hvem Lidet forlades, elsker lidet«* (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 1

◀ **Nº 2. 1ste Pet. 4, 7. Kjerligheden skal skjule Synders Mangfoldighed** : idé til nr. II i *To Taler ved Altergangen om Fredagen*, Kbh 1851, s. 21-32 (SV2 12, 327-336). – 1 Pet 4,7 er fejl for 4,8: »Men haver for alle Ting en inderlig Kierlighed til hverandre; thi Kierligheden skal skjule Synders Mangfoldighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 3

◀ **κατ' ἐξοχήν** : gr. (kat' exochēn) i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 9

◀ **1 Cor: 11, 31. 32** : 1 Kor 11,31-32, hvor Paulus skriver: »Thi dersom vi dømte os selv, dømtes vi ikke. Men naar vi dømmes af Herren, revses vi, at vi ikke med Verden skulle [skal] fordømmes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 10

◀ **i det 30te Vers ... da han velsignede Brødet ... de kjendte ham** : dvs. i Luk 24,30: »Og det skede, da han sad med dem tilbords, tog han Brødet, velsignede og brød det, og gav dem« (NT-1819). Se også v. 31: »Da bleve deres Øine aabnede og de kjendte ham, og han blev usynlig for dem.«

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 12

◀ **Luc 24, 31** : Luk 24,31 (162,28, og se foregående kommentar).

I trykt udgave: Bind 22 side 246m linje 1

◀ **Ved Alteret er han usynlig tilstede** : Bag tanken om Kristi tilstedeværelse ved alteret ligger den lutherske ubikvitetslære, dvs. læren om Kristi allestedsnærværelse, både i hans guddommelige natur i himlen ved Faderens højre hånd og i hans menneskelige natur som legeme og blod i nadverelementerne, her nærværende 'i, med og under' de ydre tegn brød og vin under nydelsen af nadveren, jf. fx det sidste lutherske bekendelsesskrift *Formula Concordiae* (1577-78, udg. i 1580; da. *Konkordieformlen*), 2. del, »Solida Declaratio«, art. 7 om nadveren, 35, se *Libri symbolici ecclesiae evangelicae sive Concordia*, udg. af K.A. Hase, 2. udg., Leipzig 1837 [1827], ktl. 624, s. 735 (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930*, 11. udg. [ty./lat.], Göttingen 1992, s. 983). Bagved ligger endvidere læren om 'communicatio idiomatum' (lat. 'egenskabernes meddelelse'), det vil her sige en meddelelse af egenskaber fra den guddommelige til den menneskelige natur i Kristus, jf. »Solida Declaratio«, art. 7, 4, se *Libri symbolici*, s. 726 (*Die Bekenntnisschriften*, s. 974). Se også § 123 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Ein dogmatisches Repertorium für Studierende*, 4. forbedrede udg., Leipzig 1839 [1828], ktl. 581, s. 306 (4. udg. blev overs. af A.L.C. Listow som *Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik. Et dogmatisk Repertorium for Studerende*, Kbh. 1841, s. 316).

I trykt udgave: Bind 22 side 246m linje 10

◀ **1 Cor. 9, 18 ... min Løn at jeg kan fremsætte Xsti Evangelium uden Betaling** : 1 Kor 9,18, hvor Paulus (163,20) skriver: »Hvad er da min Løn? at jeg, i det jeg prædiker, kan fremsætte Christi Evangelium uden Bekostning, paa det [for at] jeg ikke skal misbruge min Ret i Evangelium« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 16

◀ **Thomas a Kempis siger: Msket har to Vinger ... Eenfold og Troskab** : fri gengivelse af Thomas a Kempis' (152,2) ord i indledningen til 2. bog, kap. 4 »Et reent og eenfoldigt Sind«, i *Thomas a Kempis, om Christi Efterfølgelse, fire Bøger* (152,3), s. 48f.; s. 48: »Paa tvende Vinger hæves Mennesket over det Jordiske, det er: Eenfoldighed og Reenhed.«

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 21

◀ **det at give Almisse i Løndom** : hentyder til Matt 6,2-4, hvor Jesus siger: »naar du gjør Almisse, skal du ikke lade blæse i Basune for dig, som Øienskalke [øjentjenere, hyklere] gjøre i Synagoger og paa Gader, paa det [for at] de kunne æres af Mennesker; sandelig siger jeg Eder: de have deres Løn borte [dvs. de har ingen løn i vente, da de har taget den på forskud]. Men naar du gjør Almisse, lad din venstre Haand ikke vide, hvad din højre gjør; paa det din Almisse kan være i Løndom, og din Fader, som seer i Løndom, han skal betale dig aabenbare« (NT-1819)

I trykt udgave: Bind 22 side 246 linje 26

◀ **friste** : udæske.

I trykt udgave: Bind 22 side 248 linje 4

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 248 linje 8

◀ »**Frygt og Bævens**« : spiller på Fil 2,12 (198,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 248 linje 11

◀ **besynderligste** : mærkværdigste, underligste, mest påfaldende.

I trykt udgave: Bind 22 side 248 linje 24

◀ **Christenheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 248 linje 33

◀ **Potens** : kraft; grad.

I trykt udgave: Bind 22 side 248 linje 33

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 6

◀ **ret** : virkelig.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 9

◀ **Paastand paa** : krav på.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 20

◀ **Værkhellighed** : 241,24.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 21

◀ **Underfundig** : snedig, listig.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 23

◀ **angribe bag fra** : se journaloptegnelsen JJ:186, fra jan. el. feb. 1844, hvor SK taler om, at »Tiden er det Farligste at stride med, den saarer da ligesom den parthiske Skydte, idet den flygter, og angriber altid værst bagfra«, SKS 18, 200. Jf. Plutarks biografi »Crassus« kap. 24, 6, i hans levnedbeskrivelser *Vitae parallelae* (*De parallelle liv*), hvor det fortælles om partherne, at de fortsatte med at skyde med deres pile, mens de flygtede, og at de gjorde det med stor dygtighed; se *Plutarchi vitae parallelae*, stereotypudg., bd. 1-9, Leipzig 1829, ktl. 1181-1189; bd. 5, s. 192.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 24

◀ **I Prædikenen ... enhver Prædiken begynder med først at være en Lovprædiken** : sigter til Martin Luthers evangelieprædiken over Joh 1,19-28 til 4. søndag i advent i *En christelig Postille* (148,11) bd. 1, s. 52-61; s. 59f.: »Et dobbelt Embede har da Johannes [Døber] og efter ham enhver evangelisk Prædikant, idet han nemlig først gjør alle Mennesker til Syndere (...), dernæst trøster og viser, hvorledes Man skal vorde Synden qvit pegende paa den kommende Frelser, som vil forløse os af al vor Syndenød, saafremt vi annamme Ham i levende Tro. Det første Embede siger: I ere alle Syndere og fattes Guds Billed. Naar vi troe dette, saa kommer det andet Embede og siger: Giver Agt, annammer Christum, troer paa Ham, Han skal frelse Eder fra alle Eders Synder! / En ret christelig Prædikant er altsaa Den, som ikke prædiker Andet, end Johannes fordem, men bliver derved, og ikke viger derfra. Først prædiker han da Loven vel (...).«

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 26

◀ **det han derpaa siger om Lov-Prædiken** : sigter til fortsættelsen af citatet i foregående kommentar: »at Folk kunne lære, hvor store Ting Gud fordrer af os, af os, som, formedelst [i kraft af] vor ved Adams Fald fordærvede Naturs Uformuenhed, Intet mægte at fuldbringe. Han [en ret kristelig prædikant] skal, saa at sige, døbe sine Tilhørere i Jordan. Thi det kolde Vand betyder Lovens Lære, den tænder ikke Kjærligheden, men slukker den snarere. Thi ved Loven erkjender Mennesket, hvor svart [besværligt, hårdt, vanskeligt], ja umuligt, det er, at opfylde Loven. Han vorder derfor Loven fjendsk, hans Lyst kjølnes dertil, hans Hjerte vender sig derfra. (...) Saa maa han da ydmyge sig og bekjende, at han er en forloren [fortabt] Skabning, at alle hans Gjæringer ere Synd. Dermed har Johannes's Daab en Ende. Nu seer han, hvad Johannes mener, der [når] han siger: *Omvender Eder!* Nu forstaaer han, at der er en herlig Mening i denne Tale, at der er

Ingen, som jo [ikke] trænger haardt til Omvendelse. (...) / Naar saaledes Loven er lært og Daaben fuldbyrdet, naar Mennesket er ydmyget ved Selverkjendelse og berøvet al Tillid til sit eget afmægtige Jeg: da følger det andet Stykke af Johannes's Embed, idet han viser de arme Mennesker fra sig til Christum, sigende: *See det Guds Lam, som bærer Verdens Synd!* Det er: Hidtil har jeg, ved min Lære, gjort Eder Alle til Syndere, fordømt alle Eders Gjerninger, og sagt, at I maae opgive al Tillid til Eder selv; men at I ikke skulle opgive Eders Tillid til Gud, saa giver Agt, jeg vil vise Eder, hvorledes I skulle vorde frelste fra Eders Synder!« *En christelig Postille* bd. 1, s. 60.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 29

◀ **Grundfeilen i Middelalderen ... at naae Forbilledet** : 241,14.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 32

◀ **svælgende** : afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft.

I trykt udgave: Bind 22 side 249 linje 37

◀ **Luther siger, at naar saa Loven rigtigt forkyndes ... hans Domfældelse** : 249,29.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 4

◀ **denne ell. hiin et Mskes virkelige Synd** : denne el. hin af et menneskes virkelige synder.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 7

◀ **den simple Mand** : el. 'den menige mand' (217,32).

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 13

◀ **»christelige Stat«** : 179,23.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 16

◀ **Buegangen** : sigter til de buegange, der omkranser ridebanen bag Christiansborg Slot i København. Da buegangene på SKs tid var en yndet promenade, tiltrak de også gadesælgere og tiggere, se *Kierkegaards København* (164,10), s. 372, billedet og billedteksten.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 19

◀ **gl.agtig** : gammelagtig: som ser gammel ud.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 19

◀ **Amagerpige** : pige (især fra Amager), der handler med grønsager, frugt o.l. På SKs tid var Amager et landligt område med mange små jordbrug, som producerede madvarer, især grønsager, til Københavns borgere, der betragtede folkene på Amager som naive, grove og komiske.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 19

◀ **Flaneurer** : 208,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 26

◀ **den menige Mand** : 217,32.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 30

◀ **Copula** : bånd, bindeled, forbindelse.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 31

◀ **Forværelserne**: forgemak, hvor audienssøgende opholder sig, indtil de får foretræde o.l.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 33

◀ **hundrede Øine** : hentyder til heroen Argos fra gr. mytologi (lat. Argus); han blev kaldt 'Panoptes' (altseer), fordi altid mindst ét øje var vågent blandt de hundrede, der var fordelt over hans krop. Han omtales i sagnet om elskovsforholdet mellem Zeus og flodguden Inachos' datter Io. Da Hera havde opdaget forholdet, satte hun Argos til at vogte Io. Hera forvandlede Io til en ko, som Argos bandt til et træ og vågede

over med sine hundrede øjne. Zeus reddede sin elskerinde ved at lade Hermes dræbe Argos efter at have dysset alle hans øjne i søvn med trylleurter og fløjtespil; men Hera forvandlede Argos til en påfugl, hvis hale blev prydet med hans øjne. Jf. Ovids gendigtning i *Metamorphoses (Forvandlinger)*, 1. sang, v. 625ff.

I trykt udgave: Bind 22 side 250 linje 36

◀ **lever jeg som en Slags Halvgal** : 229m,2.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 1

◀ **trække Øiet ind** : formentlig dannet efter udtrykket 'trække følehornene ind' og med den overførte betydning: optræde mere forsigtigt el. tilbageholdende.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 3

◀ **en gale Maier** : sigter formentlig til forlæggeren, redaktøren og journalisten Edvard Meyer (1813-80), som siden jan. 1845 havde haft stor succes med udgivelsen af dagbladet *Flyveposten*, men samtidig blev spottet for sin selvtilfredshed, naivitet og sproglige uformåenhed. Under *Corsarens* angreb på SK i 1846 (166,9) blev han ikke sammenlignet med 'gale Meyer', men i skikkelse af sin pseudonym Frater Taciturnus (205,6) identificeret med 'gale Nathanson' (207,18).

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 4

◀ **den Journal-Litteratur ... beskytte den menige Mand - mod de fornemme** : sigter til *Corsaren* (166,9). – **Journal-Litteratur**: tidsskrift, uge- el. dagblad, avis.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 5

◀ **»Drenge dømmes os«** : hentyder til Es 3,4: »Og jeg vil give dem Børn til Fyrster, og Barnagtige skal regiere over dem« (GT-1740). Jf. også Præd 10,16.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 7

◀ **Et ret kløgtigt Hoved, en Yngling** : sigter til M.A. Goldschmidt (205,1).

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 7

◀ **sad lærende ved mine Fødder** : spiller på ApG 22,3, hvor Paulus siger, at han er »ved Gamaliels Fødder, oplært efter vor Fædrene-Lovs Strængthed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 11

◀ **3000 Subscribenter** : nemlig på *Corsaren* (166,10).

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 12

◀ **jeg har 50 Kjøbere** : nemlig af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (166,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 12

◀ han **jo** vil: ikke.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 17

◀ **Pseudonymerne** : dvs. pseudonymerne.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 27

◀ **skal bruge i Prædikeforedraget Mulighed ... Paradigmer, man vil bruge** : Hvad der sigtes til, har ikke kunnet identificeres. – **Prædikeforedraget**: den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 28

◀ **Grundtvig ... en Helvedes Glæde ... hjulpet Andre og kan ikke hjælpe sig selv** : sigter til N.F.S. Grundtvigs (200,5) prædiken »Hidtil haver Herren hjulpet sig selv!« over Mark 16,1-8 til påskedag, nr. XIII (og ikke den anden, som SK skriver) i hans *Christelige Prædikener eller Søndags-Bog* bd. 1-3, Kbh 1827-30, ktl. 222-224; bd. 1, s. 185-199; s. 185f.: »Der er, mine Venner! neppe noget Ord i hele Lidelses-Historien, der saa dybt saarer hvert ædelt Menneske-Hjerte, som det forgiftige [ondskabsfulde] Ord, hvormed de ypperste Præster, de Ældste og de Skrift-Kloge, bespottede den Korsfæstede, da de sagde: *han haver hjulpet andre, og kan ikke hjælpe sig selv!* [Matt 27,42]. Saa vi nemlig en Læge, der aldeles havde opoffret sig for den

lidende Menneskehed, og kun prist sin Konst, fordi den satte ham istand til at bringe Liv og Glæde, eller dog Trøst og Lindring, ind i Dødens Værksteder og i Sorgens Boeliger, mest i de Ringes Hytter, han saa utrættelig gjæstede; saae vi en saadan Læge, omringet af Med-Beilere til Æren, som han med Rette kaldte Læger kun for de Sunde, banesaaret af dem med lumske Dolke-Stik; og saae vi disse, med onskabsfuld Glæde, betragte hans Døds-Kamp; da behøvede de ei engang at røre Læberne til Spot, ei at udskyde deres gloende Pile i det bittere Ord: han haver hjulpet andre, og kan ikke hjælpe sig selv, de behøvede det ikke, for at fylde vor Sjæl med den mest levende Afsky, og stille os det klart for Øie, hvad der er Fryd og Skiemt i Helvede«.

I trykt udgave: Bind 22 side 251 linje 36

◀ **Helveds-Candidater** : personer, der menes at få den skæbne at ende i Helvede.

I trykt udgave: Bind 22 side 252 linje 9

◀ **Fredags-Taler** : dvs. taler ved altergangen om fredagen (223,11).

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 2

◀ **1 Cor: 11, 31. 32** : 246,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 3

◀ **Mth: 13, 45-46** : Matt 13,45-46, hvor Jesus fortæller lignelsen om perlen: »Atter lignes Himmeriges Rige ved en Kiøbmand, som søgte efter gode Perler, hvilken, der [da] han fandt en meget kostelig [kostbar] Perle, gik hen, og solgte alt det, han havde, og købte samme« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 4

◀ **Aabenbaringen 3, 20** : Åb 3,20: »See, jeg staaer for Døren, og banker; dersom Nogen hører min Røst og oplader [åbner] Døren, til ham vil jeg gaae ind, og holde Nadvere med ham, og han med mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 16

◀ **Der fortælles om Xstus ... gennem lukkede Dørre** : sigter til Joh 20,19.26. – **Dørre**: dvs. døre (NT-1819 har 'Dørrene' i Joh 20,19.20).

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 17

◀ **Dette ... misbrugt som et Billede ... gennem lukkede Dørre** : se fx Zacharias Werners prædiken »Am weißen Sonntage« over Joh 20,28 (255,32) i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 1, i *Zacharias Werner's Sämmtliche Werke* (192,13) bd. 11, s. 135-146; s. 138, hvor det hedder: »Der Herr drang aber nicht blos durch verschlossene Thüren zu seinen Jüngern, sondern er kömmt in das Herz eines jeden frommen Christen, der die Thüren vor den lärmenden Freuden und Lüsten der Welt verschließet. Der Christ, die Christin, in deren Herz der Herr kömmt, erschrickt, bebet auch, aber der Herr spricht auch zu ihr oder zu ihm: Der Friede sey mit dir, fürchte dich nicht, ich bins. Dann wird sich der Christ erfreuen und den Frieden erhalten.«

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 19

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 27

◀ **Brødet og Nadveren** : Meningen må være: brødet og vinen under nadveren.

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 29

◀ **den tidligere »mine Faar høre min Røst** : sigter til nr. III i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i *SKS* 10, 285-292. Talens tema er »Joh. X, 27. 'Mine Faar høre min Røst, og jeg kjender dem, og de følge mig'«, s. 288.

I trykt udgave: Bind 22 side 253 linje 32

◀ **er det saa** : forholder det sig således.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 1

◀ **Indbydelsen »kommer hid**« : hentyder til Jesu indbydelse i Matt 11,28 (198,10). Hentyder formentlig også til Kristusstatuen i alterpartiet i Vor Frue Kirke i København, hvor der på fodstykket står: »Kommer til mig / Matth. XI. 28.« Se »Taler ved Altergang om Fredagen«, nr. II (som SK holdt i Vor Frue Kirke fredag den

18. juni 1847), i *Christelige Taler* (1848): »See, Han [Kristus] udbreder sine Arme og siger: kommer hid, kommer hid til **mig** alle I, som arbeide og ere besværede«, SKS 10, 282,28f., og se kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 2

◀ **Himmeriges Rige er jo ogsaa »inden i Eder«** : hentyder til Luk 17,21, hvor Jesus siger: »De skulle [skal] ikke heller sige: see her, eller see der er det; thi see, Guds Rige er inden i Eder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 253m linje 5

◀ **Fredags Taler** : dvs. taler ved altergangen om fredagen (223,11).

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 9

◀ **Mtth: 28, 5. »Frygter ikke ... I lede efter Jesum den Korsfæstede.«** : Matt 28,5, hvor englen siger til de kvinder, der er kommet ud til Jesu grav: »frygter I ikke! thi jeg veed, at I lede efter Jesum den korsfæstede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 10

◀ **flye ham** : flygte bort fra ham; undgå el. holde sig borte fra, sky ham.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 12

◀ **cfr Journalen NB¹¹ p. 186** : jf. NB11:171.a, i SKS 22, 100.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 13

◀ **Luc: 18, 13. »Og ... Tolderen vilde end ikke opløfte Øinene til Himlen.«** : 225,27.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 14

◀ **Xsti Ord til den Blindfødte ... see op (... αναβλεψον) Din Tro haver frelst Dig** : I NT-1819 siger Jesus til den blindfødte: »bliv seende! din Tro haver frelst dig.« - **αναβλεψον**: gr. aorist imp. af αναβλέπω (anablépē); i K.G. Bretschneiders *Lexicon manuale graeco-latinum in libros Novi Testamenti*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1829 [1824], ktl. 73-74; bd. 1, s. 70, angives som første betydning: »suspicio, sursum specto, ich blicke auf«, og som anden betydning: »iterum specto, i. e. visum recupero [lat. jeg ser på ny, dvs. jeg genvinder synet]«, bl.a. med henvisning til Luk 18,41-43.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 17

◀ **Mtth: 8, 8. »Og Høvedsmanden ... siig ikkun et Ord, saa bliver min Tjener helbredet.«** : citat fra NT-1819. - **ikkun**: blot.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 25

◀ **en gl. Psalme Eet Ord af Dig helbreder For Evigheder** : sammentrukket citat fra den da. forfatter og salmedigter B.S. Ingemanns salme »O Herre! kommer Sorgens Stund hernede«, strofe 5: »O du, som vende kan al Verdens Smerte! / Du selv i Qval mig Himmelglæden lærte; / Eet Ord af dig mig frelser og helbreder / For Evigheder«, *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845 (154,10), nr. 596, s. 38f. (tillægget blev, separat pagineret, optaget bagest i *Evangelisk-christelig Psalmebog*, Kbh. 1845, ktl. 197). Salmen udkom i B.S. Ingemanns *Høimesse-Psalmer til Kirkeaaarets Helligdage*, Kbh. 1825, som nr. XIII med angivelsen: »Tredie Søndag efter Helligtrekongersdag. / (Evang. Matth. 8 C. 1 V. Jesus gik ned af Bjerget.)«

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 27

◀ **Ordene ved Nadveren (...) Det er mit Legeme som hengives for Eder** : sigter til indstiftelsesordene i nadverritualet: »Vor HERRe Jesus Christus i den Nat, der [da] han blev forraadt, tog han Brødet, takkede og brød det, gav sine Disciple og sagde: Tager dette hen [tag imod dette], og æder det! Det er mit Legeme, som gives for Eder! Dette gjøre [gør dette] til min Ihukommelse! / Ligesaa tog han og [også] Kalken efter Aftens-Maaltid, takkede, gav dem, og sagde: Drikker alle deraf! Denne er det ny Testamentes Kalk i mit Blod, som udgydes for Eder til Syndernes Forladelse! Dette gjører, saa ofte som I det drikke, til min Ihukommelse.« *Forordnet Alter-Bog* (166,25), s. 253f.

I trykt udgave: Bind 22 side 254 linje 34

◀ **Luc: 21, 28 naar disse Ting begynde at skee, da seer op** : citat fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 22 side 254m linje 1

◀ **den Beskrivelse af Fremtiden ... i Slutningen af »en litterair Anmeldelse af de to Tidsaldre«** : sigter til *En litterair Anmeldelse. To Tidsaldre, Novelle af Forfatteren til »en Hverdagshistorie«*, udgiven af J.L. Heiberg. Kbhv. Reitzel 1845, anmeldt af S. Kierkegaard, Kbh. 1846, s. 107-111, i SKS 8, 100-104.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 2

◀ **»Systemet«** : 153,15.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 7

◀ **Evangeliet om Enkens Søn i Nain** : Beretningen i Luk 7,11-17 om Jesu opvækkelse af enkens søn i Nain er evangeliet til 16. søndag efter trinitatis: »Og det begav sig Dagen derefter, at han [Jesus] gik til en Stad, som hed Nain, og der gik Mange af hans Disciple med ham, og meget Folk. 12. Men der [da] han kom nær til Stadens Port, see, da blev en Død udbaaren, som var sin Moders eenbaarne Søn, og hun var en Enke; og meget Folk af Staden gik med hende. 13. Og der Herren saae hende, ynkedes han inderligen over hende, og sagde til hende: græd ikke. 14. Og han traadte til og rørte ved Baaren; (men de, som bare, stode stille) og han sagde: du unge Karl, jeg siger dig, staae op! 15. Og den Døde reiste sig op, og begyndte at tale; og han gav hans Moder ham. 16. Men en Frygt betog Alle, og de prisede Gud, og sagde: der er en stor Prophet opreist iblandt os, og Gud haver besøgt sit Folk. 17. Og denne Tale om ham kom ud i det ganske Judæa, og i alt det omkringliggende Land.« *Forordnet Alter-Bog* (166,25), s. 150f. I 1849 faldt 16. søndag efter trinitatis den 23. sept.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 10

◀ **Visby** : Carl Holger Visby (1801-71), da. teolog, præst ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn 1830-54, først som residerende kapellan og fra 1844 som sognepræst. Han prædikede 16. søndag efter trinitatis (se foregående kommentar) ved højmassen i Vor Frelsers Kirke, jf. bekendtgørelsen af prædikanter i *Adresseavisen*, nr. 223, den 22. sept. 1849.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 11

◀ **κατεξοχήν** : egl. κατ' ἐξοχήν, gr. (kat' exochēn) i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 12

◀ **Saa** : således.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 25

◀ **Zacharias Werner ... »ikke ... Peters Tro er saa lærerig som Thomas' Vantro.«** : fri oversættelse af citat fra Zacharias Werners prædiken »Am weißen Sonntage« over Joh 20,28 i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 1, i *Zacharias Werner's Sämmtliche Werke* (192,13) bd. 11, s. 135-146; s. 140, hvor det fortælles, at »der große Gregorius« har sagt: »Der Glaube der Magdalena und des Petrus ist nicht so lehrreich, als der Unglaube des Thomas.« – **hvide Søndag**: gl. kirkelig betegnelse for søndag efter påske, der tilbage til kristendommens ældste tid var kirkens største dåbsdag, hvor de, der skulle døbes, bar hvide klæder. – **Gregor d. St**: Gregor den Store (244,14). – **Magdalena**: sigter til Maria Magdalena el. Magdalene, dvs. fra Magdala. If. Luk 8,2 blev hun en discipel af Jesus, efter at han havde helbredt hende for dæmonbesættelse. Hun var til stede ved Jesu korsfæstelse (Matt 27,56) og begravelse (Matt 27,61) og nævnes blandt de kvinder, der dagen efter kom ud til graven for at salve Jesu lig, men af en engel fik at vide, at han var opstået fra de døde (Luk 24,1-12); if. Joh 20,1-18 gik hun derimod alene ud til graven og var den første, der mødte Jesus efter opstandelsen. I den kirkelige tradition er hun også blevet identificeret med den synderinde, der fortælles om i Luk 7,36-50. – **Peters**: apostlen Peter (163,8). – **Thomas'**: en af de tolv apostle; om hans vantro, se Joh 20,24-29.

I trykt udgave: Bind 22 side 255 linje 32

◀ **Leflerie** : koketteri; letfærdighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 3

◀ **hvad** : hvor.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 6

◀ **blødagtige** : forfinede, forvænte, magelige.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 6

◀ **sædeligt** : moralsk, etisk.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 7

◀ **Xstheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 8

◀ **om han saa havde Engletunge** : spiller på 1 Kor 13,1, hvor Paulus skriver: »Talede jeg med Menneskers og Engles Tungemaal, men havde ikke Kierlighed, da var jeg en lydende Malm, eller en klingende Biede« (NT-1819). I sin bibeloversættelse gengiver Martin Luther begyndelsen af v. 1 således: »Wenn ich mit Menschen- und mit Engeltungen redete«, *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 10

◀ **stadselig** : som tager sig flot ud, prægtig.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 12

◀ **i Silke og Fløiel** : Blandt de gejstlige var det forbeholdt biskopper, den kgl. konfessionarius og dem, der havde forsvaret den teologiske doktorgrad, at bære præstehat og -kjole af fløjl samt kåbe af silke. Jf. forordning af 13. marts 1683 om klædedragt m.m., kap. 1, § 5, der stadig var gældende på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 13

◀ **tilsniger (...)** sig : tillister sig, skaffer sig (noget, som ikke retmæssigt tilkommer en) på en listig måde.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 15

◀ **det at opæde Enkers og Faderløses Huus** : spiller på Matt 23,14, hvor Jesus siger: »Vee Eder, I Skriftkloge og Phariseer, I Øienskalke! at I opæde Enkers Huse, og paa Skrømt bede længe; derfor skulle I faae des haardere Dom« (NT-1819). Om at plage, undertrykke el. berøve faderløse og enker, se fx 2 Mos 22,21; 5 Mos 24,19; Jer 7,6; Ez 22,7; Zak 7,10; Mal 3,5.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 16

◀ **»for Skinnets Skyld at gjøre lange Bønner«** : formentlig gengivelse af Matt 23,14 (se foregående kommentar); se også Matt 6,5.7.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 17

◀ **Stjerner og Baand** : dvs. ordner.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 24

◀ **Stadserie** : pyntelighed.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 25

◀ **Fløiels-Mave** : 185,33.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 25

◀ **paa Skuepladsen** : på teatret.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 29

◀ **kjelent** : blødsødent, indsmigrende.

I trykt udgave: Bind 22 side 256 linje 34

◀ **Rhetor-Comedianter**: skuespiller, undertiden af ringere kvalitet el. rang, også person, som optræder teatralisk el. ynder (let gennemskueligt) at forstille sig i hverdagslivet.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 4

◀ **vinke** : (til)lokker, frister.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 8

◀ **Tryde** : Eggert Christopher Tryde (1781-1860), da. teolog og præst, cand.theol. 1804; efter at have været sognepræst i forskellige menigheder på Sjælland siden 1807 blev han i 1838 stiftsprovst ved Vor Frue Kirke i København og fra 1841 tillige meddirektør for og lærer ved Pastorseminariet i København; SKs skriftefader fra 1839-42.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 14

◀ **Han ordinerer Kofoed-Hansen** : Hans Peter Kofoed-Hansen (1813-93), da. teolog, adjunkt og præst; cand.theol. 1837, fra samme år adjunkt ved Odense Katedralskole; siden 1840 romanforfatter under pseudonymet Jean-Pierre; blev den 24. juni 1849 udnævnt til residerende kapellan ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn (jf. *Departementstidenden*, nr. 43, den 28. juni 1849, s. 583), den 17. aug. samme år ordineret af biskop J.P. Mynster i Vor Frue Kirke i København og den 9. sept. samme år indsat (ikke ordineret) af stiftsprovst E.C. Tryde i Vor Frelsers Kirke (jf. *Berlingske Tidende*, nr. 213, den 8. sept. 1849: »Hr. Stiftsprovst Tryde indsætter H. Kofod Hansen til residerende Capellan ved vor Frelsers Kirke. Hr. Kofod Hansen holder sin Tiltrædelsesprædiken«). Se P.P. Jørgensen *H.P. Kofoed-Hansen (Jean Pierre) med særligt Henblik til Søren Kierkegaard*, Kbh. 1920, s. 431ff.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 14

◀ **declamerer ... maa Herrens Tjener ... betænke: at det gjælder Ens Liv** : sigter til E.C. Trydes indsættelsestale, som ikke har kunnet verificeres.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 15

◀ **Jo, jeg takker** : ironisk-foragtligt udtryk, svarende til: jo tak!

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 16

◀ **Kofoed-Hansen ... Embedet var et Par hundrede Daler mindre end han havde tænkt** : sigter til, at Kofoed-Hansen indsendte en ansøgning, dateret »Odense d 7de Juli 1849«, til kongen. Efter at have takket for at være blevet kaldet til embedet ved Vor Frelsers Kirke, skriver Kofoed-Hansen: »Imidlertid har dette Embede viist sig at være af en anden Beskaffenhed end jeg maatte antage dengang, da jeg allerunderdanigst indgav min Ansøgning. Embedet havde nemlig d 3^{die} Mai været opslaaet til 344 men efter den detaillerede Angivelse, der først fandtes i Departementstidenden for 21de Juni [1849, nr. 40, s. 542], viste det sig, at de aarlige Indtægter kun beløbe sig til 860 Rbd. [rigsbankdaler].« Herefter gør han opmærksom på, at han således ikke vil komme til at tjene mere end i sin nuværende stilling, men tværtimod vil få større udgifter; og slutter: »Derfor vover jeg allerunderdanigst at ansøge Deres Majestæt om at vise mig den Naade, at jeg maa fritages for det Embede, hvortil Deres Majestæt under 24de Juni har kaldet mig, og at det tillades mig at forblive i mit hidtil havde Embede« (Rigsarkivet, Kultusministeriet 1. Dep. Journ. A 1849. 645/1849). – **Daler:** dvs. rigsdaler el. rigsbankdaler (166,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 18

◀ **udsætte sig for Spottens Fare** : sigter formentlig til, at SK udsatte sig for at blive spottet ved at bede om at blive 'udskældt' i det satiriske ugeblad *Corsaren* (205,6; | 166,9 og 187,25).

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 24

◀ **paa Commerce** : på skrømt, for sjov.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 28

◀ **realiter** : lat. i virkeligheden, objektivt set.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 29

◀ **Lighed er det jo Verden vil** : hentyder formentlig til, at parolerne om 'frihed, lighed og broderskab' fra den store revolution i 1789 igen blev ført i felten under 'februarrevolutionen' i Paris i 1848, nu både af borgere og arbejdere, hvilket hurtigt medførte, at kravet om lighed også blev fremført i andre europæiske lande, i Danmark især af Bondevennerne, et selskab, der repræsenterede landalmuen. Se journalen NB4:113, i SKS 20, 338.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 32

◀ **det at elske Næsten** : 191,21.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 32

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : gr. (metábasis eis állo génos) overgang til en anden art el. (begrebs-)sfære.

I trykt udgave: Bind 22 side 257 linje 36

◀ **Journal** : tidsskrift, uge- el. dagblad, avis.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 1

◀ **indrømmer jeg jo Publikum** : kommer jeg jo publikum i møde og giver det ret.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 6

◀ **Politie-Forretning** : virksomhed.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 7

◀ **in specie** : lat. i det enkelte, i særdeleshed, specielt.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 9

◀ **1000 Embedsmænd** : 167,12.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 10

◀ **en Salighed der overgaaer al Forstand** : spiller på Fil 4,7, hvor Paulus taler om »Guds fred, som overgår al forstand«.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 16

◀ **at Elskov er Selvkjerlighed, at Venskab er Selvkjerlighed** : sml. fx kap. II.B i første følge af *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 51-67, og kap. IV i anden følge af *Kjerlighedens Gjerninger*, i SKS 9, 263-277, især 265f.

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 28

◀ **Barrabas (...)** gives fri : hentyder til Matt 27,15-26, hvor det fortælles, at statholderen plejede at frigive en fange ved påsketid, og at Pilatus derfor gav folkemængden valget ml. den berygtede fange Barabbas og Jesus, jf. v. 21-22: »Og da statholderen spurgte dem: 'Hvem af de to vil I have, at jeg skal løslade jer?' svarede de: 'Barabbas!' Pilatus spurgte dem: 'Hvad skal jeg så gøre med Jesus, som kaldes Kristus?' De sagde alle: 'Han skal korsfæstes!'«

I trykt udgave: Bind 22 side 258 linje 31

◀ **det Stigende** : det stigende i grader, det skærpende.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 7

◀ **»kun sandser hvad Menneskens er« Mth: 16, 23** : frit citat fra Matt 16,23, hvor Jesus siger til Peter: »viig bag mig, Satan! du er mig en Forargelse; thi du sandser ikke, hvad Guds er, men hvad Menneskens er« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 12

◀ **at sandse hvad Guds er** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 15

◀ **Xstheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 22

◀ **Prædikeforedraget** : den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 25

◀ **sminker (...)** op : giver et tiltrækkende ydre, der ikke svarer til det indre.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 26

◀ **Grundtvig nedlagde sit Embede ... falsk Lære af Clausen, og han ikke blev afsat** : I stridsskriftet *Kirkens Gienmæle mod Professor Theologiæ Dr. H.N. Clausen*, Kbh. 1825, rettede N.F.S. Grundtvig (200,5)

et voldsomt angreb mod H.N. Clausen for i bogen *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, Kbh. 1825, at have »stillet sig i Spidsen for alle den Christelige Kirkes Fiender og Guds Ords Foragtere i Landet«, s. III, og fremsatte den påstand, »at, som ærlig Mand, maa han enten gjøre den Christelige Kirke høitidelig Afbigt for sin uchristelige og forargelige Lærdom, eller nedlægge sit Embede og aflægge sit christne Navn«, s. IV. Clausen anlagde injuriersag mod Grundtvig, der tabte sagen og blev den 30. okt. 1826 idømt livsvarig censur (se fx *Den kongelige Lands-Overrets samt Hof- og Stads-Rets Kjendelse og Dom i Sagen Dr. Prof. Theol. H.N. Clausen contra Pastor N.F.S. Grundtvig bedømt* af J.C. Lindberg, Kbh. 1826); allerede inden dommen faldt, havde Grundtvig nedlagt sit embede ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn, hvor han havde været residerende kapellan siden efteråret 1822. – **Clausen:** Henrik Nicolai Clausen (1793-1877), da. teolog; dr.theol. 1826, fra 1821 lektor, fra 1822 ekstraordinær og fra 1830 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 31

◀ **immer** : alligevel, altid.

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 32

◀ **jo jeg takker** : ironisk-foragteligt udtryk, svarende til: jo tak!

I trykt udgave: Bind 22 side 259 linje 34

◀ **Fredags-Prædiken** : dvs. prædiken ved altergangen om fredagen (223,11).

I trykt udgave: Bind 22 side 260 linje 2

◀ **Philipp.: det at leve er mig Xstus, og det at døe er Vinding** : frit citat fra Fil 1,21, hvor Paulus skriver: »Thi det at leve er mig Christus, og at døe en Vinding« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 260 linje 4

◀ **Jeg lever ikke mere, men Xstus i mig** : fri gengivelse af Gal 2,20, hvor Paulus skriver: »Jeg er korsfæstet med Christo; alligevel lever jeg, dog ikke jeg mere, men Christus lever i mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 260 linje 5

◀ **Vort Liv er skjult med Gud i Xsto** : fri gengivelse af Kol 3,3, hvor Paulus skriver til kolossenserne: »Thi I ere døde, og Eders Liv er skjult med Christo i Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 260 linje 6

◀ **betræffende** : vedrørende, angående.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 2

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 8

◀ **til Forargelse** : til anstød.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 17

◀ **slaae (...) i Glemsel** : lade gå i glemme; skrive i glemmebogen.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 19

◀ **Spatium** : lat. udstrækning, rum.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 21

◀ **at jeg ikke noksom kan takke Gud ... har forundt mig** : 233,31.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 23

◀ **den Elendigste af alle** : spiller formentlig på Ef 3,8, hvor Paulus omtaler sig selv som »den Allerringeste af alle Hellige« (NT-1819); se også 1 Kor 15,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 24

◀ **snildt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 28

◀ **min Forlovede** : dvs. Regine Olsen, med hvem SK var forlovet fra den 10. sept. 1840 til den 12. okt. 1841 (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 261 linje 38

◀ **anprise den ugifte Stand** : hentyder formentlig til 1 Kor 7, hvor Paulus skriver om ægteskab og ugift stand. – **anprise**: anbefale.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 3

◀ **at jeg ikke søger noget Embede** : 205,31.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 4

◀ **Fra det Øieblik af min oeconomiske Stilling ... vanskelig** : 155,9 og 232,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 7

◀ **Sindssvaghed** : sindssyge.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 15

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 28

◀ **Ægteskabet (...) det har i mig sin varmeste Forfægter** : se fx de to afhandlinger »Ægteskabets æstetiske Gyldighed« i anden del af *Enten – Eller* (1843), i *SKS* 3, 13-151, og »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), i *SKS* 6, 85-171.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 30

◀ **en Skuffelse** : et bedrag, en illusion.

I trykt udgave: Bind 22 side 262 linje 35

◀ **mit Liv ... Grusomhed mod den Elskede** : 211,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 263 linje 4

◀ **Elskov og Venskab** : 258,28.

I trykt udgave: Bind 22 side 263 linje 11

◀ **anpriser** : anbefaler, lovpriser.

I trykt udgave: Bind 22 side 263 linje 12

◀ **Xstheden** : 150,6.

I trykt udgave: Bind 22 side 263 linje 18

◀ **simplement** : fr. simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 22 side 263 linje 23

◀ **ethvert hans Livs Forhold** : ethvert af hans livs forhold.

I trykt udgave: Bind 22 side 263 linje 24

◀ **en Poeniterende** : en angrende el. bodgørende.

I trykt udgave: Bind 22 side 264 linje 11

◀ **Høitstræben** : stræben efter værdighed, fornemhed, anseelse o.lign.

I trykt udgave: Bind 22 side 264 linje 14

◀ **krympe mig** : vånde mig, kvie mig, ømme mig.

I trykt udgave: Bind 22 side 264 linje 21

◀ **mit Kjerligheds-Forhold ... som Grusomhed** : 211,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 264 linje 27

◀ **Xsti Liv ... den største Grusomhed ... fremstillet i Kjerlighedens Gjerninger** : sigter til kap. III.A i første følge af *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 96-136; 112-118.

I trykt udgave: Bind 22 side 264 linje 33

◀ **1 Cor. 2, 15 den Aandelige ... selv dømmes han af Ingen** : fri gengivelse af 1 Kor 2,15, hvor Paulus skriver: »Men den Aandelige dømmes vel alle Ting, selv derimod dømmes han af Ingen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 1

◀ **Potentsen** : (ånds-)kraften.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 3

◀ **Den oeconomiske Bekymring** : 155,9 og 232,30.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 10

◀ **leiede Leiligheden i Tornebuskegaden** : Den 28. jan. 1848 indgik SK en lejekontrakt (KA, D pk. 8 læg 21) med garvmester J.J. Gram (232,38). Lejemålet lå på 1. sal i Grams ejendom på hjørnet af Rosenborggade (gadenr. 9) og Tornebuskegade, Klædebo kvarter, matrikel nr. 156 B (se kort 2, C1). If. kontrakten skulle indflytningen ske til april flyttedag, dvs. 27. april 1848.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 13

◀ **saa søge Embede** : 205,31.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 15

◀ **Da bryder pludselig Forvirringen løs** : sigter til de politiske omvæltninger i og omkring Danmark (180,18).

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 16

◀ **Jeg producerede stærkere end nogensinde** : 265m,14.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 20

◀ **træde i Characteren** : udtryk præget af SK i betydningen (at vælge) at være noget fuldt og helt, stå ved sin personlige opfattelse og handle i overensstemmelse med denne. Udtrykket er muligvis dannet i analogi med 'træde i gevær', dvs. træde an bag geværene, gøre sig klar til kamp.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 24

◀ **den nye Pseudonym** : dvs. Anti-Climacus (149,3).

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 26

◀ **exaltere** : bringe i begejstret, spændt el. (især) overspændt sindstilstand.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 29

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (160m,7).

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 32

◀ **formelig** : dels formelt set, dels bogstavelig talt, ligefrem.

I trykt udgave: Bind 22 side 265 linje 37

◀ **hedder i mit Sprog: Gud har løbet mig træet** : sml. »Pælen i Kjødet« i *Fire opbyggelige Taler* 1844, hvor SK skriver: »Et gammelt ærværdigt og trofast Opbyggelsesskrift siger, at Gud bærer sig ad med et Menneske som Jægeren med Vildtet: han jager det træet, da giver han det et lille Pusterum til at samle nye

Kræfter og da begynder Jagten igjen«, SKS 5, 332,10-14. Hermed henvises til 3. bog. kap. 23, i Johann Arndt *Vier Bücher vom wahren Christenthum*, Magdeburg 1605-10. Jf. *Sämtliche geistreiche Bücher Vom Wahren Christenthum, Welche handeln Von heilsamer Buße / herzlicher Reue und Leid über die Sünde / wahren Glauben / auch heiligem Leben und Wandel der rechten wahren Christen*, 2. udg., Tübingen 1737 [1733], ktl. 276, s. 768.

I trykt udgave: Bind 22 side 265m linje 2

◀ **blevet mig min egen religiøse ... Opdragelse** : sml. fx kap. III »Styrelsens Part i mit Forfatterskab« i andet afsnit af *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (149,1), s. 49-71; s. 56 (SV2 13, 595-616; 602): »Skulde jeg nu saa categorisk bestemt som muligt udtrykke denne Styrelsens Part i hele Forfatter-Virksomheden, saa veed jeg intet mere betegnende eller mere afgjørende Udtryk end dette: det er Styrelsen, der har opdraget mig, og Opdragelsen er reflekteret i Produktivitetens Proces.«

I trykt udgave: Bind 22 side 265m linje 8

◀ **vinker** : (til)lokker, frister.

I trykt udgave: Bind 22 side 265m linje 11

◀ **hidser** : opildner.

I trykt udgave: Bind 22 side 265m linje 12

◀ **det Fuldendeste og Sandeste, jeg har skrevet** : sigter til *Sygdommen til Døden* (149,3) og nr. I og nr. II af *Indøvelse i Christendom* (149,4 og 223,5); formentlig også til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*.

I trykt udgave: Bind 22 side 265m linje 14

◀ **I Prædikenen ... siger Zacharias Werner ... Ingen af Eder spørger mig, hvor gaaer Du hen** : fri gengivelse af Zacharias Werners prædiken på fjerde søndag efter påske over Joh 16,8 i *Zacharias Werner's ausgewählte Predigten* bd. 1, i *Zacharias Werner's Sämtliche Werke* (192,13) bd. 11, s. 169-180; s. 171: »Ich habe schon am Ostersonntage in meiner Predigt am Hofe bemerkt bei den Jüngern von Emmaus, daß Jesus immer gefragt wurde. Im heutigen Evangelium sagt er wieder zu seinen Jüngern: und niemand aus euch fraget mich, wo ich hingeh«. – **de To der gik til Emmaus**: sigter til beretningen i Luk 24,13-35 om vandrigen til Emmaus, der er prædiketekst til anden påskedag.

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 2

◀ **Socrates er Spørgende** : sigter til Sokrates' (167,29) særegne spørgekunst (200,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 9

◀ **hende** : dvs. Regine Olsen (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 13

◀ **ikke usandsynligt ... efter Faderens Død, venter en Tilnærmelse** : sml. notesbog 15:5 (160m,3), hvor SK skriver: »Nu er Etatsraaden død. Hun haaber dog muligt paa at faae mig at see igjen, et Forhold til mig, et uskyldigt et kjerligt«, SKS 19, 438,1-3. – **Faderens Død**: Terkild Olsens død (160,4).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 14

◀ **et Ægteskab** : dvs. Regine Olsens ægteskab med J.F. Schlegel (160m,2 og 160,28).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 21

◀ **den Historie** : dvs. forlovelsen mellem Regine Olsen og SK (160m,2).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 22

◀ **Schlegel** : Johan Frederik Schlegel (160,28).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 24

◀ **min Kjerlighed ... denne frygtelige: kjerlig Grusomhed** : 211,9.

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 28

◀ **Popants** : af tysk Popanz, skræmmebillede; bussemand, trolde.

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 29

◀ **give hende al den Opreisning, der er mulig** : 228m,3. Sml. også notesbog 15:5, hvor SK skriver: »Hvad gav jeg ikke for, (...) at jeg turde pynte hende ud i levende Live med den historiske Navnkundigheds Pynt, som er hende sikkert. Hun skal rangere blandt Pigerne«, SKS 19, 438,5-9.

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 30

◀ **lod min Ære istikken** : sigter formentlig til, at SK fremstod som en skurk, da han brød forlovelsen med Regine Olsen (201,21).

I trykt udgave: Bind 22 side 266 linje 33

◀ **Navnkundig** : 228m,10.

I trykt udgave: Bind 22 side 268 linje 1

◀ **den Pige, der tilbedende bad at maatte blive hans Tjenerinde** : Denne udtalelse af Regine Olsen findes ikke optegnet andre steder.

I trykt udgave: Bind 22 side 268 linje 3

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 22 side 268 linje 4